ŠVENTUMAS KASDIENYBĖS AKIVAIZDOJE

Viktorija DAUJOTYTĖ

Turiu galimybę sveikintis su Lietuvos etnologais, turėjau galimybę kelias dienas galvoti apie tai, kad mūsų Nepriklausomybės laiko argumentas yra ir ši paprasta mintis: turime etnologų, visoje Lietuvoje turime žmonių, kuriems yra ir bus svarbu tai, kas yra mūsų pačių, iš mūsų žemės, iš mūsų prigimties, iš to, kaip klostėsi gyvenimas čia, per amžius. Ir kartu nepaprasta tai, kad etnologai sugeba savo pasaulio pajautimą išdainuoti, papasakoti, pasakyti ir savo pajautomis užkrėsti kitus, vesti kartu. Taip pasirodo tai, ką mes vadiname kultūros tęstinumu, nes kur nėra tęstinumo, ten apskritai nėra gyvybės.

Po šios trumpos įžangos jau turėčiau artėti prie suformuluotos šio mūsų susitikimo temos, bandyti kalbėti ir kalbėtis apie šventumą žmogaus kasdienybės akivaizdoje. Galvoju, kad šita akistata – šventumas kasdienybės akivaizdoje – apkritai yra esminė. Šventumas šventėje yra tai, kas labai greitai praeina, akimirka, kuri pasirodo ir blėsta, o tai, kas išsilaiko kasdienybės akivaizdoje, priešais kasdienybę, o kartais ir kasdienybės rutinoje, – yra esminga.

Pirmiausia ištarsiu tai, ką visi žinome, – mes gyvename kasdieniškai. Žmogaus gyvenimas yra kasdieniškas, dar daugiau – mes gyvename banaliai. Mes klausomės kasdienybės įsakymų, ką turime daryti, mes klausome kasdienybės kalbos, ir didžioji dalis mūsų kalbėjimo yra kasdieniška. Kasdieniškas klodas sudaro mūsų kalbos pagrindinį klodą, kasdienybė yra mūsų būtinybė, kasdienybė mus išlaiko, leidžia mums išgyventi, išlikti, leidžia mums išauginti tai, ką turime išauginti, išsarginti tuos, kuriems reikia mūsų pagalbos, kasdienybė padeda mums ištverti. Bet kasdienybė yra ir pavojinga, kasdienybė mus įsitrauktų, prarytų, jei nebūtų ją tarsi sustabdančių, perkertančių, pačią į save atgręžiančių dalykų, arba valios kasdienybę pačią atgręžti į save. Ta valia gali iškilti ir iš pačios kasdienybės, bet jai ji nebepriklauso. Iškilusi ji tarsi ima rodyti arba nurodyti kitą gyvenimo matmenį. Tas kitas gyvenimo matmuo ir yra šventumas. Šventumas vienu kraštu išlieka atsirėmęs į mūsų kasdienybę, į mūsų suvokiamą, mūsų pačių gyvenamą gyvenimą, o kitu kraštu jis remiasi į tai, kas aukščiau, paslaptingiau, bendriau, kas ima reikšti kažką didesnį ir svarbesnį. Skirtingai suvokiame tą kažką, skirtingai vadiname, bet visais atvejais jaučiame arba nujaučiame Galybę.

Galime pabandyti tarsi atsigręžti į savo sąmonę ir tarsi pasiklausti – kur, kada ir kaip mes tokį momentą esame patyrę: viskas lyg kasdieniška, esame įprastame gyvenime, su juo suaugę, bet staiga lyg kažkas įvyko, ir kasdieniškas pasaulis tarsi praplyšo, kažkokia šviesa pro jį, spindulys, – ir mes tarsi išeiname į kitą erdvę. Esu tikra, kad etnologai, dainuojantys, giedantys, tad neišvengiamai ir tylintys žmonės, šių aukštų akimirkų yra patyrę dainoje, muzikoje, tame iš mūsų bendrosios savasties kylančiame susitelkime, galioje, kuri dainuojančius ir dainos klausančius tarsi pakelia aukščiau, jų dvasią tarsi apšviečia kita šviesa. Esu tikra, kad jūs savyje šią galimybę jau ir patikrinote, prisiminėte. Ji turi glūdėti jumyse. Be šitos patirties jūs nedirbtumėte to sunkaus darbo. Jį palengvina prasmė, žinote, kad turite galimybę ją patirti. Ar tai ir yra šventumas? Tik atskirai į šį klausimą tegalime atsakyti.

Iš etnologinės patirties, įgyjamos iš etninės kultūros, tik žingsnis į literatūrą, į klasiką. Lygiai ir į muziką, dailę, bet šį kartą – literatūra. Klasika, ta dalis, kuri mums žinoma iš mokyklos. Vincas Krėvė – Dzūkijos ir Lietuvos. Dirbo pasaulyje, pažinojo pasaulį, domėjosi Rytais, jų išmintimi. Bet pasitikėjo ir prigimtine kultūra, lietuvių tautosaka, sugebėjo jausti jos įaugimą į kasdienį gyvenimą. „Šiaudinėj pastogėj“ nujautė glūdint ir žmogaus patiriamą šventumą – kad ir senoje liepoje... Bet dabar geriau prisiminsime Krėvės istorinę dramą „Skirgaila“. Prisimename, kad svarbūs veikėjai joje yra krivis ir vaidila. Dainuojamos dainos, tiksliau, giedamos senosios lietuvių giesmės. Kokiu būdu žmonės klauso šito dainavimo? Taip, tarsi būtų staiga perėję į kitą erdvę, – jie klauso taip, lyg jau būtų mirę. Klauso jau tarsi iš kitos erdvės ir iš kito laiko. Daina, giesmė pertraukia įprastą kasdienybės tekėjimą, įprastą vagą, ir perkelia žmones tarsi į kitą erdvę. Ir tas apibendrinimas – „tarsi mirę“ – yra įspūdingas, jis reiškia ne mirtį, o tarsi perėjimą į kitą gyvenimo matmenį, susilietimą su šventumu. Mes dar turime galimybių iš savo klasikos pasitikrinti jautrumą giliesiems, kartu ir šventiesiems

gyvenimo pajautimams. Aukštasis pirminio šventumo patyrimo laukas tebėra, jį liudija tautosaka, literatūra. Jį atskirais savo patirties momentais liudijame ir mes patys.

Pabandžiusi kiek praskleisti tą aukštąjį dvasinį lauką, jo buvimą, vėl grįžtu į kasdienybės erdvę ir bandau tęsti savo mintį. Šventės – tarp kasdienybės ir šventumo, kaip tų giliųjų pajáutų – Kernavėje ištariu šį aukštos prasmės žodį – pajáutos, žinau, kad daugeliui gali būti nelengvas jo kirčiavimas, bet toks yra senas, senovinis šito žodžio tarimas. Pajáutos ir pajáuta, Pajáutos slėnis... Vieta, kurioje mes esame, mus įžemina, įvietina ir tarsi įtraukia ir į šventumą, į šventumo lauką. Dar daugiau, vestibiulyje muziejaus parengtas stendas apie šviesų šio krašto pradžios mokyklos mokytoją, patekusį į baisiąsias mūsų istorijos aplinkybes, ir matome, kad jo dukters vardas buvo Pajáuta... Ta gilioji, šventoji vieta, slėnis, deivė, dievaitė, – ir viskas pereina į kasdien, kasdieniškai tariamą mergaitės vardą. Ratas – jis sukasi: sukdamasis sukabina šventumą ir kasdieniškumą...

Ištariau mintį, kad šventė yra tarp kasdienybės ir tarp šventumo. Kas yra atsitikę su mūsų šventėmis? Didžioji dalis mūsų švenčių yra šventės be šventumo. Be aukštųjų dvasios pagavų, be šventumo pajáutų, be dvasios susitelkimo. Šventė, kurioje nėra šventumo, tėra tik kasdieniškumo padauginimas, kasdienybės padidinimas. Kaip mes tai pajuntame? Mūsų švenčių stalai: pagausinta valgių, pagausinta gėrimų, pagausinta žmonių, sėdančių už stalo. Mūsų susiėjimai, netgi giminių, susėdimai už stalo. Jei nesame savyje atlikę lyg kokio paruošiamojo darbo, pajutę ryšio svarbumo, ypatingumo, netgi šventumo, negalime išeiti iš kasdieniškumo, niekaip ir neišeisime, padauginta kasdienybė tarsi laiko mus savo gniaužtuose. Žmogus gali susitelkti, šventa vieta gali padėti susitelkti, pasiekti tą aukštesnį matmenį, jį suaktyvinant refleksija, muzikos, senų, tikrų dalykų klausymu, skaitymu tekstų, kurie mums yra svarbūs, senų laiškų, giminės relikvijų, daiktų palytėjimu. Bet galimybė pačiam žmogui savo jėgomis susitikti su šventumu yra išskirtinė, tikriausiai ne kiekvienas žmogus sugeba, gali pats, iš savęs pasiekti tą šventumo būseną. Yra ir kita galimybė. Gerai žinome, kad šventumo akcentų žmogui suteikia tikėjimas, religija. Jausdamas, kad be tikėjimo, religijos teikiamo aukštojo matmens sunku būti, gyventi, jis deda daug pastangų tikėjimo išlaikymui.

Kaip etnologai, daugiau ar mažiau įsipareigoję etninei arba prigimtinei kultūrai, susitinkame su perskyra, kuri iki šiol tebeegzistuoja mūsų kultūroje. Susitinkame su prigimtinės, senosios tikybos, senojo baltų, lietuvių tikėjimo ir vėlesnio, krikščioniškosios tikybos modelio sankirta. Kad ta sankirta iki šiol vienaip ar kitaip tebeegzistuoja, vienu ar kitu būdu patiriame. Kalbėti, kaip ji susidarė, kaip ji veikia, kaip ji yra, būtų atskira tema. Bet svarbu suvokti, kokia turėtų būti mūsų laikysena šios sankirtos atžvilgiu. Neturėtume laikytis radikalios pozicijos, bandydami išgryninti prigimtinės etninės kultūros šventumo supratimą, jį tarsi atskirdami nuo krikščioniškųjų sampratos elementų. Dar daugiau, man atrodo, kad būtent šventumas, šventumo jutimas, šventumo refleksija, šventumo įsigyvenimas arba išlaikymas žmogaus gyvenime, taip pat ir kasdieniškame gyvenime, turėtų būti suvokiama kaip jungiamoji grandis.

Kaip argumentas šitam galvojimui man iki šiol išlieka Vydūno mąstymas. Vydūnas – vienas savičiausių mūsų mąstytojų, gana nelengvos lemties, dėl to, kad mes tarsi nepajėgiame perimti to, kas Vydūno yra pasakyta, nepajėgiame justi jo minties gyvumo. Vydūnas neįauga į mūsų kultūros supratimą taip, kaip jis galėtų įaugti. Tuo tarpu naujai skaitomas Vydūnas, atrodo, mus tarsi sugrąžina į tą kiekvienam etnologui vienaip ar kitaip sunkų klausimą. Viena Vydūno mintis iš jo veikalo „Mūsų uždavinys“, – tas pavadinimas atrodo vis dar gyvybingas, nes uždaviniai mums vis iškyla prieš akis, ir tas uždavinys, kurį formulavo Vydūnas, tebėra gyvas. Ką Vydūnas mąsto apie tai, iš ko ir kaip susidaro šventumas, šventumo pajautos, tos aukštosios žmogaus būsenos? Pacituosiu jo mintį: „Kiekvieno žmogaus viduje gyvas yra ypatingas nujautimas sąryšių su gyvenimo gelmėmis. Tas nujautimas atskirų žmonių nelygus.“ Turime su tuo susitaikyti, – nelygus. „Bet yra ir tokių, kurie jo visai neatboja, ir kitų, kurie jį augina, – tų, kurie nejaučia – jie lieka tarsi ir neglobojami tos galios, nors ji kyla ir iš jų pačių, bet ji veikia taip, tarsi būtų kylanti iš kitur, iš aukščiau...“ Ir tautos skiriasi, sako Vydūnas, pagal tai, kiek gyvas yra nujautimas sąryšio su gyvenimo gelmėmis.

Ką sako Vydūnas apie senąją lietuvių tikybą? „Iš senosios savo tikybos lietuviai žinojo, kad dora turi kilti kaip tikyba iš giliausio žmogaus vidaus, iš skaisčiausios jo sąmonės ir sąžinės.“ Dora yra neatskiriama nuo tikybos. Vydūnas aiškino

ir konfliktą tarp tos giliausios tikybos, kilusios iš žmogaus vidaus, ir tarp krikščionybės, kuri, kaip sako Vydūnas, buvo pasiūlyta kaip drabužis, vadinasi, kaip išorinis apvalkalas. Vydūno formuluotė visiškai atvira: naujosios tikybos įvedimas į Lietuvą turėjo tiesiog sulaužyti lietuvių tautos galybę, nes jis užvertė doros ir tikybos versmę. O toji yra visuomet aukščiausioji ir galingiausioji tautos stiprybė. Vydūnas manė, kad nebūtų šitaip atsitikę, jei naujoji tikyba būtų buvusi labiau gretinama prie senosios tikybos, bet to neatsitiko. Todėl, pagal Vydūną, senoji lietuvių sąžinė turėjo neišvengiamai apsidrumsti.

Bet čia mes negalime sustoti, čia turime prisiminti, kad svarbiuosius savo kultūros tekstus turime skaityti ne tik atidžiai, bet ir visos tų tekstų apimties. Tolesnės Vydūno mintys yra mums tarsi nuoroda, kaip mes turėtume galvoti: „Bet iš to išvesti, kad tauta atsigautų, mesdama krikščioniškąją tikybą, būtų apsirikimas, reikia vien dabar įsigyvenusioje tikyboje įgyti šviesesnį žvilgį." Įgyti šviesesnį žvilgį – vadinasi, matyti tai, kas iškyla kaip bendriausi dalykai, kaip aukštosios žmogaus šventumo pajautos. Žmogus, kuris tiki, pasitiki kitų sąmonėje jau įsigyvenusia tikyba, turi ir galimybę susisiekti su šventumu.

Ir vėl, jeigu iš naujo, etnologiniu žvilgsniu skaitysime ne tik iš prigimtinės kultūros sukurtus Krėvės kūrinius, bet ir „Skirgailą", matysime, kad ne kas kitas, o senasis krivis Skurdulis bando gelbėti valdovą iš jo tragiško akligatvio. Vaidila Skardas, kuriuo Skirgaila, nors ir toldamas nuo šventų dalykų, tikėjo ir pasitikėjo, mirė apkrikštytas, ir tai tarsi išmuša valdovui iš po kojų paskutinį ramstį. Senasis krivis Skurdulis aiškina, kad tikėjimas keičiasi: tauta buvo vaikas, buvo jaunuolis, tauta brėsta ir istorijos aplinkybės yra tokios, kad ji išauga iš vieno savo būvio ir tarsi pereina į kitą tikėjimo tarpsnį. Ramindamas Skirgailą jis sako: „Tas pats Praamžiui, kokiu būdu jį garbinsi." Tai ir yra tas kelias, ta šviesa, kuri turi išvesti į bendresnius, dar aukštesnius lygmenis, kurie jau yra anapus skirtingų tikėjimo būdų ir kurie turi leisti žmonėms susitikti bendroje šventumo erdvėje.

Pertraukdama savo kalbėjimą, pasakyčiau, kad mūsų tautos mokytojai – o tokiais reikia laikyti ir Vydūną, ir Krėvę – tarsi numatė būsimus pasaulio kelius, ir jie tarsi gręžia mūsų akis į aštrėjančių religinių konfliktų laiką, religinių karų grėsmę, tvirtina tai, kas turėtų būti daugiau, aukščiau, bendriau negu skirtingi tikėjimai. „Tas pats Praamžiui, kuriuo vardu jį garbinsi", tas pats, kokia kalba į jį kreipsiesi, galbūt yra takas, kuriuo eidami mes galime išvengti grėsmingų pasaulio kataklizmų. Mūsų kultūra, mūsų dvasiniai autoritetai, mūsų mokytojai ir etnologai turi būti suvokiami labai plačioje perspektyvoje, labai plačioje erdvėje, kuri neišvengiamai yra susijusi ir su aukštosiomis žmogaus būsenomis, su šventumo supratimu.

Vėl grįžtu prie šventumo problemos, grįžiuosi į šventumą kaip į žmogaus pasaulėžiūros matmenį. Galima būtų sakyti, kad šventumas yra žmogaus pasaulėvaizdžio vertikalė. Mes kiekvienas turime savyje savo pasaulio vaizdą, kurį bendrina kultūra, literatūra, klasika, bet šventumas išlieka kaip pasaulėvaizdžio vertikalė, kaip tai, kas rodosi iš giliai, kyla aukštyn, kas tarsi visa persmelkia. Pasaulėvaizdis yra pats bendriausias sandas, teikiantis galimybę kalbėti ir apie tikėjimą, ir apie religijas, ir apie įvairias antropologines praktikas, kurios apima ir gydymą, ir burtus, ir bandymą įvardinti aukštąsias žmogaus dvasios patirtis, pakilimus. Galvodami apie šventumą kaip apie pasaulėvaizdžio vertikalę, mes negalime išvengti ir prigimtinių dalykų. Nes prigimtiniai dalykai iškyla iš mūsų pirminės patirties, mes su jais vienu ar kitu būdu susitinkame, juos randame, jie įsigyvena mumyse ir mes įsigyvename juose. Tas ryšys yra abipusis. Įsigyvename prigimtinėje kultūroje kaip duotybėje, su kuria susitinkame gimdami, ateidami į šį pasaulį, ir prigimtinė kultūra vienu ar kitu būdu įsigyvena mumyse, persmelkia mus pirmiausia kaip kalba, kuria mes prabylame ir kuria kalbame, kaip gamta, kaip mūsų prigimtinis kraštovaizdis, kaip mūsų daiktai, kaip mūsų gyvenimo būdai ir t. t.

Prigimtinės kultūros patirtis, ratilai gali plėstis. Tas ratilų principas yra labai svarbus. Iš savo prigimtinės kultūros tarsi sklindančių ratilų būdu mes išeiname iki pasaulio, iki pasaulio problemų, mes susitinkame labai bendruose įvairiausių kultūrų sanduose, įvairiose patirtyse. Blogiausia, kas gali atsitikti prigimtinei kultūrai, – jos siaurinimas arba bandymas apriboti – mūsų ir ne mūsų, sava ir svetima. Be abejo, mes visą laiką turime bandyti brėžti tam tikras ribas, justi savasties centrą, bet, kita vertus, mes visą laiką turime jausti to centro judrumą, paslankumą, takumą ir suvokti savo prigimtinę kultūrą kaip takią, tekančią, pertekančią.

Prigimtinės kultūros tyrėjai arba žmonės, kurie jaučiasi joje esą ir jai įsipareigoję, o tokie,

be abejo, yra etnologai, mato ne tik prigimtinės kultūros pasireiškimus, ne tik reliktus, su kuriais mes turime susitikti, bandydami juos išlaikyti, išsaugoti, bet ir gyvybingus prigimtinės kultūros prasitęsimus dabartyje, žmonių laikysenose, būsenose, savo jutimų apibūdinimuose. Etnologas negali dirbti gyvai ir gyvybingai, jei nejaučia tos kultūros buvimo savo patirtyje. Reikia, kad etninio darbo našta būtų lengva, kad džiaugsminga, nes kitaip ji trikdo arba žlugdo mūsų kūrybines galias ir galimybes.

Etnologiniai rūpesčiai dažnai telkiasi į tai, kas yra tarsi apčiuopiama, – rankdarbiai, amatai, kurie telkiami, saugomi, bandant jiems suteikti tarsi naują kvėpavimą. Nėra blogai, jei ši veikla įgyja ir tikro verslo, bent kokio vertimosi galimybę. Bet labai svarbu, kad išliktų kūrybinis pradas, kūrybiškumas, nes, mano supratimu, tiktai kūrybinis pradas, tik kūrybinis kokio nors amato pratęsimas gali užmegzti ryšį su tradicija. Kur nėra kūrybingumo, ryšys su tradicija neužsimezga. Neužsimezga toje gilumoje, kur žmogaus dvasinė patirtis tarsi susitinka su kitų žmonių, buvusių iki jo, tradicija ir patirtimi.

Kodėl mums taip reikia daiktų? Kodėl žmogaus šventumo pajautose mes trokštame kažko, kas tarsi leistų bent žvilgsniu atsiremti, bent žvilgsniu palytėti, – to aukšto kalno, ant kurio gali užkopti ir pažvelgti į slėnį, to piliakalnio, kuris yra supiltas, to medžio, kuris yra šventas arba kuris galbūt kam nors yra šventas, to vandens, kuris teka. Jų iš tiesų reikia, ir greičiausiai prigimtinė kultūra yra kaip tradiciją paveldėjusi labai atsargų pirminį ryšį su daiktais – ir saugomais, ir kuriamais daiktais. Su daiktais mes susitinkame kaip su tam tikra šventumo materializacija. Žmogaus kūnas ima dalyvauti pasaulyje kitu intensyvumu. Dvasia neišsilaikytų savo efemerijose, jei kūnas nesiųstų jai kūniškų, daiktiškų signalų, nesuteiktų jai tam tikrų atramų. Todėl mes galime suprasti, ką reiškia šventos vietos, ką reiškia tam tikri daiktai – net jeigu daiktais laikytume, sakysime, medžius.

Įvykis, kuris mus ištiko neseniai, ir dar visi gyvai į jį reaguojame. Kas mus ištiko? Surastas Vasario 16-osios Aktas, jei tik ir nutarimas. Mes jį tikrai pamatysime, mes jį jau matome net nematydami, mes žinome, kad šitas ranka surašytas popieriaus lapas su parašais yra, yra šitas dokumentas, daiktiškas, tikras, realus, jis egzistuoja. Nieko naujo mes tarsi nesužinojome, tekstas paskelbtas, kas tekste parašyta, žinome, arba bet kada galime sužinoti, atsivertę kokį svarbesnį Lietuvos istorijos vadovėlį. Bet daiktiškame teksto pavidale susitelkia ir tai, ką mes siejame su mūsų aukštųjų pajautų patyrimais. Taip, ir su šventumu. Vokietijai siunčiamas lietuvių kalba parašytas dokumentas. Nors aišku, kad Vokietijos aukštoji valdininkija neskaitys lietuviškai ranka surašyto nutarimo – tam dokumentai yra paruošti vokiečių kalba. Bet kas čia yra svarbu, kas yra argumentas visiems etnologams ir etninės kultūros žmonėms? Pirmuoju dokumentu yra tarsi pareiškiamas būsimos valstybės, esamos, buvusios, būsimos tautos orumas. Labai aukšta būsena. Štai ta valstybė, kuri prisistato pasauliui savo kalba. Ji nėra iš niekur. Ji nėra nesanti, ji yra tauta, kuri turi savo kalbą, gramatišką, taisyklingą. Ir šios dienos požiūriu mes nieko šitame nutarime negalime taisyti. O kas jį rašo, kur yra tie mokyti lietuvių kalbos žinovai? Kokias mokyklas jie yra baigę 1918 metais? Kokias lietuviškas gimnazijas, kokius lietuviškus universitetus? Jų nėra, o raštinga lietuvių kalba yra. Ir lietuvių kalba šiuo dokumentu pasirodo kaip etninis argumentas, kaip prigimtinės kultūros argumentas. Mes matome, kad Lietuva remsis savo prigimtinės kultūros dalykais, kad ji skelbia atsiskirianti nuo visų įsipareigojimų, ryšių su kitomis valstybėmis, ji pereina į savo prigimtinės kultūros erdvę ir orbitą. Tai yra bandymas paaiškinti, kodėl mes taip troškome to dokumento, kodėl kaip didelę žaizdą jautėme, kad kažką daiktiškai praradome, neišsaugojome, neradome saugios vietos, kur jis būtų išlikęs, ir tas suradimas yra tam tikra satisfakcija – jis yra, ir tai yra mūsų argumentas, ir mums tai yra šventas dalykas, jei mes imame jausti to daikto, to popieriaus lapo aukštųjų prasmių skleidimąsi.

Galvoju, kad tada, kai tas dokumentas bus paskolintas, bus eksponuotas, tikriausiai labai daug mūsų atsistos į eilę prie kurio nors muziejaus, kad galėtų tą dokumentą pamatyti, ir mums bus smagu stovėti toje eilėje. Lygiai taip, kaip smagu buvo žmonėms prieš daug metų stovėti didelėje eilėje, kai pirmą kartą Vilniaus universitete Lietuvos žmonėms buvo parodytas iš Ukrainos, iš Odesos universiteto bibliotekos atgautas, susigrąžintas Martyno Mažvydo „Katekizmas“. Žmonės stovėjo eilėje, norėdami pamatyti tą mažą, pilką, menką knygelę. Nieko naujo – mes turėjome kopijų, mes turėjome atspaudų, žinojome, kas yra tame „Katekizme“, šventų dalykų aiškinimui skirtoje knygoje, bet mums reikėjo jį pamatyti. Tai irgi yra tam tikras šventumas, kuris rodosi kasdienybėje, kasdieniškuose prasmės horizontuose.

Ir paskutinė skirtis – kuo mes, kaip etnologai, galime pasiremti, kaip suvokti šventumą tarsi iš teorinių perspektyvų. Nekreipsiu jūsų dėmesio į pasaulio veikalus, į šventumo manifestacijas, į teorines knygas, bet norėčiau pasakyti, kad pasitikiu tuo, kas yra kalbėta Gintaro Beresnevičiaus. Jo prigimtinės kultūros jutimas buvo stiprus, autentiškas ir įgijęs tam tikrų patikimumo garantijų. Viena citata iš G. Beresnevičiaus studijos „Lietuvių religija ir mitologija“:

> Pirmiausia religinė sakrali kalno, medžio, ugnies reikšmė liudija ne senosios religijos gamtiškumą, bet visiškai ir radikaliai kitokią religinę atskaitos sistemą ar, jei norime, kitą lygmenį. Tai būtent kosminis lygmuo, per vidinius pasaulio esinius apsireiškiantis šiapus. Kalnas, medis, ugnis yra tam tikri sukibimo taškai, sankabėlės, jungiančios dangaus, atmosferos, chtoniškąją sritis. Šitaip pasaulis, visas pasaulis, o ne jo detalės, tampa tvarkinga visuma – kosmosu. Šie jungties taškai – kalnas, medis, ugnis, podraug su juos jungiančiu vandeniu, ne tiek siejo žmogų su kosmosu, kiek leido jam tiesiog būti universalioje erdvėje.

Manau, kad etnologai tą knygą turi po ranka. G. Beresnevičius šia citata grąžino mūsų mintį prie to, su kuo mes galime susitikti ir susitinkame kasdieniškai – prie minčių apie gamtą ir gamtiškumą. Bandžiau pasakyti, kad po kalbos, gamta ir gamtiškumas yra antroji mums svarbi atrama.

Truputį komentuosiu tą moksliška citatą, versdama ją į kasdieniška kalbą. Mes patys kartojame, sutinkame su mintimi, kad mūsų senasis tikėjimas, senoji religinė kultūra buvo gamtinio pobūdžio, kad mes – gamtmeldžiai, kad garbiname gamtos objektus. G. Beresnevičius pirmasis taip tiksliai ir taip radikaliai pasuka galvojimą kita linkme: ne, ne tiesiogiai medį, ne todėl medis yra šventas, kad jis yra, o todėl, kad medis yra mums pasiekiamas kosminės vienovės simbolis ir daiktas, kuris yra palytimas: mes ranka paliečiame medį, kuris šaknimis eina giliai į žemę, į požemį, į chtoniškąjį pasaulį, o viršūne siekiasi aukštojo. Jo vertikalė, lygiai kaip šventumo vertikalė, yra nukreipta į dangų, į aukštumą. Ir niekad negalima tiksliai pasakyti, kiek medis yra to aukščio pasiekęs. Ir tada, kai jis yra išmatuotas, bent viena šimtamečio medžio šakelė dar gali pakilti į viršų. Ir G. Beresnevičius sako: čia yra ženklai, čia yra reikšmės, kosminio lygmens paliudijimas per tuos esinius, kuriuos mes pajuntame kaip esančius, mes suprantame, kur yra sukibimo taškai. Mūsų čia pat esančio kasdieniško pasaulio sukibimo taškai su tuo, ko mes jau negalime tiesiogiai matyti, lytėti, bet galime nujausti. Ir tik dėl to, kad yra tie mediatoriai, tie jungčių taškai, ir jie yra gamtos daiktai, mes jaučiamės, kad gyvename visame universume, visame kosminiame pasaulyje, o ne tik savo kieme. Ta universalioji buvimo erdvė mūsų prigimtinei kultūrai yra labai svarbi.

Galima būtų sakyti, kad ir mūsų dabartinė literatūra, aukštieji jos taškai, sugeba pajusti tą kosminį žmogaus buvimą, neapsiribojimą tik savo daržu ar savo troba. Gal vienas ryškiausių dabarties liudijimų yra Romualdo Granausko kūryba. Nėra atsitiktinis dalykas, kad R. Granauskas parašo „Jaučio aukojimą“, galingą pirminių šventumo įkūnijimų manifestaciją, ir parašo tarsi paskutinį prisisiekto šventumo įkūnijimą – „Šventųjų gyvenimus“. R. Granauskas sugrąžina mus į kasdienišką pasaulį. Kas yra tie, kuriuos Granauskas vadina šventaisiais? Tai paprasti gyvenimai, tai mūsų gyvenimai, kuriuos mes arba jau patyrėme per savo tėvus, motinas, prosenelius, arba dar galime patirti. Mūsų poezija, ten, kur ji apskritai yra poezija, ten, kur ji siekiasi aukštųjų pajautų, ji siekiasi ir šventųjų dalykų, ji siekiasi žmogaus patirties, kaip tam tikro mūsų šventumo pajautimo.

Parengta pagal pranešimą, skaitytą XXI etninės kultūros seminare „Šventumo dėmuo – iš paveldėtosios kultūros“ Kernavėje, 2017 m. gegužės 22 d.

HOLINESS IN THE PRESENCE OF EVERYDAY LIFE

Viktorija DAUJOTYTĖ

This essay by a researcher of Lithuanian literature ponders on the forms of expression of holiness in Lithuanian ethnic culture and literary classics, in our daily life and holidays. The feeling, the reflexion of holiness, can connect different religions and generations. Classics from the first half of the 20th c. – the philosopher and playwright Vydūnas as well as the prose writer and playwright Vincas Krevė – wrote about the clash between the ancient Lithuanian religion and Christianity, which in a way was painful and dramatic, but could be resolved with the following words: God does care what name he is worshipped in. Another important figure was the 20th–21st c. prose writer Romualdas Granauskas, who had written a narration about the last priest of the old religion (‘*Jaučio aukojimas*’) and ‘*Šventųjų gyvenimus*’, the heroes of which were the people of a village in the post-war period. These texts are related through their reflexions of holiness, which is no less important in our lives as well. Each person’s spiritual experience can meet and does meet with others, with the previously existing traditions and experiences, allowing them to be creatively continued.

ŠIUOLAIKINĖ PILIGRIMYSTĖ – ŠV. JOKŪBO KELIAS IR ANGLIJOS KATEDROS

Folkloristės iš Estijos įžvalgos

*Šv. Jokūbo piligrimų kelias (*Camino de Santiago*) buvo populiarus viduramžiais, tačiau ne ką mažiau žmonių nori eiti šiuo istoriniu keliu, besidriekiančiu per pasakišką Ispanijos kraštovaizdį ir XXI a. Disertaciją apie šį kelią apsigynusi ir kelias knygas parašiusi estų kilmės folkloristė dr. Tina Sep (Tiina Sepp) sako, kad tūkstančius kilometrų iki Santjago de Kompostelos katedros einantys žmonės patiria ypatingą bendrystę. Kai XX a. pabaigoje šis kelias buvo tarsi naujai atrastas, jį pamėgo ne tik krikščionys. Juo eina įvairių religijų atstovai, taip pat agnostikai, ateistai. Vykdydama tyrimus Anglijos katedrose tyrinėtoja pastebėjo, kad Šv. Jokūbo kelias turi įtakos ir britų piligrimystei. Jis skatina įvairiose šalyse atrasti ir atgaivinti senuosius piligriminius kelius bei kurti naujus, lankyti pamirštas bažnyčias, pilis, iš naujo atrasti savos šalies kultūrinį kraštovaizdį. Kalbino Lina Leparskienė.*

Tyrinėji piligrimystės reiškinį. Kuo domiesi dabar?

Esu Tartu universiteto mokslininkė ir studijuoju podoktorantūros programoje Jorko universitete, kur dirbu Humanitarinių tyrimų tarybos[1] remiamame projekte „Piligrimystė ir Anglijos katedros. Praeitis ir dabartis“[2]. Tai trijų metų tarpdisciplininis projektas, kurio metu aš, Merajan Bauman (Marion Bowman) ir Saimonas Koulmenas (Simon Coleman) tiriame šiuolaikinę piligrimystę keturiose Romos katalikų katedrose: Jorko, Kerterberio, Diurheimo ir Vestminsterio. Pastarosios svarbu nepainioti su greta esančia garsiąja Vestminsterio abatija. Anglijoje Vestminsterio katedra yra gana žymus kultūrinis objektas, tačiau daugelis žmonių nėra buvę jos viduje. Galbūt dėl to, kad ji yra bizantinio stiliaus, visai nepanaši į katalikų katedrą.

Ką jau esate nuveikę, koks bus galutinis šio tyrimo rezultatas?

Tris mėnesius skirtingais metų laikais, pagrindinių bažnytinių švenčių metu (per Velykas, Kalėdas, bažnyčios šventųjų minėjimo dienomis) vykdėme lauko tyrimus. Jų metu taikėme antropologinį dalyvaujančio stebėtojo metodą, prašėme žmonių pildyti klausimynus, ėmėme interviu. Mūsų grupės narys, viduramžių istorikas Džonas Dženkinsas (John Jenkins) dirba archyvuose. Jis ieško naujų, nežinomų faktų. Vėliau susirinkę aptariame turimą medžiagą, savo atradimus.

Folkloro tyrinėtoja dr. Tina Sep (*Tiina Sepp*).

Projekto vadovė dr. Di Dajas (Dee Dyas) rašys monografiją, o kiti dalyviai parengs straipsnius, kurie bus paskelbti moksliniame religijos tyrimų žurnale. Turime neblogą projekto interneto svetainę, rašome teminius tinklaraščius.

Ar anksčiau piligrimystė buvo sulaukusi Didžiosios Britanijos mokslininkų dėmesio?

Ne, todėl išties nustebome gavę gana didelę paramą. Manome, kad tai lėmė reikšminis žodis „katedra“. Piligrimystę anglikonų bažnyčia vis dar vertina prieštaringai, kaip dviprasmišką ir

1 Angl. *Humanities Research Council.*

2 Angl. *Pilgrimage and England's Cathedrals. Past and Present.* Šio projekto svetainės adresas: http://pilgrimageandcathedrals.ac.uk/

Diurheimo katedra Didžiojoje Britanijoje. Tinos Sep nuotrauka.

kintantį reiškinį. Tuo tarpu katedra britams yra labai konkreti erdvė. Katedros yra įspūdingos ir žinomos, tai labai svarbi šalies istorijos dalis. Didžiojoje Britanijoje katedras vertina visi, nepaisant religijos. Aš gyvenu Jorke ir pažįstu žmonių, kurie gal vos pora kartų gyvenime lankėsi Jorko katedroje (York Minster), bet vis tiek ja labai didžiuojasi. O kai BBC kanalas kas vakarą transliuoja regionų naujienas („BBC look North“). Jorko katedra visuomet rodoma kaip reikšmingas miestovaizdžio ženklas.

Tad katedros yra tarsi Britanijos atminties vietos?

Anot profesorės Greis Deivi (Grace Davy), katedrų paskirtis gali būti įvairi, tačiau jos svarbios kaip vietos, kurios padeda tautai suvokti savo praeitį: atrodo, kad katedra, ypač viduramžių, visuomet buvo. Net nereligingi žmonės, lankydamiesi katedrose, patiria ypatingų pojūčių, jaučiasi kitaip, nei lankydami pilis ar kitus istorinius objektus.

Ar dabartiniai tyrimai Anglijoje yra Ispanijoje, Šv. Jokūbo kelyje, vykdytų folkloristinių tyrimų tęsinys, ar tai kažkas nauja? Kokią įtaką dabartiniams tyrimams turi mokslinė ir asmeninė patirtis, įgyta piligriminiame kelyje į Santjago de Kompostelos katedrą?

Tai iš tiesų susiję. Mano daktaro disertacijos apie *Camino de Santjago*[3] recenzentei M. Bauman patiko šis tyrimas ir ji pasiūlė tęsti darbus podoktorantūros studijose Anglijoje. Būtent *Camino*[4] padėjo man gauti šią stipendiją. Ankstesnė patirtis padeda atlikti ir dabartinius tyrimus Anglijoje. Išsyk pastebėjau, kad *Camino* Anglijoje nepaprastai populiarus. Lauko tyrimų Ispanijoje metu aš jau buvau sutikusi piligrimų

3 Angl. „Pilgrims‘ Reflections on the Camino de Santiago and Glastonbury as Expressions of Vernacular Religion: Fieldworker‘s Perspective“. Su šia disertacija galima susipažinti Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, taip pat interneto adresu http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/39458/sepp_tiina.pdf?sequence=1,

4 Ispaniškai Šv. Jokūbo piligriminis kelias iki Santjago de Kompostelos katedros vadinamas *Camino de Santiago*. *Camino* reiškia kelią. Šis žodis įgijo metaforinę prasmę, tapo tikriniu žodžiu, juo apibūdinama ir vieta, ir veiksmas, ir tikslas. Todėl šiame interviu paliekame pokalbyje pasitelktą žodį *Camino*.

Kenterberio piligrimai. Viljamas Bleikas (*William Blake*). 1810 m.

iš Britanijos, buvau pažįstama ir su čia esančia Šv. Jokūbo brolija, kuri įsikūrusi Londone, tačiau organizuoja įvairius renginius visoje šalyje, vienija buvusius ir būsimus piligrimus. Pas juos galima įsigyti piligrimystės kredencialą[5]. Kenterberio katedroje pradėję dabartinius lauko tyrimus, sulaukėme gausybės savanorių pagalbos. Buvome pasistatę stalą su informaciniu stendu ir kalbinome prie mūsų prieinančius piligrimus. Paaiškėjo, kad didžioji jų dalis jau buvo ėję *Camino* arba planavo tai padaryti. Sužinoję, kad apie tai parašiau disertaciją, jie visuomet norėdavo pasikalbėti. Tada M. Bauman pastebėjo: „Manau, kad jau galime kalbėti apie tokį reiškinį, kaip piligrimystės *kaminoizacija*“ (angl. *caminoisation*).

Ką tai reiškia?

Tai dar tik hipotezė, tačiau matyti, kad Šv. Jokūbo kelias padeda žmonėms iš naujo atrasti senąsias piligrimystės vietas savo šalyje, jie pradeda eiti istoriniais piligrimų keliais. Didžiojoje Britanijoje piligrimystė į Italijos *Via Francigena* ir į Ispanijos Santjago de Kompostelą prasideda nuo Kenterberio katedros. Čia gali įsigyti piligrimystės kredencialą. Anglai iš Ispanijos perėmė supratimą, kad tikroji piligrimystė – tai ėjimas pėsčiomis. Tad kažkokiu būdu, galbūt dėl *Camino*, piligrimystė tapo populiari ir Didžiojoje Britanijoje.

Viduramžiais Ispanijos karalystėje, Santjago de Kompostelos katedroje, esantis apaštalo Jokūbo kapas tapo svarbia katalikų piligrimystės vieta. Mūsų dienomis jis tampa kažkuo daugiau. Tai ne tik Ispanijos, bet ir visos katalikiškos kultūros dalis. Mūsų dienomis Jokūbo kelias formuoja ir piligrimystės sampratą plačiąja prasme, ar ne?

Visiškai pritariu. *Camino* populiarumas keičia požiūrį į kraštovaizdį, formuoja piligrimystės sampratą, bent jau Vakarų pasaulyje. Daugeliui žmonių tai yra idealios piligrimystės modelis.

Ėjai Camino *kelis kartus. Kokia šio kelio paslaptis? Ar norint ją suprasti būtina pačiam tapti piligrimu? Tarkim, aš esu buvusi Santjago de Kompostelos katedroje tik kaip turistė, tad ir piligrimus stebėjau tik iš šalies.*

Pirmiausia pasiaiškinkime, kodėl tiek daug žmonių iš viso pasaulio nori atvykti į Ispaniją ir eiti Šv. Jokūbo keliu. Tie, kas bent kartą ėjo arba važiavo šiuo keliu, taip jį pamilo, kad norėjo piligrimystės Šv. Jokūbo kelyje patirtį vėl atgaivinti, galbūt arčiau savo namų. Kita vertus, daugybė žmonių vėl vyksta į Ispaniją, tokių sugrįžtančių piligrimų yra labai daug.

Manau, kad *Camino* paslaptis yra tai, kad jis gali suteikti tau viską, ko reikia. Jei esi katalikas ar tiesiog krikščionis, gali lankyti tas nuostabias bažnyčias ir koplyčias, kur kas vakarą piligrimams aukojamos mišios. Tokie dalykai padeda jausti artėjimą prie stebuklingosios Santjago de Kompostelos katedros. Krikščioniui tai išties nepakartojamas kelias, kuriuo einant galima liudyti savo religiją, gyventi ja arba atrasti ją sau iš naujo. Šiuo keliu gali eiti ir nepraktikuojantys krikščionys. Galbūt kelionės metu jie pajunta, kad jau laikas atlikti išpažintį... Daugybei žmonių tai, visų

5 Tai vadinamasis piligrimo pasas. Piligrimo pasas ir piligrimo pažymėjimas – neatskiriami piligriminės kelionės pėsčiomis atributai. Jie padeda prisiminti aplankytas vietas, dvasinius kelionės patyrimus. Tokius pasus Lietuvos piligrimų bendrija išduoda nuo 2010 m. sausio 1 d. Plačiau žr. adresu: http://www.piligrimai.lt/piligrimo-pasas/

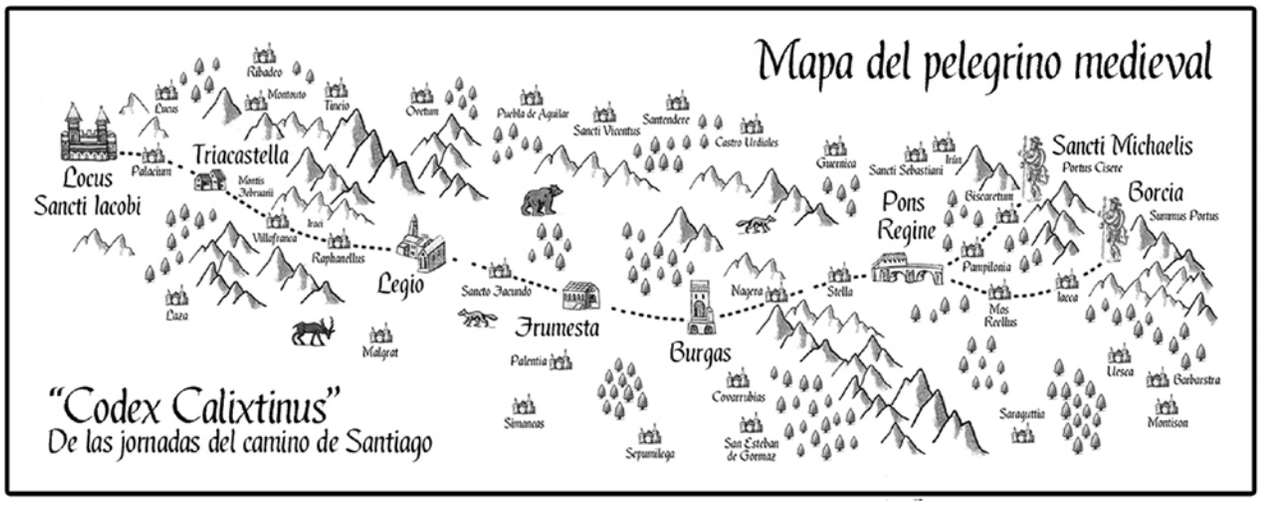

Viduramžių piligrimų žemėlapis pagal XII a. manuskriptą „Codex Calixtinus“.
Iš: http://alberguelapatadeoca.blogspot.lt/2014/04/route-of-santiago-de-compostela-ii.html

pirma, religinė piligrimystė, tačiau gali eiti šiuo keliu tiesiog kaip žygeivis, ką daugelis žmonių iš tiesų ir daro. Niekas neverčia užsukti į bažnyčias, gali keliauti su savo manta pro šalį, ir tiek.

Šv. Jokūbo kelias stebina nepakartojamu, labai įvairiu, tiesiog pasakišku kraštovaizdžiu. Pradedi keliauti Pirėnuose, tada pasieki Mesetos lygumą, po to iškyla Galisijos kalnai... Eini pro kaimus, didesnius ir mažesnius miestus... Kiek daug tau gali suteikti šis kelias! Gamtą, architektūrą, o svarbiausia – žmones, kurie tampa tavo bendraminčiais, nes visus vienija tas pats tikslas. Nesvarbu, iš kur tu atkeliavai, nesvarbu, tiki tu ar ne, – svarbu tik tai, kad esi kelyje į Santjagą. Sutinki daugybę žmonių, kurie atsiduria, sakykime, savo gyvenimo kryžkelėje – netenka darbo, miršta artimas žmogus, įvyksta skyrybos, baigiama vidurinė mokykla ar tiesiog atėjo laikas gyvenime priimti svarbų sprendimą. Apie visa tai gali išsikalbėti su kelionėje sutiktais žmonėmis, būdamas tikras, kad jie tavęs neteis. Tu pats pasirenki, ką apie save papasakoti. Be abejonės, yra piligrimų, kurie nori eiti tą kelią patys vieni, tyloje. Vis dėlto man pasirodė, kad tokių yra mažuma, nes daugumai šis kelias svarbus būtent dėl bendrystės patirties – dėl vadinamojo *communitas*. Ši sąvoka buvo apibrėžta antropologo Viktoro Ternerio (Victor Turner), kuris ja norėjo perteikti bendrystės intymumą ir lygybės tarp bičiulių piligrimų patirtį. Tai bičiulystės patirtis, ispaniškai *camaraderie*.

Taip pat reikšminga ir istorija. Gera žinoti, kad tuo keliu einama jau tūkstantį metų, kad piligrimų būta iki tavęs, o tu eini jų pėdomis. Tai tarsi kelias su istorinėmis šaknimis. *Camino de Santiago* yra piligrimų kelias *par excellence*.

Tiesa, daug kas sako, kad *Camino* tapo savo sėkmės įkaitu. Vasaros mėnesiais ten būna itin daug žmonių. Tačiau neturime pamiršti, kad ir viduramžiais šiuo keliu ėjo minios. Dabar čia sukurta tiesiog tobula infrastruktūra, o ispanams tai suteikia ir verslo galimybių. *Camino* iš naujo buvo „atrastas“ apie 1980-uosius. Šis kelias buvo pažymėtas kaip kultūrinis maršrutas, kurį užplūdo keliautojai. Nemaža dalis pakeliui išsidėsčiusių kaimų jau būtų sunykę, jei ne *Camino*. Juk piligrimai turi kažkur nakvoti ir valgyti. Taip atsirado daugybė piligrimų nakvynės namų, priebėgų, ispaniškai vadinamų *albergues*.

Prisimenu pokalbį su vienu senoliu Galisijoje. Tai paskutinė Ispanijos provincija, esanti pakeliui į Santjago de Kompostelą, todėl čia būna didžiausi piligrimų srautai. Juk ne visi piligrimai gali eiti nuo pat Prancūzijos, didžioji dauguma pasirenka nueiti būtent paskutinį šimtą kilometrų... Taigi, šis senolis, gyvenantis visai šalia piligrimų kelio, sakė, kad vasarą, sėdėdamas savo kieme, gali stebėti nesibaigiančią piligrimų „procesiją“. Visuomet kas nors eina pro šalį – šimtai žmonių per dieną.

Tarsi upė...

Būtent, kaip piligrimų upė. Jis sakė, kad jam nereikia niekur vykti, nes visas pasaulis ateina pas jį. Iš Azijos, iš Afrikos, iš visur. Tarsi pasaulis plauktų pro tavo namus.

Iš tavo pasakojimo susidaro įspūdis, kad Camino yra viena demokratiškiausių pasaulio vietų, kur visi yra lygūs.

Išties, visi čia yra lygūs, čia nėra svarbu, ar esi direktorius, ar bedarbis, turtingas ar vargšas. Tačiau

egzistuoja ir tam tikra piligrimų hierarchija. Pavyzdžiui, aukštą vietą toje piligrimų hierarchijoje užima toks Gintaras iš Lietuvos, kuris nuėjo visą kelią, ir jam tai buvo iš tiesų tikėjimo kelionė. Daugelis piligrimų eina tik savaitę, dalies kuprines gabena pagalbinis transportas. Jie šioje hierarchijoje užima žemesnę vietą.

Kas tą hierarchiją nustato? Ar ji egzistuoja tik sakytiniu būdu, tarsi pasakojimas?

Pavyzdžiui, kai kuriuose piligrimų nakvynės namuose priimami tik pėsčiomis keliaujantys žmonės. Ten kartais galima pamatyti tokį užrašą: „Atveriame duris pėsčiomis keliaujantiems piligrimams nuo 14.00 val. ir dviračiais keliaujantiems piligrimams nuo 19 val.“ Kodėl? Todėl, kad dviratininkai dar gali susirasti kitą vietą nakvynei, jei ši bus perpildyta. Matome, kad pėstieji piligrimai tarsi vertinami labiau, jais daugiau rūpinamasi. Toks yra nakvynės namų požiūris.

Šią hierarchiją susikuria patys piligrimai, jie įvertina, kur buvo pradėta kelionė ir kuriuo sezono metu juo eita. Yra žmonių, kurie pradeda eiti nuo pat savo namų Prancūzijoje ar net Estijoje. Kuo ilgesnį kelią nueini, tuo esi „tikresnis“ piligrimas. Žiemos piligrimai laikomi autentiškesniais, nes žiemą keliauti sunkiau, uždaryta daug nakvynės namų, dienos trumpesnės, šalta ir taip toliau. Tad piligrimystei reikia rimčiau pasiruošti. Taip pat labiau vertinami vienišiai, o ne grupėmis keliaujantys piligrimai. Tačiau nepamirškime, kad piligrimų „bendruomenės“ yra trumpalaikės. Kasmet eidamas šiuo keliu sutinki vis kitus piligrimus. Aš pati pirmą kartą ėjau šiuo keliu vasarą, o po pusmečio – žiemą. Tačiau vien tai, kad keliavau žiemą, man, kaip piligrimei, dar nesuteikė aukštesnio statuso, svarbios ir kitos aplinkybės. Pirmą kartą ėjau 2003 m., kai kurie žmonės jau nešėsi mobiliuosius telefonus, o kiti manė, kad tai prasta mintis, nes savo kasdienio gyvenimo rūpesčius reikėtų palikti atokiau, būti panašesniems į viduramžių piligrimus. Dabar nemažai keliautojų turi ir belaidį internetą – su moderniųjų technologijų invazija kovoti išties sunku... Jau keturis metus nebuvau *Camino,* įdomu, kaip jis pasikeitė...

Ilgiesi jo?

Be galo. Ilgiuosi ir ėjimo, ir rūpinimosi piligrimais nakvynės namuose. Ten praleidau daug laiko ir turėjau skirtingus vaidmenis. Iš pradžių tiesiog norėjau naujų patirčių, vėliau keliavau ten kaip mokslininkė. Parašiau ne tik disertaciją, mano bakalauro ir magistro darbai taip pat buvo pagrįsti *Camino* tyrimais. Manau, kad tam tikra prasme buvau ir piligrimė, tačiau pati dar negalėčiau tvirtai to teigti. Man sunku tapatintis su piligrimais, nes teko bendrauti ir kalbinti labai daug žmonių – rengiau giluminius interviu. Klausydama jų pasakojimų apie tai, kaip jie suvokia savo piligrimystę, nebegaliu objektyviai galvoti apie save.

Kalbėjai apie tikslą, kuris vienija piligrimus. Ar tai tik Santjago de Kompostelos katedra? Gal tikslas yra pats kelias arba šventasis Jokūbas?

Net labiausiai pasišventę katalikai netiki, kad Santjago de Kompostelos katedroje yra šv. Jokūbo palaikai. Žinoma, yra oficialus naratyvas apie ten esančias apaštalo relikvijas, tačiau mažai kas tuo tiki, bent jau man neteko sutikti tokių žmonių. Ir iš tiesų tai visiškai nesvarbu. Daugelis piligrimų mano, kad jie yra vienokiu ar kitokiu būdu sutikę šv. Jokūbą savo kelionės metu ir kad šventasis jiems padėjo. Kompostelos katedroje šv. Jokūbo dvasia gyva, bet nebūtinai ji glūdi jo relikvijose. Katedroje yra sidabrinis relikvijorius su kaulais, tačiau, kaip minėjau, nei istorikai, nei dauguma piligrimų nelaiko tų kaulų autentiškais. Ši aplinkybė labai įdomi, kontraversiška...

Taigi, galima sakyti, kad svarbu ne tik aplankyti istorinio šventojo relikvijas, šv. Jokūbas yra ir kelyje, maldose, sapnuose..?

Ir žmonėse. Mano bičiulis italas Pino (Džuzepė), kuris, kaip ir aš, keliavo piligrimų keliu žiemą, pasakė man vieną svarbiausių tezių: „Labiau nei Santjago de Kompostelos katedroje šv. Jokūbą sutikau savo bičiuliuose piligrimuose.“ Manau, kad tai labai gera mintis. 2004 metais su juo ir jo draugu dalį kelio ėjome drauge, vėliau vėl susitikome Santjago de Kompostelos katedroje ir drauge dalyvavome mišiose. Jis yra tikras katalikas iš Sicilijos.

Ar tik Šv. Jokūbas yra svarbus Camino*? Koks yra Jėzaus ir Marijos vaidmuo?*

Tai gana painu... Pavyzdžiui, Anglijoje, Diurheime, piligrimai keliauja aplankyti švento Kutberto kapo. Šv. Kutberto koplyčios skliaute yra Jėzaus atvaizdas, jis žvelgia į visus iš viršaus, taip išreikšdamas Dievo visagalybę. Tačiau, nepaisant

Kaip piligrimas pavaizduotas šv. Jokūbas su nešuliu. Meistro Bedfordo manuskriptas iš „Valandų knygos“. Apie 1440–1450 m. J. Paul Getty muziejaus kolekcija.

to, žmonės labiau reiškia meilę šv. Kutbertui. Ispanijoje viskas persipina... Gal teko girdėti apie didelius akmeninius kryžius kryžkelėse arba išnykusių bažnyčių vietose? Paprastai vienoje tokio kryžiaus pusėje yra Jėzus, o kitoje – šv. Jokūbas. Akivaizdu, kad mišių metu šv. Jokūbas, Jėzus ir Marija yra pagerbiami vienodai. Vienoje maldoje minimi visi trys asmenys: „Tegul šventasis Jokūbas saugo tave, Marija lydi tave, Dievas laiko tave savo delnuose." Kelyje yra daugybė koplyčių, skirtų Marijai... Vis dėlto, ne tik katalikams ar krikščionims, bet ir visiems, kas keliauja šiuo piligrimų keliu, šv. Jokūbas yra svarbiausias, jo yra ieškoma. Kita vertus, nepamirškime, kad piligrimų yra be galo daug, ir kiekvienas jų turi skirtingą požiūrį, kaip ir skirtingas patirtis...

Ar dažnai žmonės pasakoja apie savo antgamtinius potyrius, ar užrašytose istorijose minimi Marija, Jėzus, šv. Jokūbas? Ar juose dalyvauja Dievas ar jo šventieji?

Nėra lengva atsakyti į šį klausimą, tačiau analizuodama kai kurių piligrimų pasakojimus, pastebėjau, kad vis dėlto jie dažniausiai kalba apie šv. Jokūbą. Vienas iš Olandijos pėsčiomis keliavęs agnostikas piligrimas papasakojo, kaip buvo pasiklydęs per sniego audrą kalnuose. Nevilties akimirką jis išgirdo balsą, kuris jam patarė, ką daryti, kaip išsigelbėti iš apsnigto tarpeklio. Klausydamas to balso jis rado kelią ir buvo išgelbėtas. Anot jo, tai buvo Šv. Jokūbo balsas. Tuo tarpu Rodžeris, katalikas iš Belgijos, pasakojo, kaip jam sunkią akimirką padėjo ir su juo kalbėjosi Dievas. Gal tai viso labo hipotezė, tačiau galbūt agnostikui arba ateistui yra paprasčiau pripažinti piligrimų globėjo šv. Jokūbo pagalbą. O katalikui Rodžeriui padeda Dievas, su kuriuo jis maldoje bendrauja kiekvieną dieną. Nesu girdėjusi pasakojimų, kuriuose piligrimui būtų padėjusi ar juos išgelbėjusi Dievo Motina. Bet gal tik aš negirdėjau? Kita vertus, nemanau, kad daug folkloristų yra tyrinėję tikėjimo naratyvus šiame piligrimų kelyje... Įdomu, kad ikonografijoje šv. Jokūbas yra vaizduojamas kaip piligrimas, einantis keliu aplankyti savo palaikų Santjago de Kompostelos katedroje. Pagal legendą būtent šv. Jokūbas evangelizavo Ispaniją, tačiau jo vardu vadinamas kelias atsirado tik praėjus daug metų po jo mirties. Taigi, apaštalas Jokūbas pavaizduotas kelyje, kuriuo niekada nėjo... Ir, nepaisant visko, daug žmonių tiki sutikę jį *Camino*.

Tavo pasakojimas primena svarbias Evangelijos tezes, kur Jėzus kalba apie tai, kad Jis yra Kelias ir kad kiekvienas yra kviečiamas palikti viską ir eiti tuo keliu. Apskritai krikščioniui labai svarbu turėti tokią patirtį, kai palieki žemiškus rūpesčius ir gyveni vardan Dievo. Ar piligrimai apie tokius dalykus galvoja, ar kalba apie tai?

Šv. Jokūbo piligrimai dažnai kalba apie tai, kaip svarbu palikti pasaulį ir atsiduoti Dievo malonei. Kalbėjau su keletu piligrimų, pradėjusių savo kelionę nuo pat namų (pavyzdžiui, iš Čekijos, Belgijos, Vokietijos). Jie dažnai nakvodavo lauke, o jų kelionė buvo kupina pavojų. Mano bičiulis piligrimas Pavelas iš Čekijos dažnai miegodavo po žvaigždėmis. Jis prasitarė, kad nors nėra religingas, bet jausdavo, kad *Camino* yra saugomas. Jis sakė: „Nakvojau lauke, ir tai galėjo būti pavojinga. Pasirinkęs netinkamą vietą nakvynei, galėjau neišgyventi iki ryto. Bet aš turėjau viltį, kad kitą dieną atsikelsiu gyvas, kad nelis lietus. Tikėjimas yra tai, kas tau suteikia apsaugą. Kai eini 2 tūkstančius kilometrų, tampa nebesvarbu, kodėl pradėjai eiti arba kaip tu tai darai. Du mėnesiai ėjimo praturtina tavo mąstymą." Viena iš daugumos piligrimų išmoktų pamokų – gebėjimas gyventi kukliai. Žmonės yra linkę pasiimti su savimi per daug daiktų, tačiau netrunka suvokti, kad dėl kūno ir dvasios sveikatos geriau nereikalingų dalykų atsisakyti. Tiesiog nereikia neštis nereikalingo svorio – tiesiogine ir perkeltine prasme.

Ar galima Camino *bendruomenę vertinti kaip utopinę? Tokią, kur skirtingi žmonės gali gyventi santarvėje?*

Arčiausiai utopijos esu atsidūrusi būdama nakvynės namuose Granjone. Šis piligrimų prieglaudos pastatas yra sujungtas su bažnyčia. Bažnyčia yra iš dešinės, o piligrimų prieglauda – iš kairės. Kiekvieną vakarą ten vykdavo mišios, o po jų – neformali bendra malda. Jos metu kaskart uždegdavo tokią didelę piligrimų žvakę, kurią žmonės perduodavo vienas kitam tyloje, išsakydami širdyje sukauptas mintis ar sukalbėdami maldą. Man tai buvo gera proga išgirsti, ką žmonės galvoja. Vienų pasisakymai buvo religinio turinio, kitų – ne. Daugelis dėkodavo už tai, kad sveiki ir gyvi atkeliavo iki Santjago, kiti melsdavosi už namie likusias šeimas.

Ispanijos kraštovaizdis Šv. Jokūbo piligrimų kelyje *Camino Francés*.

Katalikė Marina, kuri vedė šiuos maldų vakarus, visuomet prašydavo žmonių: „Kai nuvyksite į Santjago, pagalvokite ir apie mus.“ Tada ji sakydavo: „Apkabinkime vienas kitą“ ir linkėdavo „Gero *Camino*“... Visa tai nuostabiai susieja žmones. Ten mes kartu ir vakarieniaudavome. Išties Granjonas buvo utopija, stebuklinga vieta – tokia, kuria norisi tikėti.

Įdomu, ar ilgai žmonės išsaugo tą patirtį, sugrįžę į namus?

Visi skirtingai. Siekiama, kad šis jausmas ir požiūris į kitą žmogų būtų išsaugotas ir kasdieniame gyvenime. Gyventi taip, tarsi tebebūtum ten – *Camino*. Bet tai išties sunku. Gal todėl tiek daug piligrimų sugrįžta, nori dar ir dar kartą patirti tą būvį. Amerikiečių antropologė Nensi Frei (Nancy Fray) 2000 m. taip pat parašė disertaciją apie *Camino*. Ji rašė, kad asmens *Camino gyvenimas* vyksta kelyje ir tęsiasi namuose. Gebėjimas sujungti du gyvenimus į vieną, suvienyti *save piligrimą* ir *įprastąjį save* – turėtų būti žmonių siekiamybė. Neštis šią dvasią su savimi, kad ir kur būtum. Vos keletui žmonių tai pavyksta, tačiau to pojūčio prisiminimas turi išlikti. Jei ne – tereikia sugrįžti ir vėl eiti.

Būtų galima paklausti psichologo, kodėl žmonėms reikia eiti šiuo keliu arba ką jis gali suteikti. Juk Camino *nėra tiesiog įdomi vieta keliauti. Iš kur tas populiarumas?*

Galima paklausti, kodėl žmonėms apskritai reikia keliauti. Viena iš *Camino* populiarumo priežasčių yra ta, kad žmonės šiais laikais gali sau leisti tokią išvyką. Skydžiai lėktuvu pigūs, žmonės turi daugiau laisvo laiko, ilgiau gyvena. Didelė *Camino* piligrimų dalis yra pensininkai. Vadinasi, nusigauti iki ten nėra sunku. Be to, apie šį kelią yra sukurta labai daug kino filmų, parašyta knygų. Kas nors ten nuvyksta, parašo apie tai tinklaraštyje, socialiniuose tinkluose, tame informacijos sraute Šv. Jokūbo kelias tarsi nuolat atkuriamas iš naujo.

Apie *Camino* esu parašiusi dvi knygas estų kalba. Gavau keletą laiškų iš skaitytojų. Po pirmos knygos man parašė melancholiją išgyvenanti, labai daug negandų ir įtampos patirianti slaugė iš Talino. Ji sakė, kad neturi galimybės nukeliauti į Ispaniją, tačiau ji sumanė eiti Talino gatvėmis, skaityti mano knygą ir įsivaizduoti, kad iš tiesų ji eina *Camino* keliu. Dar ji sakė, kad įsivaizduojamasis *Camino* Taline padėjo jai pasijusti geriau. Tiesiog žinojimas, kad kažkur yra vieta, kur tu gali būti laimingas, suteikė laimės ir jai.

O gal dabar žmonės yra paprasčiausiai pavargę nuo intensyvaus gyvenimo ir nori nors kuriam laikui pabėgti nuo daiktų pasaulio, išeiti iš savo komforto zonos?

Įdomu, kad yra ir antroji monetos pusė. Žmones keliauja ten, nes gali leisti sau tokią prabangą, – nemaža dalis piligrimų priklauso viduriniajai klasei. Kita vertus, keliaudami jie nori tapti paprastais kukliais piligrimais, tiesiog eiti *Camino*. Prisiminkime Maslovo poreikių piramidę. Žmonės kažkodėl nori grįžti prie pamatinių dalykų. Nepaisant to, kad *Camino* turi puikią infrastuktūrą, niekada nežinai, ar tikrai artimiausiose nakvynės namuose bus tau vietos, ar neteks nakvynės ieškotis kitur. Privalai žinoti, kad ši kelionė – tai ne piknikas parke, kad tau reikės pačiam susirasti maisto. Taigi, žmogus grįžta prie šaknų...

Viduramžiais piligrimystė buvo labai įprasta, ypač tarp varguomenės. O ar turtingesni visuomenės nariai žygiuodavo tokius atstumus pėsčiomis?

Keliaudavo didikai, karaliai ir karalienės. Net Anglijos karalius Henrikas II, atsakingas už Tomo Beketo nužudymą, atliko atgailos piligrimystę į Kenterberį. Anuomet labai svarbi buvo atgailos piligrimystė, pėsčiomis keliaudavo visų socialinių sluoksnių atstovai. Žinoma, pasiturintieji keliaudavo ir raiti arba karietomis...

O kas šiandien rūpinasi pakeliui įsikūrusiomis piligrimų prieglaudomis?

Daugelis jų priklauso katalikų bažnyčiai arba vietinėms savivaldybėms. Dalimi jų rūpinasi atskiros šalys. Pavyzdžiui, Britanijos šv. Jokūbo brolija turi savo nakvynės namus. Ten gali apsistoti ne vien britų piligrimai, diskriminacijos nėra, tačiau porą savaičių ten padirbėti atvyksta savanoriai iš Jungtinės Karalystės. Yra Vokietijai, Brazilijai, Portugalijai priklausančių nakvynės vietų. Beje, neteko matyti Baltijos šalių ar skandinavų įkurtų nakvynės namų, kita vertus, norėta įkurti ir Estijos namus, nes tai puikiai reprezentuoja šalį – ji atsiranda be galo svarbios vietos žemėlapyje. O gal galime turėti Baltijos šalių nakvynės namus? Kai kas mano, kad būtų prasminga turėti bendrus Suomijos ir Estijos nakvynės namus. Man, kaip tyrinėtojai, įdomiau galvoti apie tokių prieglaudų steigimo sunkumus ir galimybes juos spręsti...

Man taip pat įdomu, ar lenkai turi tokius nakvynės namus? Juk tai labai religinga šalis.

Mano žiniomis – ne. Tačiau lenkų piligrimų yra daug, nepaisant to, kad jie ir Lenkijoje turi daug piligrimystės vietų. Keista, kad lietuvių piligrimų sutikau nedaug...

Lenkijoje gyventojų dešimt kartų daugiau nei Lietuvoje... Bet pratęskime kalbą apie piligrimų nakvynės namus. Juose savanoriavai turėdama mokslinių tikslų, norėdama atlikti folkloristinį tyrimą ar dėl kitų priežasčių?

Aš savanoriavau du kartus. 2008 metais – Granjone ir 2012 m. – Nacheroje. Norėjau įgyti tokios patirties. Nors dirbdama užrašiau ir keletą istorijų, tačiau tai nebuvo pagrindinis tikslas, galėjau tai padaryti ir eidama. Tiesiog norėjau pamatyti *Camino* iš kitos perspektyvos, pajusti, ką reiškia kas rytą išlydėti piligrimus ir kas vakarą sutikti naujus. Maniau, kad bus sunkiau, kad norėsiu eiti su jais drauge, norėsiu būti kelyje, bet dėl Granjono magijos labai pamilau šią vietą. Granjonas – tai paskutinė piligrimų nakvynės vieta. Čia buvo juntama aukojimo dvasia. Kitų nakvynės namų aukų dėžutės veikiau priminė seifus. O čia buvo atvira, su skirtingomis kalbomis užrašytu sakiniu: „Palik, ką gali, arba paimk, kiek tau reikia.“ Taigi, vargšas piligrimas, norintis pasiekti Santjago, galėjo atidaryti tą dėžutę ir pasiimti, kiek trūko kelionės pabaigai. Argi tai ne rojus žemėje?

Išties...

Ir tai veikė. Kiekvieną rytą toje dėžutėje buvo daugiau pinigų, nei reikia kitos dienos piligrimų maistui ir pastato išlaikymui. Tas pastatas kelių amžių senumo, restauruotas tik savanorių pastangomis. Ir kiekvienas baldas – paaukotas. Tai stebuklinga... Aš nesiprašiau savanoriauti būtent ten. Jei nori būti savanoriu, turi parašyti Ispanijos piligrimų asociacijai ir užpildyti anketą, kurioje gali pažymėti, kokios veiklos domina. Mano vienintelis pageidavimas buvo darbuotis kartu su

Ispanijos kraštovaizdis Šv. Jokūbo piligrimų kelyje *Camino Francés*. Nuotraukos iš Jovitos Mikalkėnaitės asmeninio archyvo.

kitais, ne vienai, nes tai buvo pirmas kartas. Gavau elektoninį laišką su pasiūlymu vykti į Granjoną. Labai apsidžiaugiau ir išsyk sutikau, nes tai buvo mano mėgstamiausia prieglauda, kurią pamilau ankstesnės piligrimystės metu. Drauge savanoriavęs Chosė Luisas iš Ispanijos buvo tarsi angelas. Vėliau sutarėme drauge savanoriauti ir kitoje vietoje. Savanoriavau norėdama kaip nors atsilyginti *Camino*.

Ar savanoriavimą galima prilyginti piligrimystei?

Vienas iš reikalavimų norintiems tapti savanoriais (*hospitalero*) – jau būti praėjus ar dviračiu pravažiavus Šv. Jokūbo kelią. Savanoris turi žinoti, ką patiria piligrimai, ką reiškia būti kiaurai permirkusiam lietuje ar kad kartais nenori su niekuo kalbėtis. Rūpindamasi jais jaučiau, kad manoji piligrimystės patirtis man padeda. Nors ir nėjau *Camino*, buvau jame. Todėl mano atsakymas – taip, savanoriavimas taip pat yra piligrimystė.

Kokius jausmus tau kelia pasakymas „Esu šv. Jokūbo piligrimas“. Ar jautiesi Camino *bendruomenės dalimi? Ar santykis su Dievu tau svarbus?*

Nėra vienareikšmio atsakymo. Man tai reiškia dalinimąsi ta pačia patirtimi ir ėjimą keliu, kuriuo žmonės ėjo praeityje. Man piligrimas – tai žmogus, kuris patiria *communitas*. Aptariau tai su kitu piligrimu – tuo, kuris pasakojo, kaip šv. Jokūbo balsas padėjo išsigelbėti kalnuose siaučiant sniego pūgai. Jis nesutiko, nes jam piligrimystė – tai buvimas su savimi pačiu, palikus namus ir rūpesčius. Tai asmeninis kelias, kuriuo eini vienas. Todėl jis ėjo žiemą. Kartą, man savanoriaujant, šis žmogus padėjo ant mano ir kitų piligrimų lovos vynuogių. Kai padėkojau, jis pakomentavo: „Manai, kad tos vynuogės tai *communitas* pasireiškimas, tačiau aš tik norėjau tau duoti kelias uogas, nei daugiau, nei mažiau. Tau taip patinka *communitas* idėja, kad regi ją visur.“ Aš išties esu labai sociali ir mėgstu būti su žmonėmis, kalbėtis. Tačiau man sunku kalbėti apie Dievo patirtį piligrimystėje, nes esu agnostikė.

Klausiu tokių intymių dalykų, nes matau, kad šiuolaikiniame pasaulyje pilgrimystė apima gerokai daugiau reikšmių, tai nėra vien dievoieškos aktas. Tau tai bendrystės patyrimas, kitam gal savęs išbandymas,

Akmeninis kryžius šv. Jokūbo piligrimų kelyje *Camino Francés*.

noras pasitikrinti, ar gali atlaikyti tokią nelengvą kelionę. Tačiau mes negalime nusigręžti ir nuo šio kelio istorijos, religinės jo reikšmės. Ar piligrimai kalbasi apie tikėjimą?

Camino tokie pokalbiai gana dažni. Beveik kiekviename kaimelyje yra bažnyčia, kur aukojamos piligrimų mišios. Pastebi, kad vieni eina į mišias, o kiti – ne. Gali paklausti „Ar esi katalikas? Ar po vakarienės dalyvausi pamaldose?“ Čia tokie klausimai galimi. Ispanijoje žmonės apie savo tikėjimą kalba daug atviriau, nei šiaurės Europoje, tokie klausimai jų neįžeidžia. Estai uždaresni ir santūresni, kaip ir britai. O lietuviai? Ar mandagu Lietuvoje žmogaus teirautis apie jo išpažįstamą religiją?

Manau, kad taip. Dažniau įsižeidžia religingi žmonės, jei jų aplinkoje kas nors deklaruoja antipatiją religijai.

Be tikėjimo temos, *Camino* itin dažnai aptarinėjamas maistas, taip pat pasakojamos gyvenimo istorijos, ateities svajonės. Sutinki ką nors pirmą kartą, eini su juo dalį kelio ir kalbiesi apie tai, kas tau svarbu, ką nori daryti sugrįžęs namo, su nepažįstamaisiais daliniesi svajonėmis.

Vienas tavo pokalbininkų norėjo išlieti viską, kas jį slėgė....

Taip nutinka daugeliui... Būna dalykų, kurių nenori aptarinėti su savaisiais, tarsi lengviau išsipasakoti svetimam. Taip nutinka, tarkim, ir keliaujant traukiniu. Žinai, kad to žmogaus daugiau gyvenime nesutiksi, todėl išsipasakoji jam tarsi kunigui. Dar vienas dalykas, kurio nepaminėjome, bet dėl kurio piligrimystė vis populiaresnė – tai judėjimo nauda: ėjimas ar važiavimas dviračiu labai naudingi sveikatai. Taip pat svarbi yra labdara, ypač britams. Jie dažnai savanoriauja ar kitaip padeda piligrimams.

Kaip šiame piligrimų kelyje senosios tradicijos dera su naujosiomis, jei priežastys, dėl kurių žmonės leidžiasi į piligriminį žygį, tokios skirtingos? Ar sekuliari

kalnų žygio tradicija kenkia tai istorinei dvasiai, ar atvirkščiai – papildo ją ir daro aktualią naujoje epochoje? Gal čia ir slypi Camino *fenomenas, kad jis gali patenkinti pačius įvairiausius žmogaus poreikius?*

Geras klausimas. Tai priklauso nuo kiekvieno asmens. Kas gali papriekaištauti, jei niekam netrukdydamas eini tuo piligrimų keliu kaip žygeivis. Įsivaizduokime piligrimų grupę, pradėjusią kelionę Pirėnuose arba net Vokietijoje. Jie keliauja drauge mėnesį ar ilgiau, skirtingu oru, iš jų drabužių bei batų gali atpažinti, kad jie praėjo visą *Camino*. Norėdamas gauti *Camino* piligrimo sertifikatą turi praeiti bent 100 km arba bent 200 km nuvažiuoti dviračiu, todėl viena populiariausių vietų pradėti piligriminę kelionę yra 170 km nuo Santjago de Kompostelos esantis Sarijos kaimas. Taigi, kai tame kaime mėnesį keliavusi grupė sutinka vadinamuosius savaitgalių piligrimus, kurie paprastai būna apsirengę geros kokybės žygeivių drabužiais, ji galvoja, kad tai kita piligrimystės rūšis. Tačiau toks požiūris yra teisiantis. Iš tiesų derėtų visus žmones laikyti piligrimais, net jei jie eina tik tuos 100 kilometrų. Juk dėl pinigų ar laiko stokos ne kiekvienas gali susiruošti į tokią ilgą kelionę. Bendravau su kelias dienas tą šimtą kilometrų ėjusiais žmonėmis, jie pasakojo apie įvykusį dvasinį lūžį, apie norą sugrįžti ir praeiti visą kelią...

Tikriausiai naujo tipo piligrimai formuoja ir naujas tradicijas, kurios galbūt neturi nieko bendra su krikščionybe.

Kai kurie žmonės taip atostogauja. Atsiranda juos smerkiančių, nes *Camino* tampa vieta ir pigiai paatostogauti. Tačiau tai neteisinga. Kas gali pažvelgti į kito žmogaus sielą?! Daug piligrimų iš Azijos čia eina taip pat ne dėl religinių priežasčių. Vieni žmonės iš Pietų Korėjos pasakojo, kad juos įkvėpė pamatytas dokumentinis filmas, bet esu sutikusių ir korėjiečių katalikų.

Man tai asocijuojasi su vakariečių pamėgta kelione į Tibetą – tobulą vietą pabėgti nuo savo gimtosios civilizacijos ir taip ieškoti savęs. Ar Camino *ir Tibeto palyginimas korektiškas?*

Tai vadinamoji atstumo terapija. Nemažai savęs ieškančių žmonių išbando abi šias keliones – tiek į Tibetą, tiek Šv. Jokūbo keliu.

Šv. Jokūbo kelių atsiranda įvairiose šalyse. Šis tinklas jau siekia ir Europos periferijas, tiek katalikų, tiek liuteronų šalis.

Jis įtraukė ir akademinį pasaulį. Labai daug studentų rašo bakalauro ir magistro darbus apie pačius įvairiausius *Camino* aspektus. Norėčiau prisiminti praeitais metais Estijoje nutikusį, manau, ypatingą įvykį. Estijos *Camino de Santiago* bičiulių asociacija surengė piligrimų palaiminimo ritualą. 2016 m. gegužės 15 d., Sekminių sekmadienį, Estijos evangelikų liuteronų bažnyčios arkivyskupas Urmas Viilma suteikė viešą palaiminimą piligrimams, išsiruošusiems į kelionę iki pat Santjago de Kompostelos. Vėliau arkivyskupas savo „Facebook“ paskyroje pakomentavo viliąsis, kad tai taps tradicija. Jis taip pat priminė, kad Švč. Mergelės Marijos katedra Taline (Tallinna Toomkirik), kuri nuo XVI a. yra svarbiausia Estijos evangelikų liuteronų šventovė, istoriškai buvo piligrimų traukos vieta arba piligrimystės pradžios vieta.

Koks pasakojimas, išgirstas tavo tyrimo apie Camino *metu, paliko didžiausią įspūdį?*

Manau, kad jau minėtas pasakojimas apie sniego pūgoje pasiklydusį ir išsigelbėjusį olandą. Nuostabu, kai agnostikas ar net ateistas sutinka šv. Jokūbą. Išgirdau šį pasakojimą piligrimų prieglaudoje, paklausiau, ar galėčiau jį publikuoti. Po kurio laiko tas olandas atsiuntė savo pasakojimą elektroniniu laišku.

MODERN-DAY PILGRIMAGE – ON THE WAY OF SAINT JAMES AND ENGLAND'S CATHEDRALS INSIGHTS OF A ESTONIAN FOLKLORIST

The Way of Saint James (Camino de Santiago) was very popular in the Middle Ages, yet in the 21st c. no less people wish to travel this historic route. Estonian folklorist Dr Tiina Sepp has written several books about this, and she claims that the people who travel the thousands of kilometres to the cathedral of Santiago de Compostela experience a particular kind of kinship. Not only Christians travel this road, but representatives of other faiths as well, including agnostics and atheists. Dr Sepp notes that the Way of Saint James has an impact on British pilgrimages. It brings about new impetus to discover and restore old pilgrimage routes in various countries as well as create new ones, to visit long-forgotten churches, castles and discover anew a country's cultural landscape. Interviewed by Lina Leparskienė.

MYKOLO KAZIMIERO RADVILOS ŽUVELĖS PILIGRIMYSTĖ

Vika VELIČKAITĖ

Straipsnyje analizuojamas LDK Didžiojo etmono ir Vilniaus vaivados Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės pamaldumas stebuklais garsėjantiems atvaizdams Abiejų Tautų Respublikoje. Pagrindinis šio tyrimo šaltinis yra M. K. Radvilos Žuvelės rašytas dienoraštis, apimantis 1719–1761 m. laikotarpį. Didikas skrupulingai fiksavo savo kasdienius įvykius, ypač akcentuodamas religinį gyvenimą: žymėdavęsis kada ir kur klausė šv. Mišias, atliko išpažintį, priėmė Švč. Sakramentą. Didelis dėmesys buvo skirtas ir stebuklais garsėjančių atvaizdų Abiejų Tautų Respublikoje lankymui. Šiame straipsnyje apžvelgiami ir trumpai pristatomi dažniausiai Radvilos Žuvelės lankyti stebuklingi atvaizdai, turėję ypatingą svarbą jo gyvenime – Sverženiaus, Žirovicų, Lešnos, Barūnų, Bialyničių Dievo Motinos paveikslai, Miliatino Nukryžiuotojo, Nesvyžiaus šv. Mykolo arkangelo atvaizdai.

Reikšminiai žodžiai: *Radvilos, piligrimystė, kelionė, stebuklas, atvaizdas, dienoraštis.*

Gyvenimo pabaigoje Žuvele pramintas Mykolas Kazimieras Radvila (1702–1762) tokiais žodžiais paliudijo stebuklą, įvykusį jo namuose, Nesvyžiuje, prie pilies koplyčios Švč. Mergelės Marijos atvaizdo:

> <...> Po mišių pilies koplyčioje giedojome „Te Deum Laudamus“, dėkodami Švč. Mergelei Marijai už aklojo Kostrubajaus, kuris praregėjo po 14 metų trukusio kasdienio rožančiaus giedojimo šioje koplyčioje[1], užtarimą, kuo jis pats prisiekė ir mes visi žinojome, kad buvo neregys. Išties šis valdovo Jono Sobieskio iš Vengrijos atsivežtas paveikslas padarė stebuklą. Tebūnie Viešpats pašlovintas per amžius.[2]

Stebuklas iš esmės keičia sakralios erdvės vertę, o jį patyrę žmonės pelno didžią malonę. Radvila Žuvelė, baroko epochos žmogus, nepraleisdavo progos aplankyti ir pagerbti stebuklais garsėjančių paveikslų. Tai liudija jo kone kasdien beveik 40 metų (1619–1961) rašytas dienoraštis, kurį, kaip savo gyvenimo liudijimą, ketino palikti vaikams[3]. Šio dienoraščio įrašai ir yra pagrindinis šio straipsnio šaltinis.

Menotyrininkė Tojana Račiūnaitė pastebi, kad viena iš pamaldumo formų, puikiai atskleidžiančių malonių troškimą, buvo šiomis malonėmis garsėjančių atvaizdų lankymas. Savo monografijoje „Atvaizdo gyvastis: Švč. Mergelės Marijos stebuklingųjų atvaizdų patirtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII–XVIII a.“ ji suformuluoja problemą, kuri aktuali ir šiam tyrimui: „<...> remdamiesi [prie šv. paveikslų vykstančių, – *aut.*] stebuklų knygose pateiktais duomenimis, galime brėžti kiekvieno stebuklais garsėjančio atvaizdo piligrimystės žemėlapį, fiksuoti jų „kulto geografiją“, tačiau tik retais atvejais (daugiausia asmeninių dienoraščių ar laidotuvių pamoksluose paminėtų biografinių faktų pagrindu) galime įsivaizduoti pavienio asmens piligrimystės žemėlapį“ (Račiūnaitė 2014: 201, 207). Tokiam tyrimui reikalingos informacijos rasime tik retame didiko dienoraštyje ar šeimos knygoje (lot. *Silva rerum*). Todėl kelis dešimtmečius aprėpiantis M. K. Radvilos Žuvelės dienoraštis yra ypatingos vertės šaltinis, leidžiantis ne tik atkurti šio konkretaus asmens piligrimystės žemėlapį, bet ir įvertinti maldingųjų kelionių motyvus, pamaldumo raiškos būdus. Vieno asmens atvejis gali pasitarnauti kaip labai raiški visos istorinės epochos piligriminės kultūros iliustracija. To siekta ir šiame straipsnyje, nagrinėjant Radvilos dienoraščio įrašus apie stebuklais garsėjančius atvaizdus, turėjusius ypatingą reikšmę šio didiko gyvenime. Daroma prielaida, kad šio didiko pamaldumo liudijimai atskleidžia ir bendresnes to meto tendencijas.

Piligrimystė plačiai suprantama kaip tolima kelionė į svečią šalį prie pasaulinio garso šventybės. Tokiai kelionei ne kiekvienas galėjo ryžtis,

1 Tikriausiai turimos omeny neregio maldos prie atvaizdo, ne pačioje koplyčioje, nes koplyčia buvo pašventinta tik 1758 m.

2 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, s. 2200.

3 Šis 2238 puslapių šaltinis jau yra suskaitmenintas, su jo tekstu galima susipažinti Vyriausiajame senųjų aktų archyve Varšuvoje (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawe (AGAD); Archiwum Radziwiłłów (AR) 354, dz. VI, sygn. 2-80a, Kopia diariusza Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńko” (1702-1762), hetmana wielkiego litewskiego i wojewody wileńskiego s zapiskami z lat [1702] 1719-1761 r.

ji reikalavo ne tik stipraus tikėjimo, bet ir finansinių galimybių. Žinome, kad Radvilai Žuvelei tokiai kelionei lėšų pakako. Jaunystės metais jis jau buvo keliavęs po Europą, tačiau ši kelionė buvusi veikiau pažintinė nei maldingoji. Tikroji piligrimystės esmė – asmens nusiteikimas ir ketinimas aplankyti vieną ar kitą sakralų objektą. Šiai patirčiai reikia ruoštis iš anksto: meditacijomis piligriminei kelionei nuteikti savo sielą ir protą, pasiryžti kelyje laukiantiems išbandymams ir sunkumams. Tad piligrimystėje svarbiausia yra vidinė intencija bei tikinčiojo noras aplankyti ir malda pašlovinti jam svarbų atvaizdą ar relikvijas. Išankstinis fizinis piligrimo pasirengimas galėjo būti ir minimalus (pavyzdžiui, pėsčiomis jis galėjo įveikti tik dalį kelio). Radvila Žuvelė vykdavo būtent į tokias piligrimines keliones.

Straipsnyje bus aptarti didiko aplankytieji stebuklingais laikyti paveikslai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK) ir Lenkijos Karalystėje. Lentelėje nurodyti visi Radvilos Žuvelės aplankyti ir dienoraštyje paminėti stebuklingieji atvaizdai (čia taip pat pateikiami vietovių pavadinimai lenkų, gudų ir ukrainiečių kalbomis), žemėlapyje pažymėtos LDK teritorijoje buvusios vietovės, kuriose Radvila lankė malonėmis garsėjančius paveikslus.

RADVILOS ŽUVELĖS DIENORAŠČIO TYRIMAI

M. K. Radvila Žuvelė buvo Vilniaus vaivada ir LDK didysis etmonas. Vis dėlto istorikų jis nėra vertinamas kaip ryškus politinis veikėjas, iškilus mąstytojas ar karo meno virtuozas, tad lietuviškoje istoriografijoje jis nėra plačiau aptartas. Kiek įdėmiau šio didiko gyvenimą tyrinėjo Lenkijos istorikai: visi pagrindiniai Radvilos Žuvelės veiklos aspektai yra glaustai apžvelgiami ne vienoje biogramoje (Dymnicka-Woloszyńska 1987: 298–306; Leśniewski 1992: 135–157; Nagielski 2006: 276–290; Rakutis 2008: 212–218). Išsamiau tirti atskiri jo gyvenimo epizodai, pavyzdžiui, santykiai su pirmąja žmona Pranciška Uršule Višnioviecka ar neįvykusi jo santuoka su Marija Sofija Sieniavska, taip pat Radvilų milicijos organizavimas, Radvilų giminės suburtas klientų ratas, ekonominė padėtis ir kt. (Sajkowski 1965; Muszyńska 2013: 89–100; Rakutis 2005: 101–162; Zielińska 1971: 398–417). Vis dėlto dažniausiai jo veikla aptariama giminės kontekste, retai tesuteikiant jam galimybę tapti centrine figūra.

Prakalbinti šį herojų iš tiesų verta. Minėtame dienoraštyje Radvila Žuvelė trumpai aprašydavo

Mykolas Kazimieras Radvila Žuvelė (Rybeńko; Рыбанька) (1702–1762). XVIII a. portretas.

tądien atliktus darbus, pasižymėdavo, kas paliko įspūdį, kur keliavo, ką sutiko kelyje. Bene pirmieji šio šaltinio ištraukas paskelbė baltarusiai – 1994 m. Vaclavas Areška (Вацлаў Арэшка) žurnale „Спадчына“ paskelbė 1719–1725 m. dienoraščio ištraukas, kurias transkribavo iš Minsko archyve saugomo XIX a. nuorašo (Арэшка 1994). Jis vėlesnis nei Varšuvoje saugomas XVIII a. nuorašas, kurio tikrumą liudija Radvilos Žuvelės parašas kiekvienų metų pabaigoje, todėl minėtoje publikacijoje pasitaiko netikslumų, praleistų įrašų, svarbių dienoraščio vientisumui. Joje trūksta ir istoriko komentarų, kurie atskleistų istorinį dienoraščio rašymo laiką ir kontekstą. Po dešimtmečio dienoraščio ištraukas apie Radvilos Žuvelės keliones į dabartinės Lenkijos pamarį publikavo lenkų istorikas Ježis Dygdala (Jerzy Dygdała). Tai lokaliai istorijai skirta mokslinė publikacija, su istoriko komentarais ir įvadiniu straipsniu (Dygdała 2013). Kitas lenkų istorikas Aloyzas Saikovskis (Alojzy Sajkowski) paskelbė dienoraščio ištraukas, atskleidžiančias M. K. Radvilos ir jo pirmosios žmonos Uršulės Pranciškos Višnioviečkos santykius (Sajkowski 1965).

Dienoraštis yra labai vertingas istorinis šaltinis, nes jame atsiskleidžia ne tik Radvilos Žuvelės asmenybė, bet ir vėlyvojo baroko epocha. XVIII a. pirmoji pusė – sudėtingas kultūrinis ir politinis laikotarpis Abiejų Tautų Respublikai

Nesvyžius – Radvilų giminės miestas. 1604 m. Tomašo Makovskio raižinys.

(ATR). Valstybę ištiko stagnacija, todėl mokslininkai, tiriantys šį laikotarpį, paprastai siekia suprasti ir permąstyti dalykus, kurie nenumaldomai stūmė valstybę link žlugimo. Tuo tarpu Radvilos Žuvelės dvare gyvenimas tekėjo įprastine vaga: ekonominė padėtis gerėjo, valdos plėtėsi, valdovas rodė savo palankumą, gimdavo vaikai, lankydavosi svečiai, vyko pokyliai ir spektakliai privačiame Radvilos žmonos Uršulės Pranciškos Višniovieckos teatre. Iš dienoraščio įrašų matyti, kad Radvila Žuvelė net neįtarė artėjant valstybės padalijimus, nejuto grėsmės nei sau, nei savo giminei. Nežinojo, kad būtent jis taps paskutiniuoju savo giminėje baroko epochos atstovu. Jo sūnus Karolis Stanislovas Radvila amžininkų akyse jau bus laikomas praeities tradicijų įsikibusiu keistuoliu, kuris Apšvietos epochoje nesugebėjo išlaikyti barokinės Radvilų giminės didybės ir įmantrumo.

Šiame straipsnyje taip pat gilinamasi tik į vieną Radvilos Žuvelės veiklos aspektą – jo asmeninio pamaldumo ypatumus. O tiksliau – piligrimystę. Rūpėjo atsekti, kokius tuo metu stebuklingais laikomus atvaizdus didikas lankė ir aprašė dienoraštyje. Pasitelktas ir Nesvyžiaus pilies inventorius[4], kuriame išvardinti oratoriume esantys daiktai. Ten buvo šventųjų atvaizdai bei XVIII vid. Radvilai Žuvelei dedikuotas leidinys, kuriame aprašyti su Sverženiaus Dievo Motinos atvaizdu siejami stebuklai (Siekierski 1985).

Straipsnyje remiamasi ir T. Račiūnaitės monografija „Atvaizdo gyvastis“ bei lenkų istoriko Piotro Chomiko darbu „Kult ikon Matki Bożej w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku“, kuriame aprašomi garsūs LDK šventieji atvaizdai (Chomik 2003; Račiūnaitė 2014). Liepos Griciūtės-Šverebienės monografija „XVII–XVIII a. bažnytinės procesijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“ padeda geriau suvokti procesijų reikšmę vykstant į maldingąsias keliones (Griciūtė-Šverebienė 2011).

RADVILOS ŽUVELĖS LANKYTIEJI STEBUKLINGIEJI ATVAIZDAI

Tikėjimas stebuklingų atvaizdų galia buvo itin paplitęs XVIII a. pirmoje pusėje. L. Griciūtė-Šverebienė nurodo, kad XVIII a. LDK buvo karūnuoti 6 stebuklais pagarsėję Švč. Mergelės Marijos paveikslai: tai Trakuose, Kodenyje, Bialyničiuose ir Vilniuje, Šv. Mykolo arkangelo bažnyčioje, buvę (ir esantys) atvaizdai. (Net penki iš jų vainikuoti Radvilos Žuvelės gyvenamuoju laikotarpiu, vienintelis Kodenio Dievo Motinos paveikslas nebuvo paminėtas dienoraštyje). Tai atspindi ypatingą to meto tikinčiųjų pagarbą išvardintiems atvaizdams, o jų lankymas liudija tiek konkretaus žmogaus pamaldumą, tiek šios epochos piligrimystės tradicijas. Radvilos Žuvelės gyvenimo metais stebuklais garsėjančių atvaizdų garbinimas ir lankymas buvo pasiekęs kulminaciją.

Iš dienoraščių matyti, kad Radvila Žuvelė daug keliavo, kone kasdien žymėdavosi pietų poilsio, nakvynės vietas ir pakeliui aplankytas vietoves. Pavyzdžiui, 1719–1728 m. dienoraštyje

4 AGAD, AR, dz. XXV, jed. 2701/1.

Žirovicų Švč. Dievo Motina. B. Černiavskio raižinys. XVIII a. pab. Saugoma Lietuvos dailės muziejuje.

paminėti 907 vietovardžiai. Per dešimtmetį aplankytos vietos – miestai, miesteliai, dvarai, kaimai – atspindi dažniausias kelionių kryptis ir maršrutus. Kone kas trečią dieną jis sėsdavo į karietą ir leisdavosi į kelionę. Pakeliui pusryčiaudavo vienoje savo valdoje, pietaudavo – kitoje, o nakvodavo – trečioje. Keliaudamas jis dažnai rasdavo laiko aplankyti ir stebuklais pagarsėjusius paveikslus, norėjo pabūti tokio paveikslo pašventintoje erdvėje, dalyvauti Mišiose, atlikti išpažintį ir priimti Švč. Sakramentą. Iš dienoraščių įrašų matyti, kad per metus Radvila aplankydavo nuo vieno iki šešių stebuklingų paveikslų. Jaunystėje dar pasitaikydavo metų, kai dienoraštyje nepaminėdavo nė vieno atvaizdo, tačiau ilgainiui apie juos užsimenama vis dažniau. Daugiausiai lankyti Švč. Dievo Motinos paveikslai (net 23 iš 27 paminėtų stebuklais garsėjančių atvaizdų), taip pat didiko globėjo šv. Mykolo arkangelo, Nukryžiuotojo Jėzaus Kristaus, šv. Pilypo Nerio ir šv. Antano paveikslai. Ypatingai vertinti ir dažniausiai dienoraštyje minimi du unitų bazilijonų cerkvėse esantys stebuklingieji Dievo Motinos atvaizdai – Sverženiuje ir Žirovicuose[5].

ŽIROVICŲ DIEVO MOTINA

Žirovicų Dievo Motinos paveikslas galėjo egzistuoti jau XV a. pabaigoje. Tai buvo vienas labiausiai garbinamų atvaizdų ne tik LDK, bet ir visoje ATR (Chomik 2003: 49). Legendoje pasakojama, kad

5 Vietovardžių pavadinimus lenkų ir / ar baltarusių kalbomis žr. lentelėje.

1514 m. avis ganę piemenys išvydo Dievo Motinos atvaizdą laukinėje kriaušėje. Šioje vietoje buvo pastatyta cerkvė, tapusi svarbiu stačiatikių piligrimystės centru. Kai cerkvės fundatoriaus Aleksandro Soltano palikuonys Jonas ir Jaroslavas Soltanai atsivertė į kalvinizmą, o po to – į katalikybę, atvaizdo reikšmė buvo sumenkusi (Chomik 2003: 49). Jis vėl išgarsėjo, kai 1613 m. Brastos kaštelionas Jonas Elijas Meleška tuometinio šv. Trejybės vienuolyno arkimandrito Juozapato Kuncevičiaus dėka tapo unitu ir Žirovicų vienuolyną dovanojo Unitų Bažnyčiai (Černius 2015: 381). J. Kuncevičius svariai prisidėjo prie šio atvaizdo garsinimo, o Brastos uniją[6] itin palaikęs kunigaikštis Leonas Sapiega suteikė vienuolynui fundaciją. Galiausiai 1630 m. Žirovicai tapo Kijevo metropolitų valda. Ypatingą pagarbą šis paveikslas pelnė po to, kai 1719 m. Romos Bazilijonų rezidencijoje buvo sukurta jo kopija ir apie jį sužinojo dar daugiau žmonių (Chomik 2003: 58). Jis tapęs svarbiu ne tik LDK tikintiesiems, bet ir pripažintas Šventojo Sosto.

Nesvyžiaus Radvilos tiesiogiai prisidėjo prie šio paveikslo karūnacijos, kuri vyko 1730 m. rugpjūčio 19 d. Popiežiaus Benedikto XIII pašventintas karūnas atgabeno Žuvelės brolis Jeronimas Florijonas, o motina Ona Kotryna Sanguška Radvilienė dovanojo brangakmenius karūnoms papuošti. Pats didikas karūnacijoje nedalyvavo, tačiau rugpjūčio 14 d. dienoraštyje užrašė, kad būdamas Balstogėje išlydėjo savo brolį, o kitą dieną – ir motiną į Žirovicus[7]. Tad Žirovicų Dievo Motinos karūnacijoje Radvilų giminei buvo atstovaujama pakankamai svariai. Netrukus popiežius leido bazilijonams įsteigti Žirovicų Dievo Motinos karūnacijos vardo broliją. 1733 m. Radvila pasižymėjo, kad lankydamasis šioje bažnyčioje atliko išpažintį ir tapo šios brolijos nariu[8]. Dienoraštyje šis paveikslas tiesiogiai paminėtas 9 kartus, tačiau tikėtina, kad atvaizdas lankytas dažniau, nes Žirovicų mieste Radvila svečiavosi gana dažnai[9].

6 Bažnytinė Brastos unija pasirašyta 1596 m. spalio 18 d. Pagal ją ATR Stačiatikių Bažnyčia susijungė su Katalikų Bažnyčia. Taip susikūrė nauja konfesija – graikų apeigų katalikai, dažnai vadinami unitais. Jie laikėsi Stačiatikių (graikų) Bažnyčios apeigų, tačiau Bažnyčios galva pripažino ne Konstantinopolio ar Maskvos patriarchą, o Romos popiežių.

7 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, s. 0389.

8 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, s. 0535.

9 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, s. 1720 m. s. 0042, 1725 m. s. 0207, 1726 m. s. 0211, 1728 m. s. 0236 ir tt.

SVERŽENIAUS DIEVO MOTINA

Tikima, kad Sverženiaus Dievo Motinos atvaizdas apie 1500 m. buvo rastas girioje augusiame medyje. Toje vietoje, kur buvo rastas paveikslas, pastatyta stačiatikių cerkvė, kuri po Brastos unijos perėjo unitams. Nuo 1636 m. pradėti fiksuoti šio atvaizdo malonės dėka vykę stebuklai. Jie buvo išsamiai aprašyti 1754 m. M. K. Radvilai Žuvelei dedikuotame leidinyje (Siekierski 1985: 44). P. Chomikas šio leidinio pasirodymą sieja su tuo, kad 1743 m. Radvilos Žuvelės lėšomis buvo sumūrytas Sverženiaus bazilijonų vienuolynas ir įkurta viena iš dviejų visoje ATR teritorijoje buvusių seminarijų (Chomik 2003: 137).

Atvaizdas buvo svarbus ne vienai Radvilų kartai, o Radvilai Žuvelei ir jo šeimai suteikė daug malonių. Prie Sverženiaus Dievo Motinos paveikslo melstasi ypatingais atvejais: ištikus nelaimei, susirgus pačiam Radvilai ar jo artimiausiems šeimos nariams. Jaunojo didiko dienoraštyje pirmasis apsilankymas Sverženiuje minimas 1720 m. birželio 29 d.[10] Tuo metu buvo ruošiamasi tėvo Karolio Stanislovo Radvilos laidotuvėms ir lankytos svarbiausios valdų šventovės. Drauge keliavo motina ir Lucko vyskupas Joachimas Pšependovskis. Dienoraštyje šių vizitų tikslas nenurodytas, tačiau galime numanyti, kad lankantis giminei reikšmingiausiose bažnyčiose tartasi dėl pamaldų už mirusiojo sielą. Per savaitę buvo aplankyti Žirovicai, Stvolovičiai (Mikalojaus Radvilos fundacijos dėka ten įsikūrė maltiečių ordinas (Bertanowicz 1998: 73), o Radvila Žuvelė ypač vertino ten esantį Loreto namelį[11]), giminės kripta Nesvyžiaus Dievo Kūno bažnyčioje, Šv. Mykolo bažnyčia, Miras, Sverženius.

1751 m. Radvila Žuvelė rašo, kad prie šio atvaizdo atliko išpažintį ir priėmė Švč. Sakramentą. Taip pat prisimena, kad prie šio atvaizdo jis jau 3 kartus patyrė Dievo Motinos malonę[12]. Vienas stebuklų – dukters Teofilijos pasveikimas. 1745 m. birželio 16 d. Radvila užrašė: „<...> Manoji Tosia jau kurį laiką karščiuoja ir visai perbalo <...>“[13]; birželio 25 d. pažymėjo, kad lankėsi Sverženiuje,[14] o birželio 27 d. jau mini, kad atvaizdo malonės

10 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, s. 0030

11 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, s. 441, 938, 1585.

12 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, s. 1691.

13 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, s. 1296.

14 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, s. 1297.

dėka Teofilė nustojo karščiuoti[15]. Kitas stebuklas aprašytas 1749 m. birželio mėnesį: kamuojamas akmenligės Radvila išsiuntė vaikus į Sverženių prašyti jam sveikatos. Vos jiems įsėdus į karietas akmuo pasišalino (nurodė net akmens dydį – kaip datulės kauliukas)[16]. Šių savo skausmų pabaigą didikas siejo su Sverženiaus Dievo Motinos malone. Panašu, kad tąkart sveikatos buvo prašyta ir globėjo šv. Mykolo, nes kitą dieną nuvykęs į Šv. Mykolo bažnyčią dėkoti už pasveikimą[17].

1754 m. Nesvyžiuje buvo išleistas leidinys „Nuo seno malonėmis garsėjantis Sverženiaus Dievo Motinos atvaizdas“ („Pełnośc nieograniczonych dobrodźieystw Matki Boskiey, w Obraźie Swierżneńskim zdawna cudami słynącey“), kuriame aprašyti prie šio paveikslo įvykę stebuklai ir patirtos malonės (1635–1751 metais paliudyti net 122 stebuklai). Vienas liudijimas – Radvilos Žuvelės. Šiame leidinyje žymiai detaliau nei dienoraštyje pasakojama apie 1749 m. metais įvykusį sveikatos pagerėjimą: skausmai buvę ūmūs, trys daktarai negalėję jų numalšinti, tepasiūlę vonios procedūrą, po kurios prasidėję raumenų traukuliai. Tuomet didikas prašęs žmonos, kad jo vaikus – Jonušą, Karolį, Teofiliją ir Karoliną – pasiųstų į Sverženių. Šiems vos pasiekus pilies vartus įvyko pagerėjimas, bet vaikai tęsė kelionę, norėdami padėkoti už atvaizdo suteiktą malonę. Trečiasis (o pagal metus – pirmasis) stebuklas, kurį paliudijo Radvila Žuvelė, įvyko, kai mažajam didikui tebuvo ketveri: jis, mirtinai sirgęs, buvo tėvų atneštas prie Sverženiaus Dievo Motinos paveikslo ir stebuklingai pagijo. Greičiausiai būtent ši vaikystėje suteikta atvaizdo malonė paskatino melsti prie jo sau sveikatos ir suaugus (Siekierski 1985: 105–106).

Ir vėlesniais gyvenimo metais Radvila kliovėsi šiuo stebuklingu atvaizdu ir būdavo išklausytas. 1756 m jis vėl siuntė dvi savo dukteris prašyti sveikatos[18] dėl jį sekinusios akmenligės ir po kelių dienų pajuto pagerėjimą. Iš tokių pavyzdžių matome, kad piligrimyste siekta šventųjų malonės nelaimei ištikus. Į piligrimystę didikas leisdavosi pats arba vykdavo jo šeimos nariai.

Pasak P. Chomiko, stebuklingasis Sverženiaus Dievo Motinos atvaizdas dabar yra vietinės reikšmės, bet XVIII a. šio paveikslo garbinimas apėmė kone visą LDK (Chomik 2003: 79, 140). Čia svarbus Radvilos Žuvelės vaidmuo: jo ir šeimos narių vizitai į bazilijonų bažnyčią turėjo būti žinomi tiek miestiečiams, tiek vietinei bajorijai, tiek Respublikos kilmingiesiems, kurie buvo susiję su didiku klientiniais ryšiais.

LEŠNOS DIEVO MOTINA

Dienoraštis liudija, koks svarbus Radvilai Žuvelei buvo Palenkės Lešnos Pauliečių Švč. Mergelės Gimimo ir Šv. apaštalų Petro ir Povilo bazilikoje buvęs Dievo Motinos Hodegetrijos[19] atvaizdas. Jo suradimo legenda panaši į Žirovicų: 1683 m. piemenys šį atvaizdą išvydę kriaušės medyje. Jau 1700 m. Lucko vyskupas pripažino, kad šio paveikslo radimo aplinkybės yra stebuklingos ir per trumpą laiką jis spėjo pagarsėti malonėmis (Račiūnaitė 2014: 67). Tiesiogiai dienoraštyje Lešnos Dievo Motinos paveikslas paminėtas tik du kartus[20], tačiau netiesioginės nuorodos liudija, kad lankomas jis buvo kur kas dažniau. 1720 m. Radvila Žuvelė drauge su Lucko vyskupu Joakimu Pšependovskiu atkeliavo į Lešną, kur vyko bažnyčios fundavimo ceremonija[21]. 1722 m. jo motina Ona Kotryna Sanguška Radvilienė dovanojo atvaizdui „suknelę“, pats Radvila Žuvelė skyrė šiai bažnyčiai dotaciją vargonų įsigijimui (Stojek-Sawicka 2011:134). Po metų jis savo dienoraštyje užrašė, kad iš Palenkės Bialos į Lešną ėjęs pėsčiomis[22]. Tikėtina, kad šios kelionės tikslas buvo stebuklais garsėjantis atvaizdas.

1721 m. rugsėjo 3 d.[23] Radvila išklausęs Lešnoje ankstyvas mišias, kuriose lankęsis „su visais“[24], motina bei Trakų kaštelioniene (Radvilos

15 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, s. 1297

16 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, s. 1583

17 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, s. 1583.

18 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, s. 1697.

19 Vienas iš Dievo Motinos ikonografinių tipų. Lietuviškas vardo atitikmuo – Kelrodė. Hodegetrijos vardas atsirado IX a., greičiausiai nurodant ikonos buvimo vietą Hodegono šventovėje, kurios vardo etimologija siejama su šventovės vietoje buvusiu gydančiu šaltiniu ir graikiškąja žodžio reikšme „Palydovė kelyje“. Legenda byloja, kad pati Marija prie Hodegono šaltinio atvedusi du akluosius, kurie, plaudami akis jo vandeniu, atgavę regėjimą (Pagal Račiūnaitė T. „Lukiškių Dievo Motinos Ikona“. Prieiga internetu: *http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-05-07-dr-tojana-raciunaite-lukiskiu-dievo-motinos-ikona/100322*).

20 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, s. 1117, 2233.

21 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, s. 0028.

22 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, s. 0059.

23 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, s. 0066.

24 Tie „visi“ išvardinti ankstesnės dienos įraše; LDK dvaro maršalo žmona, Bresto vaivadienė su sūnumi, Trakų kaštelionienė, jaunesnės Radvilos seserys, Lukovo seniūnas. AGAD, AR 354, dz. XI, sygn. 2-80a, s. 0065

Lešnos Švč. Dievo Motina. XIX a. vid. Paveikslas saugomas Bažnytinio paveldo muziejuje.

seserimi Konstancija Pranciška). Į šias rytines mišias šeimos nariai atvyko iš skirtingų vietovių: motina ir sesuo Konstancija Pranciška iš Bialos, jis su jaunesnėmis seserimis – iš Vorgulų. Greičiausiai dėl šio susitikimo buvo sutarta iš anksto. 1725 m., po sesers Teklės vestuvių su Jokūbu Flemingu, visa Radvilų šeima ir jos svečiai vyko į Lešną palaiminti jaunuosius kelionei į šeimos namus[25]. 1729 m. pirmagimio Mikalojaus ligos nuliūdinti Mykolas Kazimieras su žmona Pranciška Uršule ir dvaru pėsti ėjo į Lešną atlikti išpažinties ir prašyti sveikatos savo sūnui[26]. Deja, malda nebuvo išgirsta – kitą dieną berniukas mirė[27]. 1730 m. Radvila kartu su žmona vėl iš Bialos atvyko į Lešną atlikti išpažinties[28]. Dienoraštyje net 14 kartų buvo paminėta, kad į Lešną važiuota pamaldoms ar atlikti išpažinties.

Nors pats atvaizdas dienoraštyje paminėtas tik 3 kartus, iš kitų įrašų akivaizdu, kad bene visą savo gyvenimą Radvila vis sugrįždavo prie šio paveikslo, o tikėjimą jo stebuklinga galia patvirtina minėtasis įvykis 1729 m., kuomet visa šeima ir dvaras meldėsi Lešnoje Dievo Motinai, prašydami išsaugoti didiko pirmagimio gyvybę. Taip pat svarbu pastebėti, kad Radvila Žuvelė vykdavo prie šio paveikslo pėsčiomis, o tai reiškė ypatingą bajoro nusižeminimą, skirtą pagerbti Lešnos Dievo Motiną.

BARŪNŲ DIEVO MOTINA

Pasak legendos, Barūnuose Dievo Motina taip pat pasirodė medyje. XVII a. pabaigoje buvo nutapytas Barūnų Dievo Motinos paveikslas. Vėliau, Mikalojaus Piesliako lėšomis, netoli apsireiškimo vietos pastatyta bazilijonų bažnyčia.

Barūnų bazilijonų bažnyčioje esančią Švč. Mergelę Mariją Hodegetriją Radvila Žuvelė aplankė antroje savo gyvenimo pusėje. Šis paveikslas garsėjo tarp vietos gyventojų, tačiau plačiau nebuvo žinomas. Atvaizdas pradėtas garbinti XVII a. Ašmenos regione, vėliau tapo žinomas plačiau ir tarp Vilniaus krašto gyventojų (Chomik 2003: 90-91). Šiaurės karo (*1700–1721*) metu atvaizdo saugumu rūpinosi didysis LDK etmonas Mykolas Servacijus Višnioveckis (Radvilos svainis, Teklės vyras), o 1710–1711 m. atvaizdas pagarsėjo stebuklais tarp maro epidemijos išgąsdintų žmonių (Chomik 2003: 98-99).

Netoli Ašmenos esantys Barūnai nebuvo pagrindinis Radvilos kelionių tikslas, tačiau čia garbinamas atvaizdas patraukė didiko dėmesį, todėl kartą, važiuodamas pro šalį, jis nutarė paveikslą aplankyti. 1748 m. iš Nesvyžiaus pro Šumską jis vyko į Vilniaus vaivados rezidenciją Nemėžyje. Sustojęs pietų poilsio Barūnuose, čia išklausė mišių prie stebuklingo atvaizdo[29]. Panašiai nutiko ir 1761 m., kuomet didikas pro Šumską keliavo į Vilnių, o po kelių dienų, grįždamas atgal, pernakvojo Barūnuose, kur išklausė rytinių mišių[30]. Šis atvejis liudija, kad šventi paveikslai buvo lankomi ne tik piligriminių kelionių metu. Nors Barūnai buvo patogi nakvynės ar poilsio vieta, tačiau didikui ne mažiau buvo svarbu pasinaudoti proga pasimelsti ten esančioje šventoje vietoje.

Panašiomis aplinkybėmis lankyti dar du paveikslai – Boreke esantis ir stebuklais garsėjantis Švč. Mergelės Marijos atvaizdas bei Gostynio pilypiečių bazilikoje buvęs šv. Pilypo Nerio atvaizdas. Šios dvi vietovės buvo netoliese, patogios sustoti poilsiui pakeliui į Vschovą, kur, savo ruožtu, buvo įprasta sustoti keliaujant į Drezdeną[31]. 1730 m. Radvila vyko ta kryptimi, lydėdamas brolį Jeronimą Florijoną į užsienio kelionę, iš kurios jis turėjęs parvežti karūnas Žirovicų Dievo Motinos atvaizdui vainikuoti. Tokiu būdu 1742 m. Radvilai Žuvelei vykstant į Vschovą, Borekas ir Gostynis tapo tarpinėmis stotelėmis bei piligrimystės vietomis.

SOKALIO DIEVO MOTINA

Legenda Sokalio Dievo Motinos atvaizdo atsiradimą sieja su XIV a. pabaigoje gyvenusiu apakusiu tapytoju, kuris regėjimą atgavo melsdamasis prie Čenstakavos Dievo Motinos paveikslo ir atsidėkodamas nusprendė nutapyti jos kopiją. Tačiau tikėtina, kad paveikslas buvo sukurtas vėliau – XVI–XVII a., o 1725 m. jis vainikuotas popiežiaus karūnomis (Račiūnaitė 2014: 55; 176).

25 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, s. 0187.

26 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, s. 0311.

27 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, s. 0312.

28 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, s. 0390.

29 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, s. 1498.

30 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, s. 2205.

31 *Podróże litewskiego magnata do Gdańska, Człuchowa, a nawet i dalej...Fragmenty „Diariusza" Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki" z lat 1721,1737, 1752,* wyd. Dygdała J., Warszawa, 2013, s. 51 (158 išnaša).

Sokalio Švč. Dievo Motina. Samuelio Donneto raižinys. Apie 1724 m. Saugoma Varšuvos nacionalinėje bibliotekoje.

1746 m. Radvila užrašė, kad pirmą kartą aplankė Sokalyje[32] esantį ir stebuklais garsėjantį Dievo Motinos paveikslą, nutapytą pagal Čenstakavos Dievo Motinos atvaizdą (Račiūnaitė 2014: 50-54). Atrodo, kad apie šią kopiją jis buvo daug girdėjęs, nes įrašas dienoraštyje persmelktas ypatingo nuolankumo ir pagarbos šiam atvaizdui: „Nuvažiavęs 3 mylias, sustojau Sokalio vienuolyne ir pirmą kartą gyvenime aplankiau Nekaltosios Mergelės taumaturgiją[33] ir atsidaviau jos švenčiausiajai malonei“[34]. Nors šis paveikslas dienoraštyje paminėtas tik du kartus (1746 ir 1749 metais[35]), tačiau intonacija, su kuria jis pasakojo apie pirmąjį vizitą Sokalyje, liudija, kad paveikslas jam buvo žinomas iš anksčiau ir didikui buvo svarbu jį aplankyti.

MILIATINO NUKRYŽIUOTASIS

Miliatino Nukryžiuotojo Jėzaus Kristaus paveikslas buvo nutapytas nežinomo italų dailininko ir apie 1700 m. dominikonų provincijolo Juozapo Mocarskio atgabentas į ATR. Paveikslas keliavo iš vienos šeimos į kitą, kol atiteko Antanui Sobieščanskiui, o 1734 m. buvo atgabentas į Naująją Stavą. 1745 m., susirgus Antano ir Magdalenos Sobieščanskių sūnui Jonui Nepomukui, berniukas stebuklingai pagijo paveikslą įdėjus į lopšį. Po šio įvykio 1747 m. atvaizdas buvo perkeltas į artimiausią karmelitų vienuolyną, esantį Naujajame Miliatine[36].

Radvila pirmą kartą paveikslą aplankė 1752 m.[37] Atrodo, kad atvaizdas jam padarė stiprų įspūdį, nes po dvejų metų vyko ten vėl[38]. Dienoraštyje jis pažymėjo, kad Miliatino Nukryžiuotojo Jėzaus Kristaus paveikslą lankė 3 kartus[39]. Iš pirmo žvilgsnio galima susidaryti įspūdį, kad Radvila čia užsukdavo keliaudamas pro šalį. Tačiau rezidencijų inventoriai atskleidžia, kad šis paveikslas buvo išties labai gerbiamas[40]. Albos eremitoriumo ir Nesvyžiaus pilies inventoriai liudija, kad Radvila užsisakė šio paveikslo kopijas ir meldėsi prie jų pagrindinių savo rezidencijų privačiausiose erdvėse – Alboje ir Nesvyžiaus rūmų maldykloje, kurioje iš viso buvę net 10 šio paveikslo kopijų[41]. Kopijos taip pat galėjo būti saugomos ir kitose rezidencijos patalpose ar net kitose rezidencijose. Deja, trūksta duomenų, kurie galėtų paaiškinti, kodėl Radvila šitaip vertino Miliatino Nukryžiuotojo paveikslą.

BIALYNIČIŲ DIEVO MOTINA

Leono Sapiegos lėšomis karmelitų bažnyčia Bialyničiuose buvo įkurta 1624 m., aptariamo atvaizdo atsiradimo aplinkybės nėra tiksliai žinomos, tačiau katalikiškoje tradicijoje paveikslas minimas nuo 1635 m. O 1761 m. jis buvo karūnuotas. Anot P. Chomiko, šis paveikslas karo tarp ATR ir Maskvos

32 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, s. 1334.

33 Taumaturgija (gr. thauma(tos) – stebuklas + ergon – veiksmas, darymas) – stebukladarystės galia, kurią religijos priskiria dievams, šventiesiems, pranašams.

34 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, s. 1334.

35 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, s. 1555.

36 Milatyn, Kameneco paviete. Iš: Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. VI, s. 418-419, http://www.rkc.lviv.ua/category_2.php?cat_1=10&cat_2=44&lang=3

37 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, 1751.

38 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a,. 1866.

39 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, s. 1751, 1866, 2160

40 AGAD, AR, dz. XXV, jed. 2701/1, s. 6.

41 AGAD, AR 354, dz. XXV. 2694/3, s. 9.

metu buvo perneštas saugoti į Liachovičių miestelį, o į Bialyničius sugrąžintas tik 1760 m. (Chomik 2003: 82–85). Radvila savo dienoraštyje rašė, kad Bialyničiuose prie stebuklais garsėjančio Dangaus Karalienės paveikslo karmelitų bažnyčioje jis buvo 1745 m. kovo 19 d., savo Sutvirtinimo sakramento globėjo (Juozapo) vardo dieną[42], dalyvavo ten vykusioje procesijoje.

Čia į akis krenta paveikslo lankymo datos ir istorinių faktų neatitikimas. Žinoma, dienoraščiai negali būti besąlygiškai patikimais šaltiniais, tačiau šiuo atveju sunku įtarti Radvilą nurodant neteisingą savo nakvynės vietą, nes kitų dienų įrašai liudija, kad didikas keliavo būtent po šias apylinkes: kovo 17 d. nakvota Šklove, kovo 18 d. pietauta Holovčyne ir nakvynei sustota Bialyničiuose, o kovo 19 d. lankytasi karmelitų bažnyčioje prie Bialyničių Dangaus Karalienės paveikslo.

ŠV. ARKANGELAS MYKOLAS

Itin svarbi Radvilai Žuvelei buvo šv. Mykolo koplyčia, kuri 1593 m. įkurta netoli Nesvyžiaus esančioje Angelų kalvoje. Tiesa, tuo metu koplyčia vadinosi šv. Rapolo vardu. Bet šis Radvilos Našlaitėlio pagerbtas šventasis keliautojų globėjas buvo tarsi nustumtas į antrą planą, o pamaldumas sutelktas į Šv. Mykolą, kai XVI a. buvo įžvelgtas šios vietovės panašumas į Italijoje esančio Gargano kalno šventovę, kurioje yra bene seniausias šv. Mykolui skirtas sanktuariumas. Sumanyta šią sąsają plėtoti. Tad 1599 m. jau stebuklais spėjusi pagarsėti koplyčia buvo pervadinta šv. Mykolo vardu (Bernatowicz 50–54, 71). Koplyčioje buvusį stebuklingą šv. Mykolo atvaizdą Mykolas Kazimieras Radvila Žuvelė siejo su savo dangiškuoju globėju, į kurį dažnai kreipdavosi ištikus nelaimei. Prie šio paveikslo ne kartą eita pėsčiomis, taip išreiškiant gilų tikėjimą, nuolankumą ir atsidavimą jo malonei.

Kitų stebuklais garsėjančių atvaizdų lankymą pirmiausiai sietume su jau minėtu Radvilos Žuvelės mobilumu. Keliaudamas jis niekada nepamiršdavo maldos ir mišių, todėl sustodavo pakeliui pasitaikančiose šventovėse. Pavyzdžiui, garsioji Čenstakavos Dievo Motina, dėl kurios, atrodytų, toks pamaldus žmogus kaip Radvila Žuvelė galėjo išsiruošti į sunkią piligriminę kelionę, dienoraštyje teminima du kartus ir abiem atvejais Lenkijos karaliene tituluojamas Marijos atvaizdas pagerbtas tik keliaujant pro šalį. Bet pagarba išreikšta deramai: 1733 m., Naujų metų išvakarėse, numatęs nakčiai apsistoti Čenstakavoje, likus ketvirčiui mylios, dalį kelio įveikė pėsčiomis ir ėjo tiesiai į bažnyčią[43]; Naujų metų rytą sutiko prie šio paveikslo, atlikdamas išpažintį ir priimdamas Švč. Sakramentą bei prašydamas Čenstakavos Dievo Motinos globoti jį visą likusį gyvenimą.

Kitą kartą šį atvaizdą jis aplankė vykdamas į Joanos Bžostovskos Leščinskos, Kališo vaivadienės, laidotuves[44]. Atvykęs į Čenstakavą, Radvila nuskubėjo į bažnyčią, kur prie garsaus paveikslo priėmė Komuniją, o po pietų dalyvavo vaivadienės laidotuvėse. Šį kartą jis taip pat pasinaudojo kita proga. Svarbu paminėti, kad Nesvyžiaus koplyčioje jis turėjo šio atvaizdo kopiją, prie kurios meldėsi[45]. Švento paveikslo kopijos buvo gerbiamos kaip ir originalai, jie buvo tarsi susiję nematomomis gijomis, galėjo suteikti tikinčiajam ryšio su tikruoju šventu atvaizdu pojūtį, o malda prie šių atvaizdų – pelnyti malonių.

IŠVADOS

M. K. Radvilos Žuvelės dienoraštis yra įdomus šaltinis tiriant tiek šio didiko, tiek XVIII a. ATR aristokratijos pamaldumo tradiciją. Šiame straipsnyje siekta supažindinti su didiko piligriminėmis kelionėmis prie stebuklais garsėjančių atvaizdų. Dienoraštyje įrašai lakoniški, orientuoti į veiklos aprašymą (buvau, mačiau, dariau), tiesioginių savirefleksijos ar atviresnių religinių apmąstymų nėra. Tačiau net ir sausai fiksuoti įvykiai ir jų aplinkybės suteikia galimybę analizuoti Radvilos Žuvelės religines praktikas. Šiuo atveju – piligrimystę.

Radvila Žuvelė labai daug keliavo po ATR. Iš didiko dienoraščio galime sužinoti, kokius stebuklais garsėjančius atvaizdus jis lankė nuolatos, o prie kurių meldėsi tik pasitaikius progai, keliaudamas pro šalį. Iš jo kelionių aprašymų matyti, kurie šventi paveikslai ATR buvo garsiausi. Radvila Žuvelė didžiausią pamaldumą reiškė savo valdose ar netoliese esantiems Švč. Mergelės Marijos ar kitų šventųjų atvaizdams. Iš viso savo dienoraštyje jis paminėjo net 27 skirtingus stebuklais garsėjančius atvaizdus, 11 iš jų buvo tuometinėje LDK teritorijoje, ypatingai vertinti

42 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, 1283.

43 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, s. 0593.

44 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, s. 0880.

45 AGAD, AR 354, dz. XXV, jed. 2701/1, s.7

1. Barūnai; 2. Bialyničiai; 3. Naugardukas; 4. Naujasis Sverženius; 5. Nesvyžius; 6. Palenkės Lešna; 7. Trakai; 8. Vilnius; 9. Vistyčai; 10. Žirovicai

M. K. Radvilos Žuvelės lankytų šventų atvaizdų vietos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje. Panaudotas Norynbergo 1749 m. žemėlapis. Iš: S. Alexandrowicz „Rozwój kartografii Wielkiego księstwa litewskiego od XV do połowy XVIII wieku. Poznań 1989.

Sverženiuje, Žirovicuose, Palenkės Lešnoje ir Nesvyžiuje esantys paveikslai (visi jie buvo Radvilų valdose, pagrindinėse šeimos rezidencijose arba netoli jų). Kiti dienoraštyje įvardinti 16 atvaizdų buvo Lenkijos Karalystės teritorijoje. Nors juos didikas lankydavo pasaulietinių kelionių metu, akivaizdu, kad dalis jų buvo labai svarbūs – tai Sokalio Dievo Motina, Miliatino Nukryžiuotasis, Čenstakavos Dievo Motina.

Beveik visi LDK teritorijoje esantys stebuklais garsėjantys paveikslai, kuriuos lankė didikas, vaizduoja Dievo Motiną. Išskirti galima tik Šv. Mykolo arkangelo paveikslą Nesvyžiuje, kurį didikas ypač gerbė, matyt, ne tik dėl to, kad jis garsėjo savo malonėmis tikintiesiems, bet ir kaip dangiškąjį savo globėją.

Radvila nuo pat vaikystės tikėjo Sverženiaus Dievo Motinos paveikslo galia ir ypatinga jo globa, liudijo ne vieną jo padarytą stebuklą. Taip pat garbino ir Žirovicų Dievo Motinos atvaizdą. Įdomu, kad šie du dienoraštyje akcentuoti paveikslai buvo saugomi bazilijonų bažnyčiose. Taigi, unitų tikėjimas ir jiems svarbios relikvijos buvo natūrali katalikiškojo pasaulėvaizdžio dalis, o Unitų Bažnyčia ir jos šventovės buvo integrali LDK katalikų religinio pasaulėvaizdžio dalis.

Lentelė. MYKOLO KAZIMIERO RADVILOS DIENORAŠTYJE PAŽYMĖTI LANKYTI STEBUKLINGI ATVAIZDAI.

(M. K. Radvilos Žuvelės dienoraštis buvo rašytas lenkų kalba, todėl vietovardžiai, šalia lietuvių kalbos, nurodomi lenkų kalba. Tų vietovių, kurios yra dabartinės Baltarusijos arba Ukrainos teritorijoje, pavadinimai pateikiami gudų ir ukrainiečių kalba.)

Vietovė	**Apsilankymo metai**	**Šventovė ir atvaizdas**
Berdyčuvas (ukr. Бердичів, lenk. Berdyczów[1]). Miestas Ukrainos teritorijoje, XVIII a. priklausė Lenkijos karalystei.	1747	Basųjų Karmelitų Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčia. Dievo Motinos paveikslas.
Bialyničiai (balt. Бялынічы, lenk. Białynicze). Miestas dabartinės Baltarusijos teritorijoje, XVIII a. priklausė LDK.	1745	Švč. Dievo Motinos Škaplierinės Senosios Regulos Karmelitų bažnyčia. Dangaus Karalienės paveikslas.[2]
Borekas (lenk. Borek, dab. Borek Wielkopolski). Miestas dabartinės Lenkijos teritorijoje, XVIII a. priklausė Lenkijos karalystei.	1730, 1742	Dominikonų Švč. Mergelės Marijos bažnyčia. Švč. Mergelės Marijos paveikslas[3].
Barūnai (balt. Баруны, lenk. Boruny). Miestas dabartinės Baltarusijos teritorijoje, XVIII a. priklausė LDK.	1748,1761,1761	Šv. Petro ir Povilo bazilijonų bažnyčia. Švč. Mergelė Marija Kelrodė[4].
Čenstakava (lenk. Częstochowa). Dabar ir XVIII a. įėjo į Lenkijos sudėtį.	1734,1738	Pauliečių Dievo Motinos koplyčia. Švč. Dievo Motinos paveikslas.
Chelmas (ukr. Холм, lenk. Chełm). Miestas dabartinėje Ukrainos teritorijoje. XVIII a. priklausė Lenkijos karalystei.	1746	Švč. Mergelės Marijos Gimimo bazilika. Santa Maria Maggiore paveikslas.
Choroščius (lenk. Choroszcz). Dabar ir XVIII a. įėjo į Lenkijos sudėtį.	1761	Dominikonų Šv. Jono Krikštytojo ir Šv. Stepono bažnyčia. Švč. Mergelės Marijos Dangaus Valdovės paveikslas.
Gostynis (lenk. Gostyń). Dabar ir XVIII a. įėjo į Lenkijos sudėtį.	1730, 1742, 1742,	Pilypiečių bazilika. Šv. Pilypo Nerio paveikslas.
Kijanai (lenk. Kijany). Dabar ir XVIII a. įėjo į Lenkijos sudėtį.	1744	Šv. Onos parapinė bažnyčia. Švč. Dievo Motinos Škaplierinės paveikslas.
Krasnobrudas (lenk. Krasnobród). Dabar ir XVIII a. įėjo į Lenkijos sudėtį.	1757	Švč. Mergelės Marijos apsireiškimo bažnyčia. Bialyničų Švč. Mergelės Marijos tipo paveikslas.
Luckas (ukr. Луцьк, lenk. Łuck). Dabartinės Ukrainos teritorijoje, XVIII a. įėjo į Lenkijos sudėtį.	1736	Švč. Dievo Motinos altorius Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo dominikonų bažnyčioje.
Palenkės Lešna (lenk. Leśna Podlaska). XVIII a. priklausė LDK.	1729, 1742, 1761[5]	Pauliečių Dievo Motinos sanktuariumas. Švč. Mergelė Marija Hedegetrija.
Lvovas (ukr. Львів, lenk. Lwów), miestas dabartinės Ukrainos teritorijoje, XVIII a. įėjo į Lenkijos sudėtį.	1752	Lvovo katedra. Švč. Dievo Motinos paveikslas.
Naujasis Miliatinas (ukr. Новий Милятин, lenk. Milatyn Nowy). Dabartinės Ukrainos teritorijoje, XVIII a. įėjo į Lenkijos sudėtį.	1752, 1754, 1759	Basųjų Karmelitų Šv. Kryžiaus bažnyčia. Nukryžiuotojo Jėzaus paveikslas.

1 M. K. Radvilos Žuvelės dienoraštis buvo rašytas lenkų kalba, tad ir vietovardžiai, šalia lietuvių kalbos bei dabartinio pavadinimo, nurodomi lenkų kalba.

2 (Račiūnaitė 2014: 459).

3 (Račiūnaitė 2014: 212).

4 (Račiūnaitė 2014: 459).

5 Nurodo lankęs paveikslą šiais metais, tačiau dienoraštyje yra įrašų, kuriuose minimos kelionės į Lešną pamaldoms. Tad galime daryti prielaidą, kad šios kelionės buvo inspiruotos ten esančio paveikslo.

Vietovė	Apsilankymo metai	Šventovė ir atvaizdas
Naugardukas (balt. Навагрудак, lenk. Nowogródek). Miestas dabartinės Baltarusijos sudėtyje, XVIII a. priklausė LDK.	1751	Parapinė Viešpaties Atsimainymo bažnyčia. Švč. Dievo Motinos, laikančios kūdikėlį Jėzų, paveikslas.
Nesvyžius (balt. Нясвіж, lenk. Nieśwież). Miestas dabartinės Baltarusijos sudėtyje, XVIII a. priklausė LDK.	1720, 1761	Nesvyžiaus pilies koplyčia. Loreto Švč. Mergelė Marija – Jono Sobieskio paveikslas [6].
Nesvyžius (Angelų kalnas) (balt. Нясвіж, lenk. Nieśwież). Miestas dabartinės Baltarusijos sudėtyje, XVIII a. priklausė LDK.	1737, 1737, 1739, 1741, 1749, 1751, 1752, 1752, 1753, 1754, 1754, 1755, 1757, 1757, 1758, 1758, 1759, 1759, 1670, 1761[7]	Šv. Mykolo bažnyčia. Šv. Mykolo arkangelo paveikslas.
Liublino Ostruvas (lenk. Ostrów Lubelski). Dabar ir XVIII a. įėjo į Lenkijos sudėtį.	1748	Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčia. Švč. Dievo Motinos paveikslas.
Podkamenis (ukr. Підкамінь, lenk. Podkamień). Dabartinės Ukrainos teritorijoje, XVIII a. įėjo į Lenkijos sudėtį.	1729, 1744	Dominikonų Mergelės Marijos Dangun Ėmimo bažnyčia. Švč. Mergelės Marijos Rožinio paveikslas.
Raskos (Kaskos) (lenk. Raskie[8]). Panašu, kad įsivėlė klaida. Dienoraščio duomenimis keliauta buvo iš Varšuvos pro Blonius (lenk. Błonie į Suchą (lenk. Nowa Sucha) ir pakeliui buvo užsukta į vietovę, dienoraštyje įrašytą kaip Raski, tačiau pakeliui yra kaimelis pavadinimu Kaski, kuris ir garsėjo paminėtais atvaizdais. Dabar ir XVIII a. įėjo į Lenkijos sudėtį.	1730	Parapinė Šv. Apaštalų Petro ir Povilo bažnyčia[9], Švč. Dievo Motinos, laikančios kūdikėlį Jėzų, ir šv. Antano atvaizdai.
Naujasis Sverženius (balt. Новы Свержань, lenk. Nowy Świerżeń). Dabartinės Baltarusijos sudėtyje, XVIII a. priklausė LDK.	1738, 1751, 1754, 1757	Nuo 1743 m. Šv. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo bazilijonų bažnyčioje esantis Švč. Dievo Motinos paveikslas.
Sokalis (ukr. Сокаль, lenk. Sokal). Dabartinės Ukrainos teritorijoje, XVIII a. įėjo į Lenkijos sudėtį.	1746, 1749	Sokalio Švč. Mergelės Marijos bernardinų bažnyčia. Švč. Dievo Motinos Nuliūdusiųjų Paguodos paveikslas.
Šamotulai (lenk. Szamotuły). Dabar ir XVIII a. įėjo į Lenkijos sudėtį.	1752	Dievo Motinos Nuliūdusiųjų Paguodos ir Šv. Stanislovo koleginė bažnyčia. Švč. Dievo Motinos paveikslas.
Trakai	1728	Trakų Dievo Motinos Apsilankymo bažnyčia. Dievo Motinos paveikslas.
Vilnius	1757	Bernardinų Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčia. Pusmėnulį pamynusios Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu paveikslas.
Vistyčai (balt. Вістычы, lenk. Wistycze). Dabartinės Baltarusijos sudėtyje, XVIII a. priklausė LDK.	1746, 1751	Cistersų Šv. Sofijos bažnyčia. Dievo Motinos su Jėzumi Emanueliu paveikslas.
Žirovicai (balt. Жыровічы, dienoraštyje Żurowice, dab. lenk. Żyrowicze). Dabartinės Baltarusijos sudėtyje, XVIII a. priklausė LDK.	1733, 1735, 1738, 1739, 1751, 1756, 1756, 1758, 1759	Bazilijonų Šv. Kryžiaus Atradimo cerkvė. Gailestingosios Dievo Motinos (Eleusa) paveikslas.

6 Akivaizdu, kad prie šio paveikslo buvo melstasi žymiai dažniau, nors dienoraštyje jis buvo paminėtas tik du kartus.
7 Šv. Mykolo paveikslas lankytas dėl įvairių priežasčių – maldai, apžiūrint bažnyčios remontą, susitinkant su jėzuitais ir t. t.
8 AGAD, AR 354, dz. VI, sygn. 2-80a, s. 0358
9 Litak s. 297

ŠALTINIAI:

AGAD, AR dz. VI = Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawe (AGAD), Archiwum Radziwiłłów (AR) 354, dz. VI, sygn. 2-80a, Kopia diariusza Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńko" (1702-1762), hetmana wielkiego litewskiego i wojewody wileńskiego s zapiskami z lat [1702] 1719-1761 r.

AGAD, AR, dz. XXV = Inwentarz zamku Nieświeżskiego 1758 roku.

Siekierski 1985 = Maciej Siekierski. *Society and Religion in the Grand Duchy of Lithuania: A Reprint of the 1754 Nieśwież edition of Pełnia pięknej jak księżyc, łask promieniami światu przyświecaiąca*. Berkeley, 1985.

LITERATŪRA:

Anusik, Stroynowski 1991 = Zbigniew Anusik, Andrzej Stroynowski. Problemy majątkowe Radziwiłłów w XVIII w. Iš: *Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych*, t. XLVIII. Warszawa-Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1991, p. 79–113.

Bernatowicz 1998 = Tadeusz Bernatowicz. *Mile Christianus Et Peregrinus*. Warszawa: Neriton, 1998.

Chomik 2003 = Piotr Chomik. *Kult ikon Matki Bożej w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku*. Białystok: Wydział historyczno-socjologiczny uniwersytetu w Białymstoku, Instytut Socjologii, 2003.

Černius 2015 = Remigijus Černius. Bažnytinė Brastos unija ir jos istorinis kontekstas. Iš: Andriejus Mlodzianovskis. *Palaimintojo kankinio Juozapato, Polocko arkivyskupo, gyvenimo ir mirties simboliniai atvaizdai: šaltinis, vertimas ir studija*. Sudarytoja Jolita Liškevičienė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015, p. 321–401.

Dymnicka-Woloszyńska 1987 = Hanna Dymnicka-Woloszyńska. Radziwiłł Michał Kazimierz zwany Rybeńko. Iš: *Polski Słownik biograficzny*, t. XXX/2, z. 125. Warszawa: *Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk*, 1987, p. 298–306.

Griciūtė-Šverebienė 2011 = Liepa Griciūtė-Šverebienė. *XVII–XVIII a. bažnytinės procesijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2011.

Leśniewski 1992 = Sławomir Leśniewski. *Poczet hetmanów Polskich i Litewskich: XVIII wiek*. Warszawa: Anta, 1992, p. 135–157.

Litak 2006 = Stanisław Litak. *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku*. Lublin: Tow. Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2006.

Muszyńska 2013 = Agata Muszyńska. *Starania Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki" o rękę Marii Zofii z Sieniawskich, Codzienność i niecodzienność oświeconych. Cz. 2: W rezydencji, w podróży i na scenie publicznej*. Red. Bożena Mazurkowa. Katowice, 2013, p. 89–100.

Nagielski 2006 = Mirosław Nagielski. Radziwiłł Michał Kazimierz Rybeńko. Iš: *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej: Hetmani litewscy*. Pod. Red. Mirosław Nagielski. Warszawa: Bellona, 2006, p. 276–290.

Podróże litewskiego magnata do Gdańska, Człuchowa, a nawet i dalej...Fragmenty „Diariusza" Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki" z lat 1721, 1737, 1752. Wyd. Jerzy Dygdała. Warszawa: Instytut Historii PAN, 2013.

Račiūnaitė 2014 = Tojana Račiūnaitė. *Atvaizdo gyvastis: Švč. Mergelės Marijos stebuklingųjų atvaizdų patirtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII–XVIII a.* Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014.

Rakutis 2005 = Valdas Rakutis. Radvilų milicija XVIII a. Iš: *Karo Archyvas*, 2005, Nr. 20, p. 101–162.

Rakutis 2008 = Valdas Rakutis. Mykolas Kazimieras Radvila Žuvelė. Iš: *Lietuvos krašto apsaugos ministrai ir kariuomenės vadai: LDK didieji etmonai ir sukilimų vadai, t. I*. Sudarytojai Gintautas Surgailis, Juozas Olekas. Vilnius: Krašto apsaugos ministerija, 2008, p. 212–218.

Sajkowski 1965 = Alojzy Sajkowski. *Od Sierotki do Rybeńki: w kręgu radziwiłłowskiego mecenatu*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1965.

Stojek-Sawicka 2011 = Karolina Stojek-Sawicka. *Duchowieństwo katolickie w życiu Radziwiłłów Nieświeskich w XVIII wieku*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszalek, 2011.

Zielińska 1971= Zofia Zielińska. Mechanizm sejmikowy i klientela Radziwiłłowska za Sasów. Iš: *Przegląd Historyczny, t. LXII, z. I*. Warszawa, 1971, 62/3, p. 397–419.

Дыярыюш Князя Міхала Казімера Радзівіла, ваяводы Віленскага, Гетмана Вялікага В. К. Літ. Iš: *Спадчына*. Мінск, 1994, Nr. 4–5.

INTERNETO ŠALTINIAI:

Ludwik Dziedzicki, Milatyn. Iš: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, pod. red. Filipa Sulimierskiego, Bronisława Chlebowskiego, Władysława Walewskiego. Warszawa: druk „Wieku", 1885, p. 418–419. Prieiga internetu: http://dir.icm.edu.pl/Slownik_geograficzny/Tom_VI/ [Žiūrėta 2017m. spalio 6 d.].

Oficialus Lvovo arkivyskupijos puslapis: Sanktuarium Pana Jezusa Konającego z Milatyna, Львівська Архідієцезії Римсько-Католицької Церкви. Prieiga internetu: http://www.rkc.lviv.ua/category_2.php?cat_1=10&cat_2=44&lang=3. [Žiūrėta 2017 m. spalio 6 d.].

Račiūnaitė Tojana „Lukiškių Dievo Motinos Ikona". Prieiga internetu: http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-05-07-dr-tojana-raciunaite-lukiskiu-dievo-motinos-ikona/100322. [Žiūrėta 2017 m. rugpjūčio 17 d.]

PILGRIMAGE OF MICHAŁ KAZIMIERZ 'THE FISH' RADZIWIŁŁ

Vika VELIČKAITĖ

This article analyses the piety towards miraculous images in the Polish–Lithuanian Commonwealth by Michał Kazimierz 'the Fish' Radziwiłł (Lith. Mykolas Kazimieras Radvila Žuvelė), Grand Hetman of the Grand Duchy of Lithuania and Voivoide of Vilnius. The main source for this research is Radziwiłł's diary, covering the period of 1719–1761. This noble meticulously recorded his daily activities, especially emphasising religious life: he would note when and where he would attend Mass, make confession, accept the Blessed Sacrament. Much attention was paid to visitation of miraculous images located within the Polish–Lithuanian Commonwealth. This article covers and briefly presents the miraculous images most often visited by Radziwiłł 'the Fish'; these images had a particularly important place in his life.

Kauno Vytauto Didžiojo universitetas,
K. Donelaičio g. 58, LT-44248, Kaunas,
E. paštas: 7alamandra@gmail.com

Gauta 2017-09-20, įteikta spaudai 2017-10-24

PAMINKLOSAUGOS PROFESIONALĖ

Žymi Lietuvos architektė ir paminklosauginin kė Živilė Antanina Brazauskaitė-Mačionienė gimė 1933 m. lapkričio 21 dieną Utenoje, bet save laiko tikra kupiškėne, nes tėvelis buvo kilęs iš Kupiškio ir visa jos vaikystė, jaunystė iki studijų metų prabėgo šiame jaukiame Aukštaitijos miestelyje. Šiuo metu gyvena Vilniuje, aktyviai dalyvauja Vilniaus kupiškėnų bendrijos veikloje. 1958 m. baigusi architektūros studijas tuometiniame Lietuvos dailės institute dirbo Miestų statybos projektavimo institute, per septynerius metus parengė Alytaus, Kelmės, Kupiškio bendruosius planus, suprojektavo miestų parkų, skverų. 1966 m. perėjo dirbti į Komunalinio ūkio projektavimo institutą, o po septynerių metų ją vėl paviliojo paminklosauga – 1973 m. įsidarbino Paminklų konservavimo institute (nuo 1987 m. – Paminklų restauravimo institutas), o nuo 1994 m. dirbo nuosavoje architektūros bendrovėje.

Kaip pati sako, daugiausia širdies įdėjo į paminklosaugos ir įvairaus pobūdžio paveldosaugos projektus. Skersai ir išilgai išvažinėjo visą Lietuvą, gilinosi į miestų ir miestelių (ypač turėjusių Magdeburgo teises) senąją architektūrą, urbanistinę raidą, į paminklosauginiu požiūriu vertingus objektus: dvarus, parkus, mokslininkų, menininkų, valstybininkų memorialines sodybas ar gimtinės vietas. Parengė dvarų ir parkų Rokiškyje, Pandėlyje (Rokiškio r.), Renave (Mažeikių r.), Plungėje, Pikeliškėse (Vilniaus r.), kapinių Plungėje, Nirtaičiuose (Radviliškio r.; beje, vietiniai kraštotyrininkai žino, kad XIX a. žemes kaimo kapinaitėms karučiu suvežė liaudies menininkas Juozas Gedminas, nuo 1836 iki 1885 metų iš akmenų iškalinėjęs unikalius paminklus), Vilniaus Rasose, memorialinių sodybų: Druskininkuose – Mikalojaus Konstantino Čiurlionio, Alvite (Vilkaviškio r.) – Salomėjos Nėries ir kitų, taip pat Klaipėdos senamiesčio, paminklinių Šuminų, Strazdų, Vaišnoriškių gatvinių kaimų regeneravimo ir restauravimo projektus ir daugybę dešimčių kitų. Vis dėlto architektės Ž. A. Mačionienės gyvenimo darbas yra tautos patriarcho Jono Basanavičiaus gimtosios sodybos Ožkabaliuose (Vilkaviškio r.) restauravimo (iš esmės – atkūrimo) projekto parengimas ir ten vykusių statybų architektūrinė priežiūra. Už šiuos ir kitus viso gyvenimo darbus Ž. A. Mačionienė (kartu su Ožkabalių tautinio qžuolyno iniciatoriumi ir aktyviu kūrėju Vitaliumi Stepuliu) 2012 m. buvo įvertinta Valstybine Jono Basanavičiaus premija. Kalbino Juozas Šorys.

■ *Iš kur esate kilusi? Papasakokite apie savo šeimą ir giminę.*

Esu kilusi iš Aukštaitijos. Mano mamytė Bronislava Didelytė gimė Stasiūnų kaime netoli Obelių (Rokiškio r.). Jos mama Zofija Sasnauskaitė-Didelienė mirė nuo džiovos, kai Bronislavai tebuvo dveji. Tuomet jos tėvas Petras Didelis, Obelių seniūnas, vedė Uršulę Garnelytę, jiems gimė trys dukterys ir sūnus. Bronislava tarp seserų turbūt buvo gabiausia. Tais laikais mažai rūpintasi dukterų išmokslinimu, tėvai stengėsi jas greit ištekinti. Bronislava, globojama Obelių klebono Vincento Birutavičiaus, lankė mokyklą, vėliau baigė telegrafisčių kursus. Tuo metu Obeliuose buvo įsikūręs Lietuvos kariuomenės pulkas, todėl pirmieji seserų Didelyčių kavalieriai buvo karininkai. Bronislava gavo telegrafistės darbą Utenos pašte, ten sutiko ir mano būsimąjį tėvelį Antaną Brazauską, kuris tame pašte dirbo laiškininku. 1926 m. jie susituokė. Tada atsiradome ir mes – mano vyresnė sesutė Audronė ir aš (gimiau 1933 m. lapkričio 21 d.), o du mūsų maži broliukai neišgyveno. Tėvelis buvo kilęs iš Kupiškio. Kai buvau kokių trejų metukų, mes atsikraustėme į Brazauskų namą Kupiškyje, kur gyveno tėvelio mama

Živilė Mačionienė, 2001 m. Vytauto Kaltenio nuotrauka.

Domicelė Stanytė-Brazauskienė. Namas buvo netoli bažnyčios, Kapų gatvėje. Gyvenome žemoje vietoje, prisimenu, pavasarį daržai visada patvindavo, tekdavo kasti griovius vandeniui nuleisti į Kupos upę. Mamytė tarnavo telegrafiste Kupiškio pašte, gražiai siuvo, dainavo chore, buvo judri, nenustygstanti vietoje. Tėvelis dirbo dekoravimo

Iš kairės: Mama Bronislava Brazauskienė, Živilė Brazauskaitė, močiutė Domicelė Brazauskienė, vyresnė sesutė Audronė, tėvelis Antanas Brazauskas. Kupiškis, 1937 m.

darbus statybose, buvo Šaulių sąjungos ir Vilniui vaduoti sąjungos narys. 1944 m. vasarą vokiečiai, traukdamiesi iš Kupiškio, išvežė mamytę priverstiniams darbams į Vokietiją. Kai per 1945 m. Kalėdas mamytė grįžo namo, tėvelio nebeturėjome – 1945 m. gegužę jį nužudė „miškiniai“ už tai, kad sutiko „tarnauti sovietams“, tai yra dirbti Kupiškio pasų poskyryje. Iki šiol nežinome tėvelio žūties ir palaidojimo vietos Šepetos miške prie Kupiškio. Nors gimiau Utenoje, jaučiuosi esanti kupiškietė. Kupiškyje lankiau ir pradžios, ir vidurinę mokyklas, iš ten išvažiavau į Vilnių studijuoti architektūros, o mamytė ir sesutė Audronė liko gyventi Brazauskų name Kupiškyje.

Mylimiausia Bronislavos sesuo Emilija 1941 m. birželį per didįjį trėmimą kartu su vyru, policijos tarnautoju Valdemaru Cinausku ir keturiais vaikais buvo išvežta į Sibirą; jos vyras žuvo Kraslage, du mažiausieji vaikai mirė tremtyje. Po karo Emilija su paaugliais dukra ir sūnumi pabėgo į Lietuvą, slapstėsi ir pas Bronislavą. Aktore tapusi Dalia Cinauskaitė daug metų vaidino Šiaulių teatre. Vytautas Cinauskas sovietmečiu dirbo geologu, Sąjūdžio metais pagaliau galėjo išspausdinti savo eiles ir pagarsėjo kaip poetas, nepriklausomybės metais tapo visuomenės veikėju, Seimo nariu. Sibiro tremtį patyrė ir Bronislavos sesers Viktorijos vyras karininkas Juozas Mačys (žinomo žurnalisto Audrio Antanaičio senelis) ir Bronislavos sesers Michalinos vyras mokytojas Albinas Simaitis. Bronislavos brolis Albertas Didelis dirbo buhalteriu Kaune, turėjo dvi dukras – architektę Aldoną Sankauskienę ir grafikę Gražiną Didelytę.

Skaičiau Jūsų klasės draugų atsiminimus, kad dar mokykloje išryškėjo Jūsų meniniai gabumai, visur buvote nepamainoma...

Išties, piešiau sienlaikraščiams, siuvau kostiumus mokinių vaidinimams, piešiau dekoracijas, grimavau vaidintojus, šokau. Tik dainuoti nemėgau, nes tam reikėjo stovėti vietoje, o man norėjosi judėti. Po šokių mokykloje kartais dar rinkdavomės į *robaksus* – šokių vakarėlius. *Robaksai* mokiniams buvo draudžiami, stengdavomės neįkliūti. Šokdavome kieno nors iš draugų namuose toliau nuo miestelio centro, kas nors iš dalyvių grodavo akordeonu – daugelis mokėjo. Uždengdavome langus, kad niekas nematytų.

Turėjome nuostabią auklėtoją, lituanistę Feliciją Jakutytę. Ji mus saugojo kaip savo vaikus, o mes nieko nuo jos neslėpdavome. Auklėtojos namai buvo mūsų antrieji namai. Kai prasidėjo trėmimai, ji savo namuose slapstė mokinius, kurių tėvai buvo išvežti. Kai mokykloje buvo liepta iš prieškarinių vadovėlių išplėšti sovietų

valdžiai neįtikusius tekstus ir iliustracijas, auklėtoja pasakė: „Išplėškite iš knygų, bet neišplėškite iš širdies.“ Atsimenu, po tų žodžių klasėje stojo mirtina tyla. Ir skundikų neatsirado. Mūsų, bendraklasių, prisiminimai apie auklėtoją patys šviesiausi, lankydavome ją, kol buvo gyva.

Kaip formavosi Jūsų polinkis studijuoti būtent architektūrą? Įstojote mokytis ne tapybos, grafikos, o architektūros. Kas vis dėlto nulėmė?

Apie architektūrą nė negalvojau. Tiesiog sekėsi piešti, braižyti. Draugų paprašyta už juos atlikdavau šių dalykų namų užduotis. Piešimo mus mokė mokytojas Kazys Buivydas, braižybos – mokytojas Andrius Čepas. Namuose matydavau daug tėvelio pripjaustytų šablonų – jis gražiai dekoruodavo sienas. Patiko tėvelio ir mamytės daili rašysena, todėl stengiausi tobulinti savąją, mėgau bandyti visokius šriftus. Mokykloje manęs prašydavo parašyti meniškus skelbimus, sveikinimus. Na, dar dekoracijų, kostiumų kūrimas bendraklasių vaidinimams... Mane vadino mokyklos menininke. Todėl auklėtoja F. Jakutytė skatino stoti į Dailės institutą (dab. Dailės akademiją – red. past.). Beje, prieš važiuodama į Vilnių buvau padavusi paraišką mokytojauti kaimo mokykloje – tam atvejui, jei neįstočiau į aukštąją. Tuo metu daug kas taip darė. Vėliau sužinojau, kad man jau buvo numatyta darbo vieta kaimo mokykloje Plungės rajone, bet jos nebeprireikė. Auklėtoja davė pažįstamų Vilniuje adresą, apsistojau pas juos. Susiradau Dailės institutą, žvalgiausi prie įėjimo, ir ten mane užkalbino architektas Eduardas Budreika, dėstęs institute. Išklausinėjo, kas aš, iš kur. Apsidžiaugė, kad esu iš Kupiškio. Pasirodo, jo tėvai buvo kilę iš Kupiškio krašto. Papasakojo apie Architektūros fakultetą ir nusivedė į jį. Sakė: „Laiku atvažiavai, nes kaip tik vyksta priėmimas, einame, užrašysime tave stojamiesiems egzaminams.“ Ir užrašė. Įstojimui pakako mokykloje gautų matematikos, fizikos žinių, piešimo įgūdžių. Mokslai truko šešerius metus (1952–1958 m.). Niekada nesigailėjau patekusi į Architektūros fakultetą.

Papasakokite, kaip klostėsi studijos, kaip vyko mokymo procesas, kokie dėstytojai Jums padarė didžiausią įtaką?

Studijavome rimtai, visą dieną praleisdavome institute, į bendrabutį Petro Cvirkos gatvėje parsirasdavome tik vėlai vakare. Pirmuosiuose kursuose daugiausia laiko užimdavo teorinių, techninių dalykų paskaitos. Vėliau gaudavome vis daugiau praktinių užduočių. Sakykim, sukurti kino teatro,

Vilniaus dailės instituto Architektūros fakulteto studentai-diplomantai ir dėstytojai. Iš kairės I eilėje: Živilė Brazauskaitė, Angelė Alebaitė, II eilėje: dėst. Jonas Kumpis (stovi), Vytautas Zaranka, Nijolė Miliauskaitė-Vaičiūnienė, III eilėje: Vytenis Jodelė, Jaunutis Makariūnas (stovi), prof. Eduardas Budreika (stovi), Leonas Mardosas. 1957 m.

1958 m. VDI architektų laida po diplominių darbų gynimo. Iš kairės I eilėje: VDI direktorius Vytautas Mackevičius, prof. Antanas Žmuidzinavičius, egzaminų komisijos pirmininkas iš Maskvos, dėst. Vladislovas Mikučianis. II eilėje: prof. Eduardas Budreika, dėst. Jonas Kumpis, dėst. Antanas Morkūnas, dėst. Antanas Tauras, diplomantas Jaunutis Makariūnas. III eilėje: diplomantai Vytautas Zaranka, Nijolė Miliauskaitė-Vaičiūnienė, Angelė Alebaitė, Živilė Brazauskaitė, Vytenis Jodelė, Leonas Mardosas.

mokyklos, gyvenamųjų namų kvartalo, apželdinimo projektą konkrečioje vietovėje. Rinkdavome medžiagą apie tos vietovės ypatumus, studijavome projektavimo normatyvus. Tie, kurie vidurinėje mokykloje turėjome gerus matematikos ir fizikos mokytojus, su skaičiavimais nevargome. Profesorius Zigmas Žemaitis mums dėstė aukštąją matematiką. Sakydavo: nors jūs nebūsite skaičiavimus atliekantys konstruktoriai, bet žinoti vis tiek reikia. Iš dėstytojų dažniausiai prisimenu Z. Žemaitį, E. Budreiką. Pastarasis mums nedėstė, bet globojo, gynė, lavino. Mano kursinį darbą – Verkių dvaro arklidžių brėžinius – E. Budreika išspausdino savo monografijoje apie Lauryną Gucevičių. Man, tuomet dar studentei, tai buvo didelis įvertinimas. E. Budreika buvo ir mano diplominio darbo vadovas. Turėjome dėstytojų rusų, kurie savo dalykus dėstė rusiškai, pavyzdžiui, komunistų partijos istoriją. Aš rusiškai išmokau dar vaikystėje. Po karo Kupiškyje gyveno nemažai pabėgėlių iš Rusijos, bendravome su jų vaikais.

Studijų metais kiekvieną vasarą dalyvaudavau etnografinėse ekspedicijose po Lietuvos kaimus ir miestelius. Ekspedicijas rengė Istorijos institutas, dalyvavo etnologai Pranė Dundulienė, Izidorius Butkevičius, Juozas Petrulis, Vacys Milius, Angelė Vyšniauskaitė. Bendravimas su jais buvo didžiulė mokykla. Mes, studentai, išmatuodavome liaudies architektūros objektus, darydavome jų brėžinius. Mėnesį įdomiai keliaudavome ir darbuodavomės. Grįžę tvarkingai perbraižydavome, medžiagą atiduodavome į Istorijos instituto archyvą. Studentams tai būdavo neblogas uždarbis. Baigusi Dailės institutą, dar kelias vasaras važinėjau į ekspedicijas – iš viso dalyvavau dešimtyje. Liaudies architektūros pažinimas vėliau labai pravertė.

Po studijų gavote paskyrimą į Vilnių, į Miestų statybos projektavimo institutą. Ar to norėjote? Rodos, pirmiausia prašėte paskyrimo į Kupiškį?

Baigdama studijas norėjau grįžti į tėviškę, bet pažįstami architektai įtikino, kad ten tiesiog neturėsiu ką veikti, panirsiu į provincijos rutiną, nebus jokių profesinių iššūkių. Tuo metu architektas Juozas Vaškevičius vadovavo generalinių planų grupei Miestų statybos projektavimo institute. Dairėsi, kuo papildyti savo grupę, užeidavo pasikalbėti. Sakė pastebėjęs, kad moku daryti generalinius planus, gerai suprantu, kas juose nubraižyta. Miestų statybos projektavimo institute sudariau Alytaus, Kelmės, Kupiškio generalinius

Živilė Brazauskaitė ir Julius Kasparavičius. Etnografinėje ekspedicijoje po Žemaitiją 1957 m.

planus. Vėliau dirbau Komunalinio ūkio projektavimo institute – projektavau parkus, skverus, kapines įvairiuose Lietuvos miestuose.

Vis dėlto manyčiau, kad reikšmingiausi Jūsų, kaip architektės, darbai yra iš paminklosaugos srities.

Ši sritis man iš tikrųjų buvo įdomiausia ir dirbau joje ilgiausiai. Ateini į objektą, randi griuvėsius, turi nustatyti, kas ten buvo, ir prikelti naujam gyvenimui. Per šešiolika metų darbo Paminklų konservavimo institute paruošiau daugiau nei devyniasdešimt restauravimo projektų – dvarų, parkų, kultūros veikėjų memorialinių sodybų, išlikusių tarpukario laikų paminklų ir kitų. Išėjusi į pensiją, įsteigiau individualią projektavimo darbų įmonę ir, greta kitų darbų, rūpinausi senų antkapinių paminklų restauravimu Vilniaus istorinėse Rasų, Bernardinų, Saulės, Antakalnio kapinėse.

Įspūdingas Jūsų sutvarkytų memorialinių vietovių sąrašas. Gal papasakotumėte detaliau – ką jose reikėdavo restauruoti?

Teko tvarkyti Žemaitės, Jono Biliūno, Antano Vienuolio, Mikalojaus Katkaus, Hermano Zudermano, Jono Jablonskio, Stanislovo ir Liudvikos Didžiulių, Adomo Hrebnickio, Leono Skabeikos, Mikalojaus Konstantino Čiurlionio, Vinco Grybo, Konstantino Glinskio, Petro Cvirkos, Salomėjos Nėries, Stasio Girėno memorialines sodybas, taip pat dariau Antano Baranausko klėtelės restauravimo projektą. Vienur būdavo išlikęs tik gyvenamasis namas: P. Cvirkos gimtoji dūminė pirkia Klangiuose, J. Biliūno gimtasis namas Niūronyse. Kitur būdavo išlikę vien ūkiniai pastatai, pavyzdžiui, du mūriniai raudonų plytų tvartai S. Nėries gimtinėje Kiršuose. Buvo ir gerai išlikusių sodybų: Žemaitės sodyba Bukantėje, M. K. Čiurlionio gimtoji sodyba Druskininkuose, V. Grybo sodyba su dirbtuve Jurbarke. Didžioji dauguma tų pastatų – mediniai, nugyventi, sutręšę. Daug kur jau iki restauravimo būdavo įrengtos memorialinės ekspozicijos. Reikėdavo atnaujinti susidėvėjusias pastatų dalis: stogus, perdangas, sienas, grindis. M. K. Čiurlionio muziejuje Druskininkuose suprojektavau naują parodų salytę ir administracines patalpas buvusio tvartelio vietoje.

Išskirtinis atvejis mano praktikoje – J. Basanavičiaus gimtoji sodyba Ožkabaliuose (Vilkaviškio r.). Ten nebuvo likę nė vieno pastato. Neišlikusios sodybos neatstatinėjamos, paženklinamos atminimo ženklu, bet J. Basanavičiaus tėviškę atstatėme. Tai įvyko nepriklausomybės pradžioje. Visi tuomet suprato simbolinę šio darbo reikšmę ir nediskutavo, ar verta, ar reikia – kaip vėliau buvo atstatant Valdovų rūmus.

Paminklų konservavimo institute dirbau Sodybų ir parkų skyriuje, restauravome ir dvarų sodybas. Dalyvavau atnaujinant Baisogalos, Beržėnų, Burbiškio, Lančiūnavos, Noriūnų, Pikeliškių, Renavo, Rokiškio dvarus ir parkus. Bene įdomiausi buvo Burbiškio dvaro parko (Radviliškio r.) tvarkymo darbai. Dvaro savininkai Baženskiai buvo įrengę sudėtingą kanalų ir tvenkinių sistemą, kuri sovietmečiu visai sunyko. Ją atkūrus atsigavo ir eglių alėjos, kurios Burbiškio parką daro išskirtinį visų Lietuvos parkų kontekste.

Sovietmečiu buvo tyliai saugomi provincijoje išlikę tarpukario paminklai. Kudirkos Naumiestyje V. Grybo kurtą paminklą Vincui Kudirkai slėpė apdairiai pasodinti tankūs alyvų krūmai. Gal todėl paminklas išliko. Sąjūdžio metais jį „išlaisvinome“ iš alyvų ir restauravome. Tuomet restauravome ir tarpukario paminklus Vytautui Didžiajam Perlojoje, Jurbarke, Veliuonoje, Burbiškio dvaro parke, taip pat įspūdingą Roberto Antinio paminklą Rokiškyje, skirtą tarpukario nepriklausomybės dešimtmečiui.

Daugelio miestų ir miestelių kapinėse yra Nepriklausomybės kovų karių kapai – viena ar kelios eilės tipinių betoninių kryželių. Dariau restauravimo projektus lietuvių karių kapams Vilniuje, Varėnoje, Kupiškyje, Musninkuose, Širvintose, Švenčionyse ir kitur.

Esu dirbusi ir prie XIX a. didžiųjų sukilimų temos. Suprojektavau paminklą 1831 m. sukilėliams – pasvirai gulintį masyvų kryžių Aukštuosiuose Paneriuose, lemtingojo sukilimo mūšio vietoje. Restauravome Emilijos Pliaterytės antkapinį paminklą Kapčiamiestyje, 1863 m. sukilėlių vado Liudviko Narbuto ir jo būrio karių antkapinį paminklą Dubičiuose, tarpukariu pastatytą pagal Antano Vivulskio projektą.

Dirbau ne tik su memorialiniais objektais. Apie penkerius metus, pasitelkę biochemikus, gydėme Stelmužės ąžuolą. Visas jo vidus buvo išpuvęs, pridrėkęs, ten rasdavo prieglobstį paukščiai, žvėreliai. Reikėjo drožtukais išskaptuoti puvėsius, leisti gerai išdžiūti. Kamiene palikome apie dešimties centimetrų storio medienos ir žievės sluoksnį. Dreves užlopėme varine skarda. Didžiąsias šakas turėjome paremti spyriais. Po kurio laiko paskambino žmogus ir klausė, ką mes pakabinome ant ąžuolo šakų? Pasirodo, šakos atsigavo ir natūraliai pakilo aukštyn, o jas anksčiau laikę spyriai pakibo ore... Ąžuolą aptvėrėme, nes lankytojai veržėsi pačiupinėti, apkabinti, pjaustė įrašus žievėje.

Neeilinis objektas buvo Ginučių vandens malūnas (Ignalinos r.). Atstatėme užtvanką, pastatą, mechanizmai buvo išlikę, todėl po restauravimo malūnas veikia, lankytojams demonstruojama, kaip veliamas milas.

Prie gydomo Stelmužės ąžuolo. Projekto vyr. architektė Živilė Mačionienė su tvarkymo darbų dalyviais. 1993 m. Mečislovo Sakalausko nuotrauka.

Iš kokių šaltinių ir kaip surinkdavote medžiagą restauravimo projektams?

Paminklų konservavimo institute buvo Istorinių tyrimų skyrius. Kiekvienam projektuojamam objektui – sodybai, dvarui, kapinėms – būdavo priskiriamas istorikas, jis išstudijuodavo archyvinius šaltinius. Aš pati bendraudavau su rajonų architektais, kraštotyrininkais, muziejininkais. Jie patardavo, kokius vietinius gyventojus pakalbinti. Paprasti žmonės neretai žiūrėdavo skeptiškai. Atseit, kam to reikia, vis tiek nieko nepadarysit. O prakalbinti reikėjo, nes jei nežinai tikrų duomenų, negali padaryti tinkamo projekto.

Dirbote daugelyje Lietuvos vietovių, tarp kitų ir tėviškėje, Kupiškyje.

Malonu, kad teko sudaryti pirmąjį Kupiškio generalinį planą ir kad jo sprendimai buvo įgyvendinti. Pagal mano projektą seniausios Kupiškio valsčiaus mokyklos pastatas buvo pritaikytas Etnografijos muziejui, miesto kapinėse restauravome nepriklausomybės kovų karių kapus ir paminklą, o prie bažnyčios – Pirmojo pasaulinio karo vokiečių karių kapinaites. Ir dabar Kupiškis gražiai tvarkosi, jo pagrindinę aikštę puošia originalios Henriko Orakausko skulptūros.

Ilgai tvarkėte ir istorines Vilniaus Rasų kapines.

Didelės, senos kapinės – tai toks objektas, kurį sunku sutvarkyti iki galo. Kol restauruoji vienus paminklus, yra kiti... Sovietmečiu Rasose vandalai daužė kryžius, skulptūras, keraminius portretus, grobė metalines tvoreles – parduodavo kaip metalo laužą. Kapinių tvoreles atpažindavome ir aplinkinių gyventojų sodybose. Kapinių pastate, kur dabar įsikūręs prižiūrėtojų būstas, buvo įrengti keturi butai. Jų gyventojai kapinių koplyčiose laikė anglių, malkų atsargas. Pradėję restauravimo darbus, iškeldinome gyventojus. Iš pradžių neturėjome net Rasų topografinės nuotraukos. O senųjų laidojimo knygų neturime iki šiol – prieš karą lenkų okupacinė valdžia, palikdama Vilnių, jas išvežė į Lenkiją. Dabar jos saugomos Nacionalinėje Osolinskių bibliotekoje Vroclave. Kai mūsų istorikai ten nuvyko, jiems tas knygas parodė, bet neleido parsivežti. Prireikus duomenų prašome lenkų, jie atsiunčia dokumentų kopijas. Nenuostabu, kad išsamiausią knygą apie Rasas parašė lenkų istorikas Edmundas Malachovičius, nuodugniai išstudijavęs Rasų kapinių medžiagą Vroclave.

Rimtas pavojus Rasoms buvo iškilęs 1987–1988 m., kai Vilniaus miesto valdžia sugalvojo išplatinti gatvę tarp senųjų ir naujųjų Rasų ir nutiesti plačią magistralę, atseit turėjusią aplenkti senamiestį. Dalis kapinių dėl šių planų buvo pasmerkta sunaikinti. Tuomet mes, istorikai, architektai, susibūrėme į Rasų kapinių gynimo grupę, rašėme peticijas, įtikinėjome valdžią atšaukti sumanymą ir galiausiai tikslą pasiekėme.

Ilgainiui lietuvių ir lenkų restauratoriai Rasose sutvarkė daug istoriniu ir meniniu požiūriu vertingų antkapinių paminklų, tačiau daugelis dar laukia savo eilės. Restauravome centrinės kapinių koplyčios išorę ir laidojimo rūsį, kuriame radome iš sieninių nišų ištrauktus karstus. Sutvarkytą rūsį užmūrijome, kad niekas nebetrikdytų mirusiųjų ramybės. Projektavau ir naujas tvoras vietoje suirusių. Atkūrėme pagrindinius Rasų kapinių vartus – kino kronikoje apie J. Basanavičiaus laidotuves pamačiau, kaip jie seniau atrodė. Be to, viena iš mano pareigų Rasose buvo derinti naujai statomų antkapinių paminklų projektus. Neleidau statyti naujoviškų tipinių ar ekstravagantiškų paminklų, kurie sudarkytų istorinių kapinių vaizdą.

Naujosiose Rasose, kapinių pakraštyje prie Sukilėlių gatvės, palaipsniui suformavome nedidelį lietuvių karių, sukilėlių ir okupacijų aukų memorialą. Pirmiausia pastatėme paminklą ten palaidotiems lietuvių kariams, kritusiems kovose už Vilnių su Liucijano Želigovskio vadovaujamais lenkų kareiviais „maištininkais“. Greta senųjų tipinių betoninių kryželių iškilo Nijolės Gaigalaitės skulptūra: motina, ant kelių laikanti žuvusio sūnaus kūną. Nedidelei, subtiliai balto marmuro skulptūrai prigijo „Motinėlės“ vardas. Šalia karių buvo palaidoti 1941 m. žuvę Birželio sukilimo dalyviai, bet sovietmečiu jų kapai buvo paversti kitų mirusiųjų palaidojimo vietomis, medinis koplytstulpis nugriautas; jį atstatėme pagal išlikusias nuotraukas. Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga inicijavo memorialą XX a. okupacijų aukoms – kenotafus lietuviams, žuvusiems laisvės kovose, kalėjimuose, lageriuose, tremtyje – tiems, kurių kaulai ilsisi nežinia kur.

Už J. Basanavičiaus gimtosios sodybos Ožkabaliuose atstatymą gavote garbingą Valstybinę J. Basanavičiaus premiją. Kuo atmintinas tas beveik dešimt metų trukęs darbas?

Viskas prasidėjo Sąjūdžio laikais, 1988 m. lapkritį. J. Basanavičiaus sodybos atkūrimo idėją iškėlė Kauno „Drobės“ susivienijimo radijo laidų redaktorė Rima Lipšienė įmonės savaitraštyje „Drobiečių žodis“. Netrukus populiariausia to meto televizijos laida „Veidrodis“, kurią kūrė Danutė Jokubėnienė, parodė reportažą iš sunykusios Basanavičynės ir paskelbė, kad „Drobė“ ketina finansuoti J. Basanavičiaus sodybos atstatymą. Tada aš pirmąkart išgirdau tą įdomią ir svarbią man žinią. Apsidžiaugiau, bet ir sunerimau, kad toks atsakingas darbas gali patekti į nepatyrusių entuziastų rankas. Kitą dieną paskambinau R. Lipšienei, pasakiau, kad turiu nemažą sodybų restauravimo patirtį ir imčiausi parengti J. Basanavičiaus sodybos atstatymo projektą. Gavau „Drobės“ sutikimą ir Paminklų restauravimo projektavimo instituto (taip buvo pervadintas Paminklų konservavimo institutas) specialistų pritarimą.

1989 m. sausio 9 d. Bartninkuose susirinko J. Basanavičiaus tėviškės atkūrimo organizacinis komitetas. Surašėme įsipareigojimus ir pasirašėme Garbės protokolą. Buvo įsipareigota atstatyti sodybą, įrengti joje muziejų, greta pasodinti

Jono Basanavičiaus gyvenamasis namas. 1939 m. Antano Rūkštelės nuotrauka.

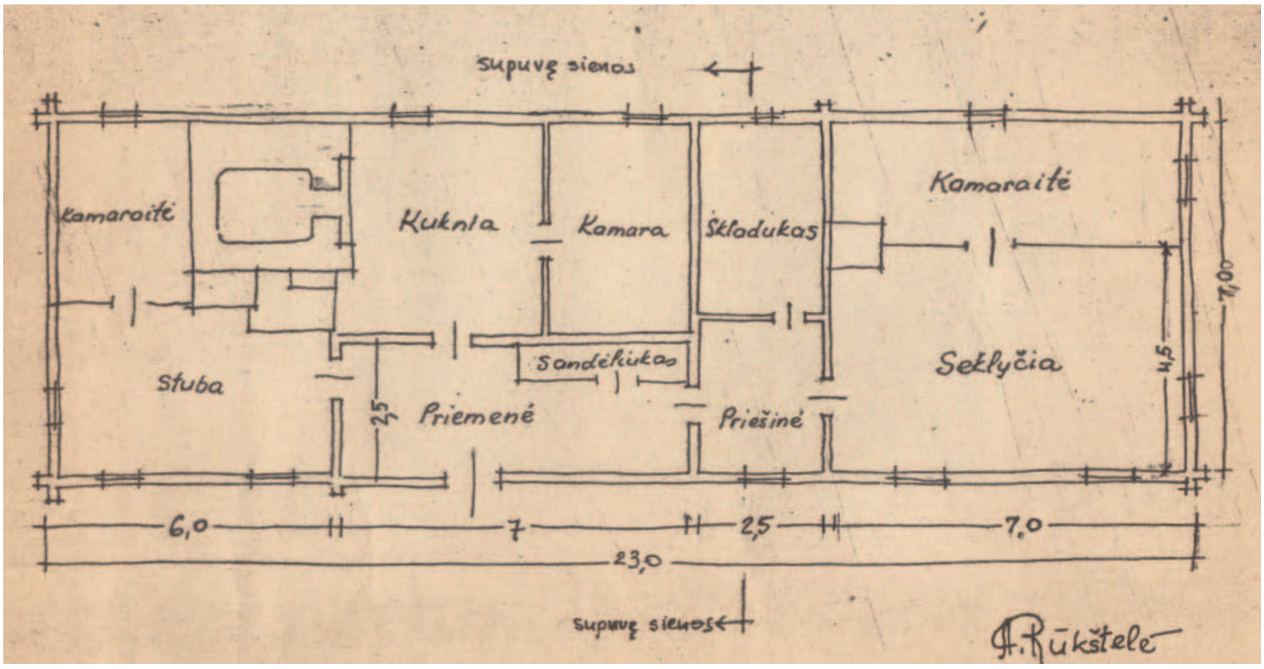

Živilės Mačionienės padaryta gyvenamojo namo plano kopija (1939 m. ją nubraižė Antanas Rūkštelė). 1989 m.

Tautinio atgimimo ąžuolyną, nutiesti naują kelią iš Bartninkų į Ožkabalius. Ant senojo kelio stūksojo kiaulių ferma – taip sovietmečiu J. Basanavičiaus tėviškė buvo atkirsta nuo lankytojų.

Vieninteliai autentiški senosios sodybos likučiai buvo šulinys, du rūsiai, dvi senos obelys sode, o kieme – kaštonas ir kelios liepos. Kadaise keliolika medingų liepų augo abipus tako, vedusio iš gyvenamojo namo į tvartus. Basanavičių šeima pasisodino liepas, nes laikė bites. 1944 m. palei Ožkabalius ėjo fronto linija, Basanavičių sodybos pastatai sudegė. Liko tik molinė kiaulidė, kuri vėliau suiro. Vietiniai gyventojai išardė ir išsivežiojo pamatų akmenis – suvalkiečiai tradiciškai statydavo

Atstatyta J. Basanavičiaus sodyba. 2013 m. Donato Gvazdaičio nuotrauka.

pastatus ne ant ištisinių pamatų, o ant pamatinių akmenų namo kampuose. Sovietmečiu per sodybos teritoriją buvo nutiesta aukštos įtampos elektros linija. Bet buvo žmonių, kurie stengėsi, kad J. Basanavičiaus tėviškė nebūtų visai užmiršta ir apleista. Kauno „Drobės“ darbuotojai pasirūpindavo apgenėti medžius ir krūmus. J. Basanavičiaus gimtojo namo vietoje nuo 1975 m. stovėjo Vytauto Gabriūno suprojektuotas atminimo ženklas.

Renkant projektavimui reikalingą medžiagą labai padėjo kraštotyrininkė ir muziejininkė Gabrielė Karalienė. Ji turėjo užrašiusi apylinkės gyventojų prisiminimus apie Basanavičynę. Kraštotyrininkas Leonas Juozonis 1981 m., remdamasis Konstancijos Basanavičiūtės-Šmulkštienės prisiminimais, buvo padaręs sodybos pastatų išdėstymo schemą. Sodyboje buvo septyni pastatai. Keturi mediniai: gyvenamasis namas, klėtis, klojimas, nuošaliau, prie tvenkinio, – jauja linams džiovinti, joje buvo ir pirtis. Trys pastatai plūkto molio sienomis: du tvartai, *aliejinyčia*. Netoli gyvenamojo namo buvo požeminis rūsys – *kelnorė*. Tai buvo didelė stambių ūkininkų sodyba. J. Basanavičiaus tėvai turėjo apie 33 ha žemės (tėvas Jurgis (Juras) Basanavičius turėjo 40 margų (apie 25 ha), motina Marė Birštonaitė-Basanavičienė „atsinešė“ 15 margų (apie 8 ha) pasogos), o ūkį paveldėjęs ir praplėtęs jų sūnus Vincas – apie 46,5 ha (jis paveldėjo 33 ha, jo žmona iš savo tėvų gavo apie 10 ha žemės, dar buvo 3,5 ha trempų – pievų, ganyklų).

Man rūpimų dalykų apie sodybą klausinėjau ilgaamžių vietinių gyventojų. K. Šmulkštienė, J. Basanavičiaus brolio Vinco dukra, tuo metu gyveno pas dukterėčią Pūstapėdžių kaime (Vilkaviškio r.). Pamenu, pasitiko įtariai, nenorėjo kalbėtis – atseit, daug čia klausinėjančių važinėja, o Basanavičynėje vis tiek nieko nedaroma. Beje, ji buvo paskutinė Basanavičių sodybos gyventoja. Pasak kaimynų, buvo prasta gaspadinė. Troba būdavo apleista, nešvari... 1938 m. K. Šmulkštienė parašė prašymą Lietuvos prezidentui Antanui Smetonai skirti valstybės pašalpą „namui pataisyti“. 1939 m. į Ožkabalius atsiųstas muziejininkas Antanas Rūkštelė apmatavo gyvenamąjį namą, padarė jo nuotraukas, ataskaitoje aprašė labai prastą namo būklę, pasiūlė jį nugriauti ir pagal senojo pavyzdį pastatyti naują pastatą. Senąjį namą nušlavė netrukus prasidėjęs karas. Sudegus sodybai K. Šmulkštienė dar ilgai gyveno apirusioje molinėje kiaulidėje, kurioje kaimynai jai įrengė gyvenamąją patalpėlę. Jos sūnus buvo miręs (nuskendo), dukra gyveno prieglaudoje – dar jaunai pasimaišė protas, kai buvo stipriai išgąsdinta... Prasidėjus statyboms Basanavičynėje

Atstatytas gyvenamasis namas. 2012 m. Arūno Baltėno nuotrauka.

K. Šmulkštienė vis dar netikėjo, kad ir šįkart Basanavičių namas bus atstatytas... A. Rūkštelės ataskaitoje radau svarbiausią informaciją apie gyvenamąjį namą – pastato planą, patalpų matmenis. Sovietmečiu A. Rūkštelės ataskaita išliko kraštotyrininko Pelikso Bugailiškio rūpesčiu. Istorijos instituto archyve jis išgelbėjo daug sunaikinti pasmerktų dokumentų.

1989 m. birželį manuosius sodybos atstatymo projektinius pasiūlymus patvirtino Paminklų restauravimo projektavimo instituto mokslinė metodinė taryba. Aptarime dalyvavo Sigitas Lasavickas, Napaleonas Kitkauskas, Romanas Jaloveckas, Vytautas Dvariškis, Kęstutis Labanauskas ir kiti. Visi kalbėjusieji ragino kuo greičiau pradėti sodybos atstatymą. Į projektavimo darbus įsijungė architektė Marija Šavalinskienė, konstruktoriai Adolfas Balkus, Danutė Garmuvienė, inžinieriai Valerija Lukaševa, Gintaras Paura, Kostas Kojelis, Česlovas Jocius. Suvalkijos sodybų ypatybes žinojau iš etnografinių ekspedicijų patirties, patarimais padėjo etnologai V. Milius, A. Vyšniauskaitė.

Statybos darbai prasidėjo 1990 m. pavasarį sovietų paskelbtos ekonominės blokados sąlygomis. Tais metais buvo atstatyta klėtis, 1991 m. – gyvenamasis namas. Rangovas UAB „Mabeta“ darbams samdė vietinius meistrus. Specialiai buvo išaugintas laukas rugių, kurių šiaudais uždengė gyvenamojo namo stogą. Vienoje namo pusėje buvo įrengtas muziejus, kitoje pusėje apsigyveno jo direktorius Romanas Raulynaitis su žmona Violeta, persikėlę čionai iš Vilniaus. 1990 m. vasarą vilnietis studentas Romanas savanoriškai dirbo sodybos statyboje, o baigęs studijas, apsiėmė dirbti sodybos muziejuje. Antrasis direktorius Antanas Klimas taip pat su šeima gyveno sodyboje. Vėliau tokios praktikos atsisakyta. Pastačius gyvenamąjį namą baigėsi „Drobės“ skirti pinigai, ilgai ieškota kito finansuotojo. Tolimesnius darbus finansavo SP UAB „Lietuvos paminklai“. 1995 m. buvo atstatyta karvidė (statė UAB „Kauno restauratoriai“), 1996–1997 m. – klojimas ir *kelnorė*, 1998 m. – kiaulidė (statė IĮ „Astlita“). Klojimas buvo pritaikytas vaidinimams ir koncertams: įrengta scena, žiūrovų salė, patalpa artistams. Ne visos statybos buvo sėkmingos. Greitai prakiuro gyvenamojo namo šiaudinis stogas, nes vietiniams meistrams trūko darbo patirties. Neatsakingai, skubotai pastačius kiaulidę suiro mūrinės sienos. 2007–2010 m. visi sodybos pastatai buvo kapitališkai suremontuoti (UAB „Vidara“). Dabar sodyba yra Lietuvos nacionalinio muziejaus padalinys.

JONO BASANAVIČIAUS TĖVIŠKĖ IR TAUTINIO ATGIMIMO ĄŽUOLYNAS. OŽKABALIAI. 2012 M.

Arūno Baltėno nuotraukos. Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus archyvo.

Atstatymo projekto autorė Živilė Mačionienė, muziejaus direktorė Rūta Vasiliauskienė (gilumoje – dendrologas Kęstutis Labanauskas) prie J. Basanavičiaus sodybos gyvenamojo namo. 2008 m.

Gaila, kad dėl lėšų stokos iki šiol neatstatyta *aliejinyčia* ir jauja. Bet muziejininkams jų nelabai ir bereikia...

Papasakokite apie Basanavičių šeimos aliejinyčią. *Kaip ten spausdavo aliejų?*

Aliejus šiame krašte buvo spaudžiamas iš linų, rapsų, judrų sėmenų. Basanavičių *aliejinyčia* išore nesiskyrė nuo sodybos tvartų – baltai nudažytos plūkto molio sienos, maži langeliai, skiedrų stogas. Įranga buvo pati paprasčiausia, galima sakyti, kaimiška. Sėmenis sumaldavo girnomis, kurias manieže sukdavo arkliai. Jis buvo su dvejomis plačiomis durimis (priešingose sienose) ir užėmė didesnę pastato dalį. Sumalti sėmenys buvo šutinami katile, įmūrytame didžiulėje krosnyje. Gautą tirštą masę pildavo ir spausdavo tarp dviejų specialiai aptašytų ąžuolinių rąstų. Išspaustas aliejus grioveliu nutekėdavo į paruoštą indą. Tokia *aliejinyčia* išliko ir Vištytyje, ją nufilmavo Nijolė Baužytė ciklo „Mūsų miesteliai“ televizijos filme apie šį Suvalkijos miestelį. Tarpukariu Vilkaviškyje atsirado moderni *aliejinyčia*, kuri turėjo vokišką fabrikinės gamybos įrangą, varomą elektra. Basanavičių *aliejinyčios* vietoje dabar auga didžiulis ąžuolas. Per karą sudegė *aliejinyčios* stogas, o molio sienos dėl drėgmės suiro ir susmuko. Tame molio plote prižėlė savaiminių augalų, tarp jų – ir ąžuolas, kuris galiausiai nustelbė visus kaimynus.

Atstatant J. Basanavičiaus sodybą kartu buvo sodinamas ir Lietuvos tautinio atgimimo ąžuolynas, susikūrė jo globos draugija. Kaip Jūs įsitraukėte į draugijos veiklą?

Su vyru ir vaikais 1989 m. balandžio 1 d. dalyvavome pirmojoje ąžuoliukų sodinimo talkoje. Pasitaikė itin bjaurus oras: vėjas, lietus, šlapdriba. Bet žmonių tai neatbaidė – perskaitę kvietimą spaudoje, suvažiavo daug savanorių iš visos Lietuvos. Įsismaginę talkininkai ąžuoliukais užsodino visą sodybos teritoriją. Vėliau tuos sodinukus teko perkelti į ąžuolynui skirtą plotą. Nuolat bendravau su Vitaliumi Stepuliu ir visa Tautinio atgimimo ąžuolyno iniciatyvine grupe, nes į Ožkabalius dažnai vykdavome kartu; aš – sodybos atstatymo, jie – ąžuolyno sodinimo reikalais. Kai tik susikūrė Ąžuolyno globos draugija, tapau jos nare. Nuo pat pradžių rašiau išsamius susirinkimų protokolus. Man regis, ateityje tai galėtų būti įdomi medžiaga būsimoms publikacijoms – kokių būta idėjų, diskusijų. Kaupiau draugijos archyvą – spaudos straipsnius, nuotraukas. Mano vyras Zenonas Mačionis taip pat buvo draugijos narys. Su juo važiuodavome į Ožkabalius, Vilkaviškį, kai rinkau sodybos atstatymo duomenis. Zenonas buvo chemikas, labai domėjosi kraštotyra. Surinkęs daugybę medžiagos, apie savo gimtąjį kaimą Anykščių rajone parašė knygą „Juostininkai. Kaimas ir žmonės“. Zenonui mirus, su draugijos nariais ąžuolyne pasodinome jam skirtą atminimo ąžuoliuką.

PROFESSIONAL IN PRESERVATION OF MONUMENTS

The subject of this conversation: architect, heritage guardian Živilė Antanina Brazauskaitė-Mačionienė (b. 1933). She dedicated her entire life to research of Lithuania's cities and towns (particularly those having Magdeburg Rights) as well as organising various other projects preserving cultural heritage – manors, parks, cemeteries, locations acting as memorial or original homes of artists and state figures. In 2012, for her life's work – the reconstruction project and architectural supervision of construction works of Jonas Basanavičius' (known as the patriarch of the Lithuanian nation) home in Ožkabaliai (Vilkaviškis d.) – she was awarded the Jonas Basanavičius state prize (along with Vitalijus Stepulis, author of the idea of the National Oak Grove). Interviewed by Juozas Šorys.

RUMUNIJA TURI YPATINGĄ DVASIĄ

*Mūsų svečias – rumunų fotografas Vladas Dumitresku (Vlad Dumitrescu). Jo fotografijose įamžinti kelių nuošalių, nuostabiame kraštovaizdyje įsikūrusių Rumunijos kaimų kasdienio gyvenimo ir švenčių vaizdai: žmonės, jų darbai, augintiniai, juos visus supantys kalnai ir pievos. Visa tai susilieja į nesibaigiantį pasakojimą, kuris tęsiasi ne vienerius metus – keičiasi tik metų laikai, o visa kita, rodos, amžina. Šis pasaulis fotomenininko užfiksuotas su nepaprasta pagarba ir meile. Kaip randasi tokios fotografijos? Pasitelkus autoriaus tinklalapio sentenciją: „Fotografijos nesukuriamos vien fotoaparatu. Kurdamas fotografiją pasitelki visus matytus paveikslus, perskaitytas knygas, girdėtą muziką ir žmones, kuriuos mylėjai“ (Ansel Adams). V. Dumitrescu savo darbais dosniai dalijasi veidaknygės paskyroje „Mano Rumunija“ (*My Romania*) ir tinklapyje http://vladdumitrescu.ro/*

■ *Kaip galėčiau Jus pristatyti?*

Pavadinčiau save fotografu, mylinčiu savo šalį ir viską, kas joje yra: vietas, žmones, papročius.

Kaip atradote fotografiją?

Kiek save prisimenu, visada mėgau keliauti po Rumuniją, ją sau atrasti. 2008 metais įsigijau naudotą „Sony“ fotoaparatą, pradėjau į keliones imti ir jį. Keliaudavau, retkarčiais šį tą nufotografuodavau. Ilgainiui šis pomėgis man darėsi vis svarbesnis, ir fotografija tapo pagrindiniu kelionių tikslu. Ieškojau kadrų, kuriuose atsiskleistų tikroji Rumunija, tokia, kokią aš ją matau. Žinau, kad daug kas jau greitai bus pasikeitę, todėl svarbu visa tai užfiksuoti.

Šiomis dienomis daug kūrėjų įdomių istorijų ieško tolimuose kraštuose. Jūs pasirinkote dokumentuoti savo gimtąją šalį. Kodėl?

Rumunija turi ypatingą dvasią. Ją galima pamatyti žmonių akyse, ji atsispindi jų gyvenimo būde, pasaulėžiūroje, ją galima pajusti ir žvelgiant į šalies kraštovaizdžius. Man gera šią dvasią jausti, ji man suteikia vidinės energijos. Kaskart išvažiavęs į užsienį, pasiilgstu Rumunijos. Šios šalies dvasią ir noriu užfiksuoti fotografijoje, noriu ją parodyti visam pasauliui. Tam tikra prasme fotografuodamas bandau apsaugoti šią dvasią nuo išnykimo. Tad turiu dar daug darbo (šypsosi).

Daugelis dokumentinę fotografiją kuriančių fotografų užima stebėtojo ir vertintojo poziciją. Jie renkasi dokumentuoti tikrovę ir joje tvyrantį skurdą, liūdesį, socialines problemas. O štai Jūsų fotografijos yra kupinos grožio ir džiaugsmo. Ar rodyti būtent tokį pasaulį yra sąmoningas Jūsų, kaip fotografo, pasirinkimas, ar visgi tai lemia ir aplinka, vietos kuriose fotografuojate?

Vladas Dumitresku (Vlad Dumitrescu). 2017 m.

Pats pasirenki, ką nori atskleisti. Galiausiai juk visada yra dvi pusės. Abi gali būti matomos, abi gali būti rodomos. Tačiau jeigu viena iš jų kupina grožio, kodėl turėtume rinktis rodyti kitą?

Ar galite plačiau papasakoti apie Rumunijos kaimo žmonių gyvenimą? Ar jų kasdienybėje išlikę daug etnografinių detalių? Kaip šie žmonės jaučiasi?

Rumunija, kaip ir kitos šalys, keičiasi. Daugelyje kaimų jau sunku atrasti tai, kas tradiciška, autentiška, kas nepakitę. Į juos skverbiasi modernioji kultūra, ir tai palieka žymę. Vis dėlto yra ir tokių kaimų, kurių ši kultūra dar nepasiekė. Gal ji tiesiog aplenkė tas vietas, o gal jos įsileisti nenorėjo ten gyvenantys žmonės. Keliaudamas po nuošalius kaimus, sutinku senjorų, kurie jei

Kelias į kalną, link tvarto, karvutėms nešamas maistas. Brasovo kaimas. 2016 m.

galėtų nugyventi dar vieną gyvenimą, rinktųsi tą pačią vietą ir nekeistų gyvenimo būdo. Taip pat sutinku žmonių, kuriems vaikai kieme yra pastatę ir naujus, modernius namus, tačiau jie vis tiek gyvena savo senose trobose ir tradicinės, malkomis kūrenamos krosnies nė už ką nekeistų į mikrobangę naujame name.

O ar kaimuose daug jaunų žmonių?

Deja, ne. Daugybė Rumunijos kaimų yra senstantys. Jauni žmonės išvažiuoja į šalies miestus arba emigruoja į užsienį.

Ar Jums lengva fotografuoti žmones? Kaip su jais susipažįstate? Apie ką kalbatės, kai fotografuojate juos arba jų namus?

Man kalbėtis su žmonėmis visada buvo paprasta. Daug rumunų mėgsta pasakoti apie savo gyvenimą, rūpesčius ir džiaugsmus. Labai įdomu išgirsti, kaip jie, būdami jauni, tuokėsi, kūrėsi savo namus, kaip viskas keitėsi gimus vaikams. Jie jaučiasi laimingi, galėdami tuo su kuo nors pasidalinti. Dar man patinka klausytis senolių pasakojimų apie tai, kokios buvo tradicijos ir papročiai, kaip jie švęsdavo šventes, – žodžiu, kaip viskas buvo anksčiau. Daugelis garbaus amžiaus žmonių, su kuriais bendraujame, yra talentingi pasakotojai. Tad man gera jų klausyti, taip pat papasakoti jiems apie savo gyvenimą. O jei kalbame apie fotografavimą, – visa tai labai paprasta. Daugelis nuotraukų herojų per ilgą laiką tapo mano draugais. Kartais juos aplankau, bet nefotografuoju, tiesiog gera sužinoti, kaip jie laikosi. Žmonės jau žino, kad fotografija yra mano aistra, ir tai supranta. Visada stengiuosi jiems atvežti nuotraukų iš ankstesnių susitikimų. Jie – patys geriausi mano kritikai (šypsosi).

Tad kokios ryškiausios tradicijos išlikusios Rumunijos kaimuose?

Bent kartą gyvenime būtina patirti, ką reiškia Velykos ir Kalėdos Maramurės ir Bucovinos kaimuose. Ten nuostabiai išlaikytos tradicijos, viskas: nuo tradicinių patiekalų iki tautinių kostiumų ir dainų.

Ar įrašote istorijas, kurias pasakoja senoliai, kai su jais kalbatės ar fotografuojate?

Gaila, bet jų istorijų įrašęs nesu.

Daugelyje Jūsų nuotraukų matyti žmonės su savo gyvūnais. Atrodo, kad juos sieja ypatingas ryšys. Ar tai tiesa?

Viktorija ruošiasi man įdėti kiaušinių lauktuvėms. 2013 m.

Pusryčiai avims Brasovo kaime. 2013 m.

Tvarte. Olto kaimas. 2013 m.

Kukurūzai avims. Brasovo kaimas. 2017 m.

Šiek tiek gimnastikos, šiek tiek šieno. Suceavos kaimas. 2014 m.

Prieš kelis metus Bucharešte surengiau parodą, kurią pavadinau „Žmonės ir sielos aplink juos“. Niekada negalvojau specialiai kurti fotografijų serijos apie žmones ir jų gyvūnus. Tiesiog žmonės visada buvo mano fotografijų tikslas ir esmė, o gyvūnai visada juos supo. Visuomet matydavau juos šalia žmonių – ir dirbant, ir poilsio akimirkomis. Visada šalia, tarsi jie būtų gyvenimo bendrakeleiviai. O kartą draugas pasakė: „Dievas mums paliko gyvūnus tam, kad prisimintume esantys mirtingi.“ Gal tai ir tiesa, aš nežinau, bet Dievas tikrai mums paliko gyvūnus, kad mums būtų lengviau išmokti mylėti.

Ar galėtumėte pamėginti trumpai nusakyti, koks rumunų būdas (mentalitetas)? Ar smarkiai skiriasi miestuose ir kaimuose gyvenantys žmonės?

Manau, kad tai sunkiausias viso interviu klausimas (šypsosi). Sakyčiau, kad rumunai yra ekstravertai, jų santykiai su kitais – malonūs ir šilti. Manau, kad didžioji dalis rumunų yra nearoganti̇ški ir labai lengvai prisitaikantys prie susiklostančių situacijų. Kita mano šalies žmonių savybė, kurią labai vertinu, yra atvirumas. Jeigu rumunui kas nors nepatinka, jis išsyk tai pasakys. Nieko neslėps.

O jeigu reikėtų išskirti neigiamą savybę, įvardyčiau pilietiškumo trūkumą. Mano manymu, kartais mums labai sunku susivienyti tam, kad apgintume savo teises. Kitas aspektas – švietimas. Mes esame praradę ryšį su tautos praeitimi ir jos kultūriniu palikimu būtent dėl prastos edukacijos. Turiu omenyje ne tik formaliąją pusę, tai, kas vyksta mokyklose, bet ypač tai, kad apie praeitį mums nebepasakoja seneliai, tėvai, bendruomenė, kurioje gyvename.

Didžiausias skirtumas, kuris ateina į galvą, svarstant kuo skiriasi žmonės, gyvenantys kaime, nuo miestiečių – tai laiko suvokimas. Miestiečiai mano, kad jie niekam neturi laiko, o kaimų gyventojai vis dar mėgaujasi *dolce far niente* – malonumu nieko neveikti. Kartais jie gali tyliai mėgautis saulėlydžiu, prisėsti ir džiaugtis laukais, kuriuose bręsta derlius, arba leisti laiką pievose su gyvūnais. Tai yra didingas dalykas.

Interjerai, peizažai, portretai, kasdienybės dokumentika – visos jūsų nuotraukos gniaužia kvapą. Vis dėlto kuri fotografijos kryptis jus domina labiausiai?

Nemanau, kad mano nuotraukos yra kvapą gniaužiančios. Jaučiu, kad dar yra kur tobulėti visose srityse, kurias paminėjote. Bet esu

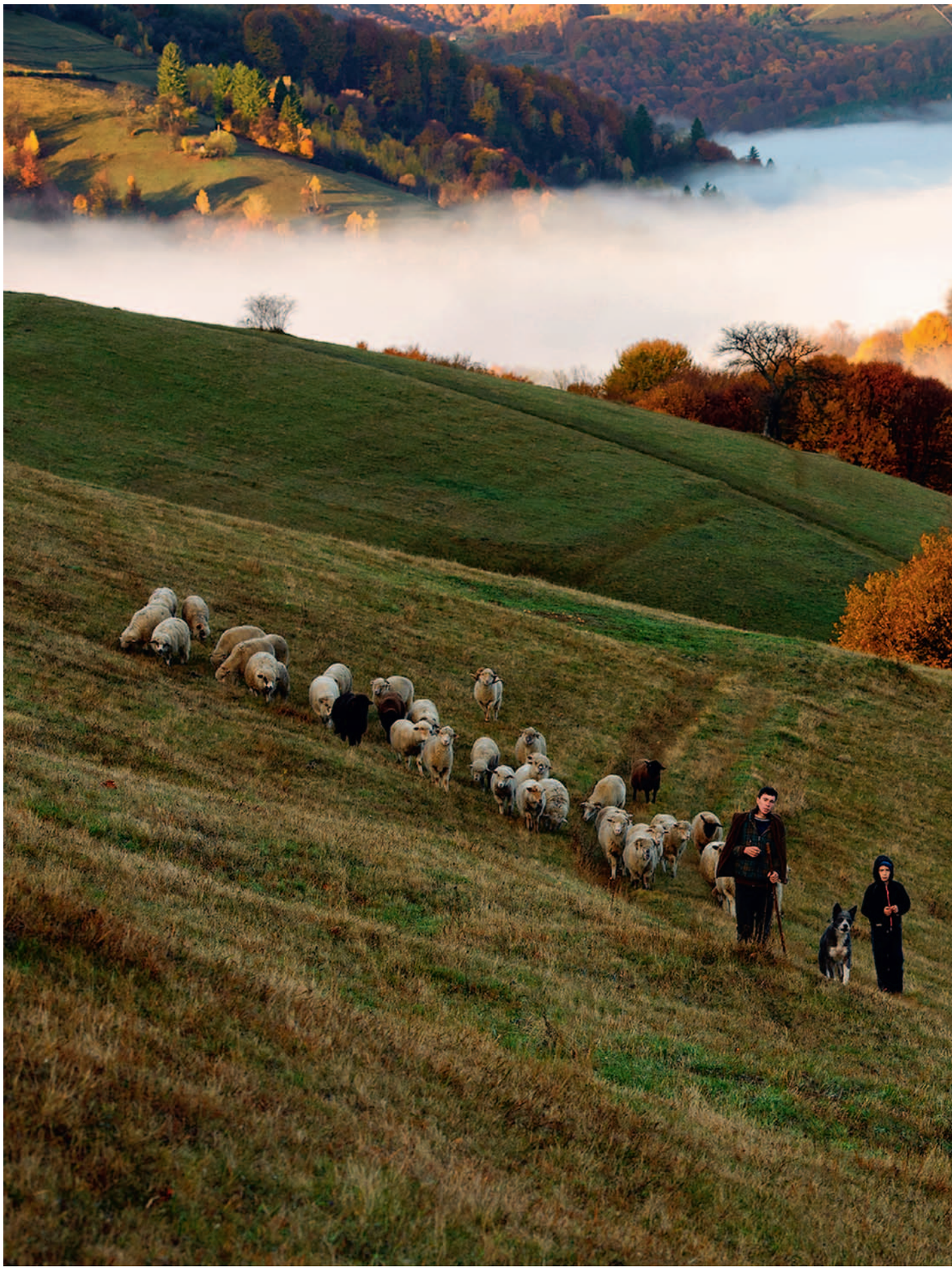

Lapkričio rytas kaime, esančiame šalia miesto, kuriame gyvenu. 2012 m.

Prižiūrėti avis. Huneadoaros kaimas. 2017 m.

visiškai įsitikinęs, kad geriausiai jaučiuosi dokumentuodamas žmonių gyvenimą. Man tai yra svarbiausia sritis.

Visi fotografai laukia tos ypatingos akimirkos, kai kasdieninio gyvenimo scena pamatoma kaip meno kūrinys. Ko reikia, norint padaryti gerą fotografiją? Kas jums atrodo svarbiausia: ypatinga šviesa, kompozicija, akių kontaktas su herojumi ar kas kita?

Svarbiausia, kad tau iš tiesų patiktų tai, ką tu fotografuoji. Jeigu tau tai nepatinka, jeigu nejauti tos akimirkos emocijos, niekada žiūrovui neperteiksi jokios žinutės. Gali būti tobulas apšvietimas ar kompozicija, bet nuotraukoje vis tiek liks tuštumos jausmas.

Maloniai nustebino Jūsų puslapyje atrastas kvietimas: „Aplankykite Rumuniją“. Organizuojate fotokeliones po Jums brangias vietas. Kaip gimė ši idėja? Ar sulaukiate daug susidomėjusių? Papasakokite apie tokių kelionių metu ištinkančius nuotykius?

Šią idėją pasiūlė mano žmona po to, kai internetu gavome klausimų, ar negalėčiau gyvai parodyti tų vietų, kuriose fotografuoju, prašymų supažindinti su žmonėmis, kurie ten gyvena. Tokie keliautojai atvykę apsistoja mūsų namuose. Vienas įsimintiniausių momentų buvo, kai turistė iš Švedijos kaime netoli Brasovo padėjo grėbti šieną. Jai tai be galo patiko (šypsosi). Kitą kartą keliautojas iš Australijos Maramurese patyrė tikrą rumunų svetingumą – visi siūlė jam išgerti *horincos*, tradicinio rumunų gėrimo... O štai viena šeima iš Omano ilgai fotografavosi su šeima iš Maramuroso, apsirengusi tradiciniais rumunų kostiumais (šypsosi). Nuostabu matyti, kaip rumunai priima nepažįstamuosius iš tolimų kraštų. Kaip atvirai ir smalsiai jie bendrauja, kaip nori kuo daugiau sužinoti apie kiekvieno atvykėlio šalies kultūrą.

Pabaigai norėčiau paklausti, kaip, Jūsų manymu, šiuolaikiniai žmonės gali kovoti už paveldo išsaugojimą? Ar fotografija yra vienas iš būdų?

Pirkti dalykus, kuriuos gamina žmonės kaimuose. Tarkim, tradicinius kostiumus – autentiškus, siūtus rankomis. Uogienes ir sirupus, pagamintus iš ekologiškai užaugintų vaisių. Skanias daržoves. Taip, visa tai kainuos brangiau nei prekybos centre, tačiau kiek daug darbo reikėjo visa tai užauginti, pagaminti.

Rudens rytas. Huneadoaros kaimas. 2017 m.

Dvi draugės. Brasovo kaimas. 2013 m.

Susitikimas žiemos rytą. Brasovo kaimas. 2016 m.

Malonus žiemos rytas šiaurėje, Bucovinoje. 2013 m.

Taip, mano manymu, fotografija yra vienas iš paveldo išsaugojimo būdų. Manau, kad daug užsieniečių, galbūt ir pačių rumunų, kurie keliauja po Rumuniją kaip turistai, išsiruošia į kelionę todėl, kad juos sužavėjo kažkur pamatytos to krašto nuotraukos. Juos suviliojo neįtikėtini peizažai, architektūra, taip pat ir dar gyvuojančios nuostabios tradicijos. Kita vertus, faktas, kad žmonės keliauja po Rumuniją, vietinius privertė suprasti, kad visi juos supantys dalykai yra labai vertingi. Čionykščiai žmonės ir patys išmoko labiau vertinti juos supančią aplinką. Fotografija gali saugoti paveldą. Net paprasčiausias albumas, kuriame matyti, kokia kadaise buvo Rumunija.

Esate surengęs ne vieną parodą, pelnęs apdovanojimų, o ar jau išleidote savo fotografijų albumą? Gal ketinate tai padaryti greitu metu?

Taip, planuoju išleisti nuotraukų albumą. Bet kol kas tai tik planai... (šypsosi).

Ir paskutinis klausimas – kokiu fotoaparatu naudojatės dabar?

Šiuo metu fotografuoju „Nikon D4“.

Dėkui už pokalbį ir fotografijas.

Kalbino Ugnė Matulevičiūtė.

ROMANIA HAS A SPECIAL SPIRIT

Romanian photographer Vlad Dumitrescu has photographed scenes from daily life in several rural Romanian villages: the local people, their work, pets, the mountains and meadows that surrounded them. All this comes together into a neverending story that has been going on for several years already – only the seasons change, while all else, it seems, is eternal. The photographer claims that his goal is to preserve through photography and share with the rest of the world this country's spirit, as well as protect it from vanishing. Photography is a means to preserve heritage, amazing scenes from this country encourage people to want to explore it more, while the attention brought to the people living in the villages helps them realise that the world surrounding them as well as their way of life is something to be treasured.

TAT TU ESI

Religinių metaforų virsmai

Džozefas KEMPBELAS

Džozefo Kempbelo (Joseph Campbell) vertimai „Liaudies kultūroje“ jau ne kartą skelbti ir skaitytojų palankiai įvertinti: „Mitologijos istorinė raida“ (vertė Dainius Razauskas, LK*, 2014, Nr. 2, p. 35–45), „Pasaka“ (vertė Ignas Šlajus,* LK*, 2016, Nr. 1, p. 25–39); apie jį ir jo darbus rašyta – Igno Šlajaus „Džozefas Kempbelas ir Lietuva“ (*LK*, 2016, Nr. 1, p. 19–24). Siūlome dar kelis puslapius įdomių, esminių šio iškilaus žmogaus minčių apie religiją ir mitologiją.*

METAFORA – MITO GIMTOJI KALBA

Mitologijos gyvybingumo šaltinis – jos simbolių metaforiškoji galia, nuo kurios ji yra visiškai priklausoma. Simboliai – daugiau nei vien proto sąvokos, jų vidinė prigimtis tokia, kad jie išties įgalina dalyvauti transcendencijos apsireiškime. Metaforos galia simbolis geba ne tik perteikti begalybės idėją, bet ir suteikti savotišką pačios begalybės apraišką. Žinoma, turime atminti, kad vienam istoriniam laikotarpiui priklausančios metaforos ir jų įkrauti simboliai gali nieko nebesakyti gerokai vėliau gyvenančiam žmogui, kurio sąmonę yra suformavusios visai kitokios patirtys.

Nors laikai ir aplinkybės keičiasi drastiškai, vis dėlto tasai subjektas, kuris iš amžiaus į amžių yra istoriškai sąlygojamas, – tasai sudėtingas psichosomatinis organizmas, vadinamas žmogumi, – lieka tas pats. Tai, ką Adolfas Bastianas apibūdino kaip elementarias idėjas, o Karlas Gustavas Jungas pavadino kolektyvinės užsąmonės archetipais, yra tam tikros iš žmogaus biologijos kylančios motyvuojančios galios ir jų mitologiniai atitikmenys, kurie, nors nuolat tampa apvilkti kintančių istorinių bei kultūrinių laikotarpių metaforomis, patys išlieka nepakitę.

Metaforos užduotis ir yra prabilti į šiuos gilius žmogiškosios esybės klodus, kai jie staiga iškyla šiuolaikiniame kontekste. Užtat sparčiai auga tiek socialinis, tiek dvasinis naujosios mitologijos poreikis, nes senosios metaforos, kaip nekaltas prasidėjimas ar pažadėtoji žemė, klaidingai išaiškintos kaip istoriniai faktai, prarado gyvybingumą ir sustabarėjo. Ši naujoji mitologija jau nujaučiama, neišvengiama kaip mylimosios bučinys, kurio lyg miegantis karalaitis laukia mūsų nuščiuvęs protas, kad būtų prižadintas naujų metaforų simbolikos. Jos būtinai rasis iš šiuolaikinio gyvenimo, šiuolaikinės minties ir šiuolaikinės patirties ir kaip savita kalba, paliečianti giliausius sąmonės klodus, prabils į mus atgaivą teikiančia mitologija.

Menininkams tenka iššūkis, kiekvienam pagal jo amatą ir sugebėjimus, nukalti naujus mitinius įvaizdžius. Kitaip tariant, šiuolaikinėmis metaforomis, kurios įgalina mus patirti transcendentišką, begalinę ir neišsemiamą būties esmę, mus aprūpina menas. Meno teikiamos metaforos sudaro simbolius, per kuriuos mums suspindi tikrovė – tokia, kokia ji yra, užuot įrodinėjus, kokia ji turėtų būti. Per juos ji atsiskleidžia tokia, kokia yra iš tikrųjų.

Mitologiją galima suprasti kaip atitinkamas sąmonės būsenas išreiškiančių metaforiškų vaizdinių sistemą. Sąmonės būsenos iš esmės nepriklauso jokiai vietai ir jokiam istoriniam laikotarpiui, nors patys vaizdiniai iš pažiūros ir atrodo lokalizuojami. Tiek mitologija, tiek metafizika savo metaforų kalba iš tikrųjų kalba ne apie kažkokius kitus pasaulius bei dievus, bet veikiau mena ją išgirdusio asmens vidinius lygmenis bei vidines būtybes. Metaforos tik iš pažiūros kalba apie išorinį laiko ir erdvės pasaulį. Tikroji jų visata yra vidinis dvasinis gyvenimas. Dievo Karalystė tavyje.

Kaip jau ne kartą esame užsiminę, pagrindinė problema, kad šios metaforos, kurios iš tikrųjų byloja apie tai, apie ką niekaip kitaip neįmanoma kalbėti, yra perskaitomos pažodžiui, tarsi jomis būtų nusakomi apčiuopiami faktai bei istoriniai įvykiai. Denotatas, t. y. nuoroda į laiką ir vietą – konkretus Nekaltas Prasidėjimas, konkreti pasaulio pabaiga – suvokiamas kaip tiesioginis pranešimas, o jo konotacija – turtinga metaforos dvasinė prasmė – visiškai ignoruojama. Vietoj gyvo dvasinio branduolio mums telieka vien atskiras „etninis“ metaforos atvejis, vien jos istorinis apvalkalas.

Taigi, populiari samprata neišvengiamai susitelkia į vietinės religijos ritualus bei padavimus,

o simbolio prasmė redukuojama į konkrečius atskiros socialinės ar politinės sistemos tikslus. Kai metaforų kalba šitaip klaidingai suprantama, ir jos paviršinis luobas užkietėja, ji besukelia vien su laiku ir vieta tesusietas asociacijas, o jos bylojama dvasinė žinia gerokai išblunka, jei išvis bėra įskaitoma.

Mane visuomet didžiai stebino tai, kad profesionali žydų, krikščionių ir islamo mitologijos egzegezė pabrėžia būtent denotatą, o ne metaforiškąsias įvaizdžių konotacijas, kurios sudaro jos gyvastį. Kaip ką tik buvau užsiminęs, Nekaltas Prasidėjimas tapo pristatomas kaip istorinis faktas, paverstas tikėjimo dalyku, dėl kurio teologai jau šimtus metų ginčijasi, kartais su liūdnomis bei pražūtingomis pasekmėmis. O juk šį „elementarų“ gamtišką nekalto prasidėjimo įvaizdį pasitelkia esmiškai visos pasaulio mitologijos, tik perteikia juo visai ne istorinį, o dvasinį įvykį. Mano įsitikinimu, tas pat pasakytina ir apie pažadėtosios žemės metaforą, kurios denotatas tėra geografinis žemės plotelis, užsimotas užimti jėga. Tuo tarpu jos konotacija, taigi tikroji jos prasmė, mena ypatingą dvasinę sritį žmogaus širdyje, kurion įžengti galima tik per kontempliaciją.

Kol atsisakoma suprasti metaforiškąją simbolio prasmę ir neleidžiama jai prabilti savaimingu jos pačios būdu, į vidines mūsų sąmonės gelmes, nė per žingsnį neįmanoma priartėti prie supratimo, kaip veikia mitai. Šis nepaliaujamas nesusipratimas dėl metaforos prigimties bei funkcijų yra viena iš didžiausių kliūčių – neretai ją ant mūsų kelio užverčia institucinės religijos, trumparegiškai įsikibusios istorinių laiko ir vietos, tik trukdančių mums patirti tikrąjį slėpinį.

SIMBOLIKA IR DVASINĖ PATIRTIS

Mistinės tradicijos atžvilgiu pasaulis yra pasidalijęs į dvi dideles dalis: viena – į vakarus nuo Irano, apimanti Artimuosius Rytus ir Europą; kita – į rytus nuo Irano, apimanti Indiją ir Tolimuosius Rytus.

Atsigręžkime į Vakarus. Visos mūsų religijos yra kilusios iš Levanto, taigi veikiau iš Artimųjų Rytų nei Europos. Zoroastrizmas, judaizmas, krikščionybė ir islamas vadinamos didžiosiomis pasaulio religijomis. Visose jose pasaulis yra Dievo sukurtas, Dievas ir pasaulis – ne tas pat. Tad mūsų tradicijoje tarp Kūrėjo ir kūrinio yra esminis ontologinis skirtumas.

Tai veda prie visiškai kitokios psichikos ir religijos struktūros nei tose religijose, kuriose šio skirtumo nedaroma. Vakarų religijų tikslas nėra įsisąmoninti tapatumą su transcendencija. Jų tikslas yra sueiti į santykį tarp žmogaus ir Dievo, tarp kurių nėra jokio tapatumo. Levantui, taigi Artimiesiems Rytams, iš kurių kilo mūsų religijos, būdinga nuostata – žmogaus nuolankumas prieš galią, manomą esant Dievą.

Vakarų tradicijoje dievybė nėra tavyje. Atsigręžęs vidun, tu terasi žmogaus sielą, o tos sielos santykis su savo Kūrėju gali būti teisingas arba neteisingas. Visa didžioji biblinė tradicija mums teigia, kad prigimtis yra sugedusi ir kad yra įvykęs nuopuolis, arba Pirmoji nuodėmė, kad ir kaip ją vadinsime. Čia visa nuodėmės samprata: tu turi prievolę Dievui – paklusti tam tikram įstatymui, kurį manai Jį tau davus.

Kaip šioje tradicijoje sueinama į santykį su Dievu? Jį nustato institucija. Tai galime pavadinti pirmuoju mitiniu skilimu, atskėlusiu žmogų nuo dievybės. Su dievybe žmogus nuo šiol gali susisiekti tik per socialinį institutą. Antai žydų tradicijoje Dievas su savo tauta yra sudaręs sandorą, kuri tą santykį ir nustatė.

Krikščionybės tradicijoje branduolys yra Kristus, nes jis yra tikrasis Dievas ir tikrasis Žmogus. Ši skirtingų prigimčių jungtis laikoma slėpiniu. Tačiau Rytuose tai joks slėpinys, nes kiekvienas iš mūsų suvokiamas esąs ne kas kita kaip Dievo dalelė.

Visa mūsų vakarietiškoji religinė kultūra pavesta šių socialinių grupių valiai ir priklauso nuo visokių Biblija ir Bažnyčios dogmomis paremtų jų teiginių, nors šiuolaikiniai istorijos bei gamtos mokslai seniai juos yra paneigę. Dėl tokios susidariusios padėties mes visiškai praradome dieviškumo pajautą. Mes buvome pavesti hierarchinei socialinei institucijai, kuri turėjo valią teigti ką panorėjusi. Bet štai jos teiginiai pakibo ore. Iš čia susvetimėjimas – jausmas, kad esi svetimas tai religinei institucijai, per kurią tik ir galėjai sueiti į santykį su Dievu.

Tavo asmeniškas dvasinis patyrimas nebeparemia šios institucijos Dievo. Prasiveria praraja, ir žmogus praranda savo būtiškąjį pagrindą. Užtat pirmiausioji mistikos užduotis – suteikti pagrindą atskiro asmens patirčiai.

DVI DIEVO SAMPRATOS

Imanuelio Kanto „Grynojo proto kritika“ suteikia mums pagrindą nenusakomai dievybės esmei nutuokti. I. Kantas atkreipė dėmesį į tai, kad visas mūsų patyrimas reiškiasi erdvėje ir laike. Mes esame atskiri, nes tarp mūsų yra mus skirianti erdvė. Erdvė ir laikas yra giliausi žmogiškąją būtį

apibrėžiantys veiksniai. Mes negalime nieko patirti kitaip nei erdvėje ir laike. I. Kantas pavadino tai transcendentaline estetika, tai yra pamatine žmogiškojo suvokimo ypatybe. Indijoje tai vadinama maja (*māyā*). Tai erdvės ir laiko ekranas, kuriame tai, kas neišreikšta, pavirsta šiuo margu pasauliu[1].

Mąstant, kas gi iš tikrųjų vyksta patiriant erdvės ir laiko pavidalus, neišvengiamai pasitelkiama mąstymo gramatika, jos absoliutinės kategorijos: būtis ir nebūtis. Ar Dievas *yra*? Kad ir kokias reikšmes įgautų žodis „Dievas“, šia prasme jis nebereiškia nieko. Dievas nėra faktas. Faktas – tai objektas erdvėje ir laike, kuris nors iš pasaulio sapno pavidalų. Dievas – ne sapnas. Dievas – ne faktas. Dievo sąvoka iš tikrųjų mena kažką daugiau nei bet kas, kas gali būti patirta ir įvardyta. Tačiau žmonės galvoja apie savo Dievą kaip jausmus turinčią būtybę, panašią į mus, kuri šią tautą pamėgo labiau už aną ir nustatė jai tam tikras elgesio taisykles. Iš to, kurį galėtume pavadinti ne-faktu, Mozė nemažai visa ko sužinojo. Bent jau žydų ir krikščionių tradicijoje Dievas tad suprantamas kaip tam tikras apibrėžtas reiškinys.

Bene visose kitose tradicijose dievai tėra to visiškai apibrėžimui nepasiduodančio Veiksnio apraiškos, tarpininkai ar įsivaizduojami įgaliotiniai. Jie nėra pats galios šaltinis, o tik jos tarpininkai. Tarkime taip: ar dievas – pats šaltinis, ar tik būdas, kuriuo žmogus nusako pasaulį laikančią galią? Mūsų tradicijoje Dievas yra vyriškos lyties. Tačiau lyties skyrimas įmanomas tik erdvėje ir laike, dualizmo valdose. Jeigu Dievas yra aukščiau bet kokio dualizmo, vadinasi, negalima sakyti, kad Dievas yra „jis“. Negalima sakyti ir kad dievas yra „ji“. Negalima netgi pasakyti, kad Dievas yra „tai“.

Štai kodėl dzeno meistrai nuolat panaikina bet kokį teiginį, iškart pabrėždami jo priešybę. *Tai* ne kažkoks daiktas. *Tai* nėra „tai“. Daugiausia, ką galime, tai nurodyti į *tai* metaforomis. Iš čia visos metaforų nuorodos, visos užuominos šiapus užmatomo akiračio, vos tepraveriančios erdvėje ir laike didžiosios transcendentinės galybės slėpinį[2].

Turėtume tapti skaidrūs transcendencijai. Bet pagal mūsiškį gyvenimo supratimą – dėl ko, mūsų supratimu, verta gyventi – mes esame visiškai nusigręžę į reiškinius, į mums pažįstamus pavidalus.

Laikydami šiuos pavidalus daiktais savyje ir susisaistę su išorine regimybe, nei mes patys galime būti skaidrūs transcendencijai, nei leidžiame tokiais būti tiems pavidalams. Sakoma, kad psichiatrijos tikslas – sąmonės struktūrą, valdančią mūsų gyvenimą, priderinti prie tos galios, kuri kyla iš mums ne visai suprantamo, nenustatyto šaltinio. Tuo būdu mes tampame skaidrūs transcendencijai. Kaip lango stiklas, pro kurį arba trykšta šviesa, arba jis gali būti visiškai užtrauktas.

Bet ir pats dievas turėtų būti atitinkamai skaidrus transcendencijai. Jahvė, ištaręs „Aš esu Dievas“, visiškai panaikina tokią galimybę. O kai tavo Dievas skaidrus transcendencijai, tai toks esi ir tu. Kai dievas atsiveria transcendencijai, tu tampi víena su tuo, ką vadini Dievu. Šitaip dievo vaizdinys įveda tave į tavo paties transcendenciją. Tai gali būti ne visai lengva suvokti. Bet kai tavo dievas užsidaro ir sako: „Aš esu Dievas“, jis kartu uždaro ir tave, nes tai reiškia, kad ir tu tesi vien faktas. Visas santykis šiuo atveju tėra tarp tavęs ir fakto, kuris šiaip jau yra ne-faktas.

Štai kodėl norint perprasti religijos kalbą, kuri yra metaforiška, būtina nuolat skirti denotatą, t. y. konkretų faktą, nuo konotacijos, t. y. transcendentinės reikšmės.

Panagrinėkime kai kuriuos pažįstamus religinius vaizdinius. Viena iš didžiųjų temų tiek judaizme, tiek krikščionybėje yra pasaulio pabaiga. Ką reiškia pasaulio pabaiga? Denotatas – tai būsianti baisi kosminė katastrofa, ir fizinis pasaulis liausis egzistavęs. Toks yra denotatas. O kokios pasaulio pabaigos konotacijos? Morkaus evangelijoje, 13-ame skyriuje, Jėzus kalba apie pasaulio pabaigą. Jis apibūdina ją kaip baisiausią laiką, kai žemę praris ugnis ir siera. Jis sako: „Tuo metu geriau nebūti gyvam.“[3] Dar jis sako (30): „<...> Nepraeis nė ši karta, kol visa tai įvyks.“ Tačiau „visa tai“ iki šiol taip ir neįvyko. O Bažnyčia, – kuri viską interpretuoja konkrečiai, pranešimo turiniu laikydama denotatą, bet ne konotacijas, – sako: ne, tai neįvyko, bet tikrai įvyks, nes sakydamas „karta“ Jėzus turėjęs omenyje visos žmonijos kartą.

O štai Evangelijoje pagal Tomą, priklausančioje XX a. viduryje atrastiems seniesiems gnostiniams tekstams, Jėzus sako: „Karalystė neateis, kol laukiate. Tėvo Karalystė plyti žemėje,

1 Daugiau apie I. Kanto apriorinių suvokimo formų sampratą ir filosofinę majos sąvoką žr. autoriaus knygoje (Campbell 1962: 13, 177, 184, 237, 254, 335–336).

2 Apie tai plačiau žr. autoriaus knygoje (Campbell 1986).

3 [Tiksliai tokio sakinio Morkaus evangelijos 13-ame skyriuje nėra, bet jis atitinka bendrą skyriaus dvasią. – *Laužtiniuose skliaustuose vertėjo pastabos.*]

o žmonės nemato jos.“[4] Nematydami jos, mes gyvename pasaulyje taip, tarsi tai nebūtų Karalystė. Išvysti Karalystę – štai šio pasaulio pabaiga. Konotacija transcendentiška denotatui. Pasakymo „pasaulio pabaiga“ negalima interpretuoti konkrečiai. Jėzus vartojo tokį patį vaizdinių žodyną kaip Rytų guru. Iškiliausiose jų mokymų vietose jie kalba taip, tarsi kalbėtų apie save – kitaip tariant, mintyse susitapatinę su ta sąmonės būsena, kuri tuomet per juos byloja.

Užtat kai Jėzus sako „Aš esu viskas“[5], jis turi omenyje „Aš esu susitapatinęs su visa.“ Štai ką jis turi omenyje, Evangelijoje pagal Tomą sakydamas: „Perskelkite pliauską: aš esu ten.“ Čia kalbama ne apie tą, kuris tai pasakė, ne apie fizinį kūną – čia kalbama apie tai, kas jis iš tikrųjų yra, ir kas iš tikrųjų esi tu. *Tat tu esi*.

Jokioje ortodoksinėje biblinėje tradicijoje žmogus negali susitapatinti su Dievu. Jėzus susitapatino su Dievu būtent šia prasme. Tačiau Dievas yra metafora, ir jis pats yra metafora tam, kas mes visi esame. Tomo evangelijoje jis sako: „Kuris atsigers iš mano lūpų, bus kaip aš, o aš taip pat tapsiu juo...“[6] Ne tas „aš“, kuris fiziškai stovi priešais ir kalba savo mokiniams. Tai „aš“ iš kito matmens, iš kurio jis byloja: „Perskelkite pliauską: aš esu ten; pakelkite akmenį, ir ten jūs rasite mane.“[7] Ir, žinoma: „Dangaus karalystė yra jumyse. Jeigu ji būtų viršuje, paukščiai ten būtų pirma jūsų. Jeigu ji būtų apačioje, žuvys ten būtų pirma jūsų. Dangaus karalystė yra jumyse.“[8] Kas yra dangus ir kas yra danguje? Danguje yra Dievas. Kur yra Dievas? Jumyse.

Tokia ir dzenbudizmo prasmė. Turi rasti tai savyje. Tai esi tu: *Tat tvam asi* „Tat tu esi“. Ši žinia, pasiekusi mus iš Indijos, įelektrina. Deja, bažnyčiose ji nėra skelbiama.

Kada tik atsiverčiu, viena ar kita proga, kokio nors žydų ir krikščionių tradicijos mistikų rinkinio vertimą, denotatas vis pateikiamas kaip konotacija. Jėzaus apmąstymas čia yra garbinimas. Tai ne mistika. Apmąstomi konkretūs dalykai – Jėzaus mirtis ir prisikėlimas.

Daugiau apie tuos dalykus šitaip mąstyti nebeįmanoma. Jėzus miršta, prisikelia ir jo kūnas paimamas į dangų. Jo motinai Marijai po kelių mėnesių ar savaičių, o gal metų, nutinka tas pat. Tai vadinama Švenčiausiosios Mergelės Marijos Užmigimu: ji ne numirė taip, kaip miršta mes, bet buvo paimta į dangų. Tai Švenčiausiosios Mergelės Marijos Dangun Paėmimas. Tačiau pabrėžiant kūniškumą, simbolis tik nuvertinamas, nes šitaip jis interpretuojamas kaip konkretus faktas.

Todėl aš ir pavadinau vieną savo knygą „Išorinės erdvės vidiniai mastai“ (*The Inner Reaches of Outer Space*). Tai, kas vaizduojama tarsi nutikus išoriniame pasaulyje, iš tikrųjų skirta sužadinti konotacijoms apie tai, kas turi įvykti vidiniame pasaulyje. Dangus, į kurį tariamai fiziškai buvo paimti Jėzaus ir Marijos kūnai, iš tikrųjų yra tas pats, į kurį tu patenki, įžengdamas į save. O tai ta vieta – toliau kalbant išorinio pasaulio terminais, – iš kurios tu esi atėjęs. Ir kurioje tebesi. Kurioje iš tikrųjų esi.

Pamatinis, paprastas ir didis mistinis patyrimas nutinka tada, kai įvyksta susitapatinimas su sąmone, o ne su sąmonės nešėju. Kūnas – tai tik sąmonės nešėjas.

Štai kelios elektrinės lemputės kambaryje. Gali pasakyti daugiskaita: „Šviesos įjungtos“. Bet gali pasakyti ir vienaskaita: „Šviesa įjungta“. Dviem būdais pasakoma visiškai tas pat. Tik pirmuoju atveju pabrėžiamas šviesos nešėjas: „Šviesos – t. y. lemputės – įjungtos“. Antruoju atveju – tai, apie ką galų gale iš tikrųjų ir kalbama: šviesa.

Japonai tokius du atvejus įvardija dviem labai paprastomis sąvokomis. Viena – tai atskirybės, kita – bendrybė. Ir dar yra puikus trumpas priežodis: „Atskirybės, bendrybė – jokių kliūčių!“ „Jokių kliūčių“ reiškia, kad tai tas pat.

Jeigu perdega lemputė, ir atėjęs namo valdytojas pamato, kad ji nebedega, jis nesako: „Kaip gaila! O juk tai buvo visų lempučių lemputė!“ Jis tiesiog išsuka ją ir išmeta, tada įsuka kitą. Kas svarbiau – šviesa ar lemputė? Ką mums spinduliuoja visos lemputės? Jos tėra šviesos nešėjos, o prisiminus tai, apie ką iš tikrųjų byloja ši metafora, – sąmonės nešėjos.

4 [Laisvai persakyta Evangelijos pagal Tomą 113 pastraipa, kuri tiksliai skamba taip: „Jo mokiniai tarė jam: Kokią dieną ateis karalystė? (Jėzus tarė): Ji neateis, kol laukiate. Nepasakys: Štai jinai čia. Arba: štai jinai ten; tačiau Tėvo karalystė plyti žemėje, o žmonės nemato jos“ (*Filosofijos istorijos chrestomatija* 1980: 67 [toliau – FICh II]).

5 [Šis ir tolesnis pasakymai iš Evangelijos pagal Tomą 77 (FICh II: 64).] Plačiau Evangelijos pagal Tomą kilmės klausimu žr. autoriaus knygą (Campbel 1964: 363).

6 [Evangelija pagal Tomą 108 (FICh II, p. 67)].

7 [Evangelija pagal Tomą 77 (FICh II: 64).]

8 [Evangelija pagal Tomą 3: „Jėzus tarė: Jei vadovai jums sakys, kad štai karalystė yra danguje, tuomet dangaus paukščiai pralenks jus; jeigu sakys jums, kad jinai yra mariose, tuomet žuvys pralenks jus. Tačiau karalystė yra jumyse ir šalia jūsų. Kai pažinsite save, tuomet ir jūs būsite pažinti ir žinosite, jog esate gyvojo Tėvo sūnūs. O jei nepažinsite savęs, tuomet jūs esate varge ir jūs patys esate vargas.“ (FICh II, p. 57)].

Tad su kuo mes galiausiai tapatinamės? Su lempute ar su sąmone? Taip, jeigu ne lemputė, sąmonės nebūtų. Bet juk būtent sąmonė čia yra esmė. Susitapatinus su sąmone, kūnas savaime atkrinta. Tau nieko nebegali nutikti. Gali būti dėkingas savo kūnui ir net mylėti jį už tai, kad atnešė tave prie šito suvokimo, bet jis tėra nešėjas.

Tuomet supranti, kad tai, kas negimė, nemirs, tai tik apsireiškė per šį kūną, ir tai yra tas pat, kas reiškiasi per kitų žmonių kūnus. Tai širdies nubudimas, nubudusi atjauta – vokiškai *Mitleid*. Tai suvokus santykiai su žmonėmis iš jausmų (*passion*) virsta atjauta (*compassion*). Santykiai su žmonėmis nebėra tik bandymas pasisavinti ir kova – nuo šiol tai tapatinimasis. Tapatindamasis, žinoma, irgi galì kovoti, bet jau visai kitaip, ne kaip negailestingas žvėris.

Tai, apie ką kalbame, yra daugiau nei rūpinimasis vien išlikimu. Nubudus atjautai, atsiveria žmogiškoji mūsų bendravimo kokybė, tiek su saviškiais, tiek su svetimais.

Džeinė Gudol savo darbe apie šimpanzes aprašo nutikimą, kai nedidelę jos šimpanzių draugiją ištiko vaikų stabligė. Mirė ne tik jaunikliai, bet ir suaugusios beždžionės. Mažajai bendruomenei tai buvo katastrofa. Vieną iš vyresniųjų šimpanzių liga baisiai suluošino.

Džeinė Gudol, žinoma, jautė tuos pačius jausmus, kuriuos jaučia daugelis dirbančių su gyvūnais, būtent, kad gyvūnai iš tikrųjų yra doresni, geresni ir kilnesni už žmones. Tą pačią nuostatą aptinkame Džono Lilio darbe apie delfinus.

Tačiau Dž. Gudol pastebėjo, kad toji ligos suluošintoji beždžionė, užuot sužadinusi savo gentainiams atjautą, sukėlė jiems atmetimą – jie liovėsi su ja bendravę ir visiškai ją atstūmė. Tai perskaitęs supratau, kad atjauta – tai žmogaus ypatybė, anaiptol savaime nebūdinga visiems gyvūnams.

Žinoma, ir mes negalime pasigirti nepajuntantys pasibjaurėjimo smarkiai suluošintu žmogumi, bent jau iš pradžių. Mums irgi nesinori prie jo artintis. Norint su juo elgtis žmogiškai, mums tenka savo atjautą pažadinti.

Prisiminkime Nukryžiuotąjį ir Bažnyčiai iškylančius sunkumus, bandant paaiškinti, kodėl gi jis buvo nukryžiuotas. Atpirkimo teorija teigia Dievą Tėvą buvus taip įžeistą Adomo ir Ievos nepaklusnumo, kad jų nusižengimas turėjęs būti atpirktas. Tačiau įžeidimas buvęs toks didelis, kad paprastas žmogus nebegalėjęs jo atpirkti, tad pats Dievo Sūnus tapęs žmogumi, kad sumokėtų už atpirkimą deramą kainą.

Popiežius Leonas Didysis atpirkimą buvo išaiškinęs štai kaip. Nupuolęs žmogus atsidūrė velnio valdžioje. Velnias buvo paėmęs žmogų savo valion, tad žmogus turėjo būti išpirktas – kaip, tarkime, turėtumėte išpirkti lombarde įkeistą daiktą, norėdami jį atgauti. Žmogų išpirko Jėzus, atidavęs už jį save. Tačiau Jėzaus velnias savo valdžion paimti negalėjo, tad galiausiai jis buvo apgautas lygiai taip pat, kaip prieš tai buvo suvedžiojęs ir apgavęs žmogų.

Kaip reagavo žmonės, kuriems apaštalas Paulius visa tai pasakojo? Jis nuėjo į Atėnus ir ten buvo išjuoktas. Nuėjo į Jeruzalę ir buvo apmėtytas akmenimis, netgi turėjo prašyti romėnų kareivių pagalbos. Bet nuėjus į Korintą, pagarsėjusį pirklių miestą, pinigines operacijas išmanantys klausytojai iškart jį suprato. Nuodėmės, kaltės ir atpirkimo slėpinys nebuvo sumenkintas, bet tapo suprantamas, nes buvo išreikštas piniginių operacijų metaforomis.

O štai Abeliaras kalbėjo visai kitaip. Jis juk buvo vienuolis, išgyvenęs tragišką meilę savo jaunai mokinei Eloizai. Jis plėtojo mintį, kad ant kryžiaus kenčiantis Kristus išreiškia tą gyvenimo ypatybę, kuri turi sukelti mums atjautą.

Šis slėpinys yra ir viena iš Gralio legendų temų apie bjauriai suluošintą karalių. Nevaisingoji žemė – tai suluošintų žmonių šalis. Žmonių, gyvenančių neautentiškus, sužalotus gyvenimus, žmonių, kurie niekuomet taip ir nerado esminio gyvybės šaltinio, todėl vargsta šioje neišbrendamo žlugimo šalyje. Tokia yra ši nevaisingoji žemė, ryškus Gralio taurės legendų kraštovaizdžio dėmuo.

Kaip šią nevaisingąją žemę atgaivinti? Karalius suluošintas, todėl jo šalyje, kurios gyventojai irgi luoši, žmonės liovėsi augę. Karaliaus luošumas simbolizuoja visuomenės būklę. Tomas Sternsas Eliotas poemoje „Bevaisė žemė“ (*The Wasteland*)[9] piešia, kaip jis supranta atitinkamą būklę mūsų visuomenėje.

XIII amžiuje santuoka buvo visuomenės prižiūrima, todėl žmonės buvo priversti gyventi su nemylimais sutuoktiniais. Tai lėmė neautentiškus santykius. Galėtume paklausti, o kas gi yra autentiška santuoka. Tai slėpinys, kuriame du kūnai tampa vienu, – ne sandoris, kuriuo dvi banko sąskaitos suliejamos į vieną.

Toje nevaisingoje žemėje būta ir oficialias tarnybas einančių žmonių, nors jie buvo to neverti ir juolab negyveno širdimi. Jie buvo nuo jos visiškai atskilę. Kalbu apie savotišką šizofreniją, padėtį, kai žmonės tarsi skilę perpus. Šios

9 (Eliot 1963).

skilusios sielos neria į tamsią kasdienybės jūrą, apie kurią ničnieko nenusimano, ir krūpčioja, gąsdinamos demonų. Galima net būtų išvesti tokią teologinę formulę, kaip perspėjimą: kadangi dievybė – tai įasmeninta dvasinė galia, tai dievai, nesulaukę pripažinimo, virsta demonais ir pasidaro išties grėsmingi. Mes ilgai buvome praradę ryšį su jais: jie beldėsi į mus, bet mes negirdėjome, o jei ir išgirdome, tai nepaisėme jų. O kai galų gale jie prasiveržia, mes atsiduriame tikrame pragare.

Mitai randasi iš giliausių vidinio pasaulio tyrimų. Iš mitų išauga ištisos kultūros. Kad ir tasai didis mitas, iš kurio išsirutuliojo visa viduramžių civilizacija. Tas didis mitas – tai nuopuolis ir atpirkimas, žmogaus nuopuolis ir žmogaus atpirkimas. Nesakau, kad jis nesiremia faktais, sakau tik, kad nepriklausomai nuo to, remiasi jis faktais ar ne, psichologiškai jis veikia kaip mitas. Ištisa viduramžių kultūra kaip reiškinys susiformavo tam, kad neštų pasauliui šią atpirkimo žinią ir malonę. Tačiau mitas tapo prikaustytas prie faktų, o suabejojus jų istoriškumu ir atmetus tuos ritualus, kuriais mitas buvo aktualizuojamas, žlugo ištisa civilizacija, viduramžių civilizacija, ir radosi nauja civilizacija, kurią įkvėpė naujos svajonės, nauji vaizdiniai, tikėjimai ir naujo išsipildymo viltys.

Mitai, kaip ir sapnai, yra vaizduotės kūriniai. Sapnai būna dviejų lygių. Vienas – tai paprasti asmeniniai sapnai, kai sapnuojantysis dalyvauja įvykiuose, atspindinčiuose vien jo asmenines problemas, jo gyvenimo konfliktus tarp norų ir baimių, tarp spiriančių troškimų ir dorovinių draudimų bei panašių dalykų, kuriais įprastai užsiima froidiškoji psichoanalizė. Bet yra dar vienas sapnų lygmuo, kurį galima laikyti regėjimų lygmeniu, kai žmogus peržengia vien asmenišką akiratį ir stoja akistaton su didžiaisiais būties klausimais, apie kuriuos simboliškai kalba visi mitai.

Pavyzdžiui, ištikus nelaimei, susidūrus su didele neganda, kas tuomet palaiko tave ir padeda išgyventi? Ar yra kam palaikyti tave ir padėti tau išgyventi? O gal kaip tik tai, ką laikei savo atrama, dabar išsprūdo iš po kojų? Tai ir yra tavojo mito, tavo gyvenimą lemiančio mito, išbandymas.

KAIP SUVOKTI DIEVO SLĖPINĮ

Gerai veikianti mitologija tradicinėje civilizacijoje, kaip jau esu pažymėjęs kitur, iš esmės atlieka keturias pamatines funkcijas, iš kurių pirmąją esu pavadinęs mistine funkcija. Ji žmoguje sužadina ir palaiko didybės ir dėkingumo jausmą tam, kas yra ir visuomet liks būties slėpinys, visatos ir žmogaus visatoje slėpinys. Tai, kas iškyla prieš akis, kai akys iš tikrųjų atsiveria tikrovei, yra stebuklas, nors tai nėra lengva pripažinti. Šimtus, tūkstančius, milijonus ir šimtus milijonų metų prieš atsiveriant akims, prieš išvystant, kas iš tikrųjų čia dedasi, žemėje jau tarpo gyvybė. Bet kai atsivėrė akys, ką gi jos išvydo? Jos išvydo vienas kitą ryjančius gyvus padarus – gyvybė gyvą gyvybę. Visų ankstyvųjų mitologijų užduotis tad buvo išmokyti žmogų pripažinti tai ir dalyvauti tame.

Pagrindinis metodologinis principas, kurio būtina laikytis interpretuojant mitologiją psichologiškai, teigia, jog tai, kas mitologijoje yra „anas pasaulis“, psichologiškai turi būti suprantama kaip vidinis pasaulis („Dangaus karalystė yra jumyse“), o tai, kas pasakojama apie ateitį, vyksta dabar. Kartą per anglikonų vestuvių apeigas išgirdau pastorių mokant jaunavedžių porą gyventi taip, kad pelnytų atpildą kitame, amžinajame gyvenime. Na taip, – pagalvojau, – tik ne visai tiksliai pasakyta. Iš tikrųjų jis turėjo pasakyti: „Gyvenkite santuokoje taip, kad joje patirtumėte amžinąjį gyvenimą“. Amžinybė yra ne ateityje ir ne praeityje, ji dabar. Ji išvis nelaikės prigimties. Iš tikrųjų amžinybė yra „dabar ir visados“. Tai tokia sąmonės būsena, ar veikiau sąmonės matmuo, kurį tegalima aptikti ir patirti viduje, o jį aptikus – joti juo per gyvenimą, per visą tau skirtą laiką. O pažinti šį antasmenišką, antistorišką savo būties matmenį ir patirti jį gyvenime padeda mitiniai archetipai, tie visoms mitologijoms pažįstami amžinieji simboliai, kurie visuomet teikė žmogui gyvenime atramą ir pavyzdį.

Vienas iš įdomiausių dalykų, kalbant apie Bibliją, yra tai, kad visos svarbiausios Senojo Testamento temos šiuolaikinių mokslininkų buvo aptiktos ankstesniame Šumero-Babilono kultūriniame komplekse: žalčio pavidalo dievybė, medis nemirtingumo sode, žmogaus sukūrimas iš molio, tvanas ir daugelis kitų. Tačiau štai kas nutiko: mitai, kurie pradžioje sukosi aplink deivę kaip pirminį šaltinį, dabar sukasi aplink dievą!

Šis pasikeitimas didžiai reikšmingas ir yra vienas labiausiai gluminančių mūsų tradicijos bruožų. Simboliai kreipiasi tiesiai į psichę. Žmogus spontaniškai suvokia, ką jie sako, net jeigu jų pateikėjas kalbėtų ir juos aiškintų kita kalba. Jis sako: „Šis pasakojimas – apie Tėvą.“ Bet širdis nesutinka: „Ne – apie Motiną.“ Visi mūsiškės religijos simboliai kalba mums dviguba kalba. Netgi šv. Tomas savo „Sumoje prieš pagonis“ (I.5) sako: „Tik tuomet mes ištes pažįstame Dievą, kai suvokiame, kad Jis yra nepalyginamai aukščiau visko, ką tik žmogus gali apie jį pagalvoti.“ Betgi

apie tą, kuris toli pranoksta bet kokias žmogaus mintis, nederėtų galvoti kaip apie vyrą ar moterį. O mūsiškėje tradicijoje problema yra netgi paaštrinta, nes Dievas ne tik įsivaizduojamas esąs vyras – jis dargi neturi žmonos, tad mums nelieka jokios galimybės nė pamanyti apie dievybę kaip pranokstančią lytines priešybes ir jas apimančią. Šitoks dievybės įvaizdis psichologiškai bei socialiai yra labai reikšmingas. Kaip dabar jau žinome, šis pabrėžtinai vienpusis Dievo slėpinio įvaizdis buvo pramanytas kaip tik tam, kad paremtų užkariautojų patriarchalinę viršenybę prieš jų matriarchalines aukas.

Kitas dalykas, kad tai, kas išvis nėra *tai*, nes pranoksta bet kokias kategorijas, yra pati žmogaus esybės *esmė*. Tai imanentiška – tai yra čia ir dabar, laikrodyje, kurį segiu, popieriaus lape, kuriame rašau. Paimk bet ką, apibrėžk ratu, ir šit prieš tave *tai*, visu savo slėpiniu. Nebūtina rodytis, neva žinai, kas tai, nes iš tikrųjų tu nežinai. Tačiau taviškio rankinio laikrodžio būties slėpinys bus lygus visos visatos būties slėpiniui, tavo paties – irgi. Viskas – bet koks pagalys, akmuo, augalas, gyvūnas, žmogus – šitaip gali būti padėta į slėpinio rato vidurį, išvysta nuostabos žvilgsniu ir taip paversta tobula meditacijos priemone.

Jau VIII a. pr. Kr. „Čhandogja upanišadoje“ buvo ištarti tokios meditacijos svarbiausi žodžiai: *tat tvam asi* „tat tu esi“, kitaip tariant – „tu pats esi Tai!“ Hinduizmo, budizmo aukščiausias tikslas kaip tik ir yra vienaip ar kitaip leisti žmogui patirti, kad jis pats yra *tapatus* šiam slėpiniui, šiam aukščiausiam visos būties slėpiniui. „Tat tu esi!“ Tik, žinoma, ne tas „tu“, kurį taip puoselėji, brangindamas labiau už visus kitus.

Vienas iš būdų giliau save pažinti – tai, kaip sakoma, atskirti pažinimo objektą nuo pažinimo subjekto. Ir šitaip savaime susitapatinti su subjektu, su stebėtoju, o ne su stebiniu. Pavyzdžiui: „Aš matau savo kūną – vadinasi, aš pats nesu kūnas“; „Aš stebiu savo mintis – vadinasi, aš pats nesu mintys“; „Aš suvokiu savo jausmus – vadinasi, aš pats nesu jausmai“; vadinasi: „Aš esu tas, kuris suvokia, aš stebėtojas.“ Tada prieina Buda ir sako: „Bet juk stebėtojo irgi nėra.“ Tokiu būdu tampa įmanoma atsiremti į tai, kas anapus regimosios erdvės.

Taigi, pagaliau suvokėme, ką slepia priesakas *neti neti* „Ne tai! Ne tai!“ Visa, ką galì pavadinti, yra ne tai, visiškai ne tai. Ir drauge: *iti iti* „Štai! Štai!“ Šis oksimoronas, šis sau prieštaraujantis teiginys, yra raktas į vadinamąją Rytų paslaptį.

Tačiau tai ir daugelio Vakarų mistikų paslaptis. Ne vienas iš jų buvo sudegintas vien už tai, kad šitaip pasakė. Į vakarus nuo Irano, visose trijose didžiosiose tradicijose, pasiekusiose mus iš Artimųjų Rytų, būtent judaizme, krikščionybėje ir islame, tokie dalykai neįsivaizduojami, laikomi gryniausia erezija. Pasaulį sukūrė Dievas, Kūrėjas ir kūrinys negali būti tas pat, nes, kaip mus išmokė Aristotelis, *a* negali būti lygu *ne a*. Mūsiškė teologija remiasi kasdienės sąmonės požiūriu bei Aristotelio logika. Nors kitame sąmonės lygmeny – o tai kaip tik tas lygmuo, apie kurį visos religijos galiausiai ir kalba, – aukščiausias slėpinys pranoksta dualistinės logikos dėsnius, priežastingumą bei erdvėlaikį.

Kiekvienas, kuris pasakys, kaip yra pasakęs Jėzus: „Aš ir Tėvas esame viena“ (Jn 10, 30), mūsų tradicijos bus paskelbtas šventvagiu. Devyni šimtai metų po Kristaus didis sufijų mistikas Haladžis (*Hallaj*) už tai buvo nukryžiuotas. Pasakojama, kad Haladžis aukščiausiąjį mistiko troškimą yra palyginęs su liepsnon skriejančio drugio troškimu. Drugys vidury nakties staiga išvysta degantį žibintą ir, apimtas neatspiriamo troškimo tapti víena su liepsna, ligi aušros plazdena aplink žibinto stiklą. Paskui sugrįžta pas saviškius ir saldžiausiais žodžiais bando apsakyti jiems savo patyrimą. „Bet neatrodo, kad tau dėl to būtų geriau“, – atkerta jie. Ir tikrai: jo sparneliai gerokai apsvilę. Tokia ir asketo būklė. Tačiau kitąnakt jis sugrįš ir, radęs angą stikle, taps viena su savo išsiilgtąja liepsna ir pats ja pavirs.

Mūsų tradicijoje tokia galimybė – patirti vienį su savo būties pagrindu – nepripažįstama. Mums teigiama, kad svarbiausia yra sueiti į santykį ir palaikyti jį su kitu asmeniu, kurį laikome savo Kūrėju. Kitaip tariant, mūsiškė religija yra *santykio* religija: kūrinys *a* yra suėjęs į *santykį* su Kūrėju *X* (*asX*). O Rytuose atitinkama formulė atrodytų kaip paprasčiausia lygybė: $a = X$.

Kaipgi, šios vakarietiškos nuostatos požiūriu, žmogus gali sueiti į santykį su Dievu? Žydų supratimu, tik būdamas gimęs iš žydės motinos. Kitados (kada tiksliai, sunku pasakyti) Dievas sudaręs sandorį su žydų tauta, iš jų pareikalaudamas apsipjaustyti bei laikytis kai kurių kitų ritualų ir mainais suteikdamas jiems privilegiją amžinai džiaugtis jo išimtiniu palankumu.

Krikščionių tradicijoje istorinis asmuo Jėzus ne mažiau išimtinai laikomas vieninteliu žemėje aukščiausiojo Dievo įsikūnijimu, vieninteliu tikru Dievu ir tikru Žmogumi. Šį avatarą mes turį suvokti kaip stebuklą. Kita vertus, Rytuose kiekvienas yra pašauktas pats įsitikinti šia tiesa, o tokie įsikūnijimai kaip Krišna, Rama ar Buda laikytini vien pavyzdžiais, kuriais sekdami turime įvykinti šį įsikūnijimo slėpinį.

Kaipgi mes sueiname į deramą santykį su Jėzumi? Ogi per krikštą ir dalyvavimą jo Bažnyčioje, taigi – per sakralizuotą viešą veiksmą ir socialinę aplinką, keliančią mums tam tikrus išskirtinius reikalavimus. Šie reikalavimai yra susiję su atitinkamų ypatingų stebuklų istoriškumo pripažinimu. Žydų tradicija priklauso nuo tikėjimo ypatingu apreiškimu vienintelei išrinktajai tautai, įvykusiu tam tikroje vietoje ir tam tikru istoriniu laiku (nors jo dokumentavimas keblus). Panašiai krikščionių tradicija remiasi vienintelio įsikūnijimo prielaida, kurią pagrįsti turi tam tikri stebuklai, Bažnyčios įsteigimas ir jos tęstinumas laike – visi šios dogmos dėmenys vėlgi yra istoriniai.

Štai kodėl visi mūsų simboliai taip nuosekliai ir atkakliai visuomet interpretuojami kaip bylojantys ne apie mūsų vidų, bet visų pirma apie tariamus istorinius įvykius. Bažnyčios ar sinagogos, kaip institucijos, gerovei tai gali būti naudinga, tačiau niekaip negali prisidėti prie asmens dvasinės sveikatos, kai tie reikalavimai jo neįtikina.

SIMBOLIAI: ANAPUS LAIKO IR VIETOS

Istorija, kaip mums gerai žinoma, nėra nei šių simbolių tikrasis šaltinis, nei pirminis turinys. Tai psichiniai archetipai, būdingi visoms mitologijoms. Kaip tik todėl įvairūs Indijos guru bei Japonijos rošiai taip traukia šiuolaikinius vakariečius ir daro jiems tokią gilią įtaką, ypač jaunimui. Jie sako mūsų avelėms, kad šie visuotiniai simboliai byloja apie vidinį pasaulį. Vakarų religinėms institucijoms vertėtų prisiminti, kad tuos pačius simbolius jos turi savo bažnyčiose ant altorių. Mes, vakariečiai, irgi turime atitinkamus dvasinius mokymus, išsakytus daugybės mūsų didžių mistikų žodžiais.

Pridursiu dar vieną dalyką. Kai tau yra duota dogma, griežtai apibrėžianti, kokią prasmę tu privalai įžvelgti simbolyje, ir iš anksto paaiškinanti, kokį poveikį jis tau turi padaryti, iškyla rimtų rūpesčių. Simbolis tau gali reikšti visai ką kita, nei jis reiškė IV a. Levanto vyskupų tarybai. Bet jeigu tu jį suvoki kitaip, nei iš tavęs laukiama, tai pats suabejoji savo tikėjimu. Tikroji Bažnyčios paskirtis – paprasčiausiai išsaugoti bei pristatyti simbolius ir atlikti apeigas, paliekant tikintiesiems patiems patirti jų nešamą žinią taip, kaip jie tai sugeba. Kad ir koks būtų bažnytinės vyresnybės nustatytas Tėvo santykis su Sūnumi arba Tėvo ir Sūnaus santykis su Šventąja Dvasia, atskiro asmens pritarimas dogmai nė iš tolo nėra toks svarbus, kaip jo asmeninis patyrimas, sužadintas tiesioginio simbolio poveikio. Pavyzdžiui, nekaltąjį pradėjimą suvokus kaip savo širdyje užgimusį dvasinį gyvenimą, vardu Kristus. Tokį vidinį nekaltąjį pradėjimą yra puikiai nusakęs apaštalas Paulius: „Aš gyvenu, tačiau nebe aš, o gyvena manyje Kristus“ (Gal 2, 20).

Visi mes esame gimę kaip gyvūnai ir visi gyvename gyvūnų gyvenimą: miegame, valgome, dauginamės ir grumiamės. Betgi yra kitokio gyvenimo galimybė, nepažįstama jokiam gyvūnui, – gyventi nuščiuvus priešais būties stebuklą, šį *mysterium tremendum et fascinans*[10], kuris gali tapti žmogaus kasdienybės dvasine šaknimi ir dirva. Tai ir būtų tikrasis nekaltas pradėjimas – širdyje užgimęs dvasinis gyvenimas, vienintelis vertas žmogaus.

Mistikas Mokytojas Ekhartas apie šį vidinį virsmą per pamokslą savo parapijiečiams yra pasakęs taip: „Dievui daug vertingiau dvasiškai užsimegzti žmogaus vidinėje nekaltoje mergelėje, arba doroje sieloje, nei kad jis buvo Marijos pagimdytas kūniškai.“[11] Ir paskui pridūręs: „Tai reiškia, kad kiekvienas iš mūsų ir esame tasai vienintelis Tėvo Sūnus... Geriausia, ką Dievas yra padaręs žmogui, – jis pats tapo žmogumi.“ Simbolį suvokiant šitaip, istorijos pelai kaipmat atkrinta ir galima tiesiogiai patirti slėpinį.

Tik pagalvokite! Visi mes esame kilę iš tos pačios Žemės. O mūsų Žemę kitados pagimdė galaktika, kuri savo ruožtu tėra atomų telkinys kosmose. Šiuo požiūriu Žemė yra susidariusi iš kosmoso nuosėdų. Tad ar nuostabu, kad kosmoso dėsniai įrašyti mūsų protuose? Filosofas Alanas Vatsas kartą yra pasakęs: „Žemė apkibo žmonėmis taip pat, kaip obelis apkimba obuoliais. Žmonės gimsta iš žemės kaip obuoliai iš obels.“ Mes esame Žemės jutimo organai. Visatos jutimo organai. Visa tai yra čia, mumyse. Ir dievai, kuriuos kitados manėme esant išorėje, kaip dabar jau žinome, tebuvo mūsų vidaus projekcijos. Juos pagimdė žmogaus vaizduotė, siekianti vienaip ar kitaip perprasti visatos slėpinius – visatos, kurią šiandien išties jau suvokiame visiškai kitaip nei anais laikais, kai Jahvė iš dangaus svaidė akmenis ant amoriečių kariuomenės ir tol laikė sustabdęs saulę danguje, kol jo išrinktoji tauta atkeršijo savo priešams (Joz 10, 13).

Nebėra tokia ir mūsų visuomenė, kokia ji buvo senovėje. Visuomeninio gyvenimo taisyklės šiandien kinta kas minutė. Kokios nors dorovinės

10 [„Šiurpus ir pakerintis slėpinys“ (lot.) – XX a. pradžios religijotyrininko Rudolfo Oto įvesta sąvoka, kuria jis nusakė ir grindė pirminį religinį patyrimą.]

11 (Meister Eckhart 1947: 98).

taisyklės žinojimas nebeužtikrina saugumo. Žmogus privalo be paliovos pats aiškintis savo vertybes ir prisiimti atsakomybę už savo poelgius, o ne vien sekti iš praeities paveldėtais priesakais. Juolab kad mes itin pabrėžiame esą individai, kiekvienas savaip atsakingi tiek už save, tiek už savo pasaulį.

Mes daugiau nebegalime kalbėti apie „svetimus“. Kažkada senovėje buvo galima pasakyti: „Mes esame Dievo išrinktoji tauta!“ Ir visą savo meilę bei pagarbą pasilaikyti saviškiams, o visą savo piktumą nukreipti į „anuos“. Šiandien tai būtų savižudybė. Dabar mes privalome išmokti kažkaip nuslopinti savo neapykantą bei panieką ir iš tikrųjų įgyvendinti meilę, nebe vien žodžiais, bet tikru meilės bei atjautos patyrimu ir taip drauge apvaisinti tiek savo kaimyno, tiek savo pačių gyvenimą.

Senovės prancūzų „Šventojo Gralio ieškojimuose“ (*Queste del Saint Graal*) yra pasakojimas, kuriuo išreikšta visa tikroji Vakarų žmogaus dvasia. Tai pasakojimas apie tą dieną, kai Arturo dvaro riteriai susirinko pokylių menėje, laukdami pietų. Šiame dvare gyvavo paprotys, kad maisto nevalia patiekti tol, kol nenutiks koks nors nuotykis. Anomis dienomis nuotykiai nutikdavo dažnai, tad nebuvo jokio pavojaus, kad Arturo dvariškiai liks nevalgę. Šį sykį menėje pasirodė samitu[12] pridengtas Gralis, kiek pakybojo ore ir pradingo. Visi buvo didžiai sujaudinti, o Arturo sūnėnas Gaveinas pakilo ir pasiūlė visiems padaryti įžadą. „Siūlau, – pasakė jis, – mums visiems dabar leistis ieškoti Gralio tol, kol išvysime jį atskleistą.“ Ir visi sutiko. Toliau eina eilutės, kurios, kai jas perskaičiau, rėžte įsirėžė man į protą: „Jie nusprendė, kad būtų negarbinga eiti būriu. Tad kiekvienas įžengė girion savo pasirinktoje vietoje, kur buvo tamsiausia ir nebuvo nei kelio, nei takelio.“

Nei kelio, nei takelio! Nes ten, kur jau yra kelias ar takelis, jis yra pramintas kažkieno kito. Štai kas ryškiausiai skiria Vakarų dvasią nuo Rytų. Rytų guru prisiima atsakomybę už savo mokinių gyvenimą. Jie turi tokį įdomų terminą, kaip „perduotoji laisva valia“. Guru tau pasako, kurioje kelio vietoje tu esi, kas tu esi, ką tau dabar daryti ir ką daryti paskui.

O Vakarų romantika kyla iš ilgesio kažko nebūto, ilgesio kažko tokio, kas šiame pasaulyje dar neregėta. Kas gi tai galėtų būti, kas dar neregėta? Kas dar neregėta – tai niekieno nepranoktas tavo paties išsipildęs gyvenimas. Tai tavo gyvenimas, tu turi išpildyti.

Mūsų šiuolaikiniame pasaulyje, kuriame visa kas, visos institucijos, regis, tuoj subyrės į šipulius, tos grupės, kuriose kitados telkėsi visa gyvenimo prasmė, nebeturi jokios prasmės. Grupė šiandien bėra matrica asmenims gaminti. Visa prasmė dabar sutelkta į asmenį, ir kiekviename asmenyje ši prasmė nepakartojama. Vis dėlto pabaigai norėčiau priminti štai ką: kai jau būsi nugyvenęs savo asmeniškiausiąjį gyvenimą ir patyręs tik tau vienam tekusius nuotykius ir tuomet atsigręžęs pažvelgsi į savo nueitą kelią, pamatysi, kad nugyvenai įprastą žmogaus gyvenimą.

LITERATŪRA:

Campbell 1962 = Joseph Campbell. The Masks of God: Oriental Mythology. New York: Viking Press, 1962.

Campbell 1964 = Joseph Campbell. The Masks of God: Occidental Mythology. New York: Viking Press, 1964.

Campbell 1986 = Joseph Campbell. Inner Reaches of Outer Space: Metaphor as Myth and as Religon. New York: Alfred van der Marck Editions, 1986.

Eliot 1963 = Thomas Stearns Eliot. Collected Poems 1909–1962. Orlando, Florida: Harcourt Brace and World, 1963.

Filosofijos istorijos chrestomatija 1980 = Filosofijos istorijos chrestomatija, II: Viduramžiai, Vilnius: Mintis, 1980.

Meister Eckhart 1947 = Meister Eckhart. Sermons and Collations. Translated by C. de. B. Evans (2 vols). John W. Watkins, 1947.

Versta iš: Joseph Campbell. *Thou Art That: Transforming Religious Metaphor*. Edited and with a foreword by Eugene Kennedy. Novato, California: New World Library, 2001, p. 6–8, 11–12, 17–31.

Iš anglų kalbos vertė Dainius Razauskas

NELIETUVIŠKŲ ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA:

Bastianas, Adolfas = Adolph Bastian
Eliotas, Tomas Sternsas = Thomas Stearns Eliot
Gudol, Džeinė = Jane Goodall
Jungas, Karlas Gustavas = Carl Gustav Jung
Kempbelas, Džozefas = Joseph Campbell
Lilis, Džonas = John Lilly
Mokytojas Ekhartas = Meister Eckhart
Otas, Rudolfas = Rudolph Otto
Vatsas, Alanas = Allan Wats

12 [Šilkas su įaustais aukso bei sidabro siūlais.]

VANDENYNO SIMBOLIKA VEDOSE

Šarūnas ŠIMKUS

Straipsnyje bus apžvelgta vandenyno (jūros, marių) simbolika vedose – seniausiose indoarijų religinėse giesmėse, kurios galėjo būti sukurtos apie II tūkstantmečio pr. Kr. vidurį. Vedinė vandenų simbolika jau buvo nagrinėta pristatant „Rigvedos“ giesmių apie upes („Liaudies kultūra“, 2015, Nr. 4) ir Sarasvatę (2015, Nr. 6) vertimus, tačiau platūs vandenys taip pat pasižymi reikšminga simbolika, kuri, regis, dar išvis nėra tinkamai tyrinėta. Šiais laikais dažniausiai telkiamasi į „gamtinį“ vedų aiškinimą: vedų tekstuose minimiems vaizdiniams įtemptai ieškoma daiktiškųjų atitikmenų. Taip aiškindami klaustume, ar senovės indoarijai pažino jūrą, vandenyną šiuolaikine šio žodžio prasme. Gal įvaizdis atsineštas iš indoeuropiečių prosenovės? O gal buvo įkvėptas vietoje esančių plačių upių, didelių ežerų? Klasikinėje Vakarų indologijoje plačiau įsigalėjusi nuomonė, kad indoarijai vandenyno kaip tokio nepažino, o jo vaizdinys bus arba atsineštinis, arba įkvėptas vietinių upių santakų, arba dargi dangiškojo vandenyno metaforos[1]. Kita vertus, gausu veikalų, kuriuose įrodinėjama senovės arijus nuo seno gyvenus prie jūrų[2]. Apie tai dabar išvis nekalbėsime: mums rūpės įvairių vandens telkinių simbolika.

Reikšminiai žodžiai*: vedos, indoarijai, vandenynas, brahmanas*.

DIDIEJI VANDENYS

Pagrindinis žodis, kuriuo vedose nusakomi dideli vandenų plotai, yra *samudrá*. Šio „Rigvedoje“ apie 150 kartų pavartotas žodis pirmiausia reiškia tiesiog vandenų sankaupą: jis sudurtas iš priešdėlio *sam-* „su-, sam-, san-, są-“ ir daiktavardžio *udra*, nuo *udán*, kurio tiek kilmė, tiek reikšmė atitinka lietuvių žodį *vanduõ*, dar *vanduõn*, *unduõ*, latvių *ūdens*, slavų *voda*, vokiečių *Wasser*, sen. graikų *ὕδωϱ*, taip pat lotynų *unda* „banga“ ir kt.[3] Žodynuose šiam žodžiui suteikiamos kontekstinės reikšmės „jūra, vandenynas“, „dangaus vandenys, dangus“[4], „vandenų santaka“, „jūra, jūrinis“, „vandens telkinys“, „somos indas“[5]. Vėlesnėje literatūroje nusistovi *samudrá* reikšmė „vandenynas“ – podraug su *sāgara* („Rigvedoje“ paminėtas tik sykį lytimi *ságara*), kurio pažodinė reikšmė greičiausiai yra „sugeriantis, suryjantis“ (nuo *gṝ-* / *girati* „gerti, maukti, ryti“). Didelius vandens plotus bent sykiais gali reikšti dar keletas žodžių: *síndhu* „Indo upė“, „upė“ ir „neapibrėžta upė ar vandens telkinys“, maždaug kaip mūsų dainų *dūnojus*[6]; *hradá* „ežeras“; *salilá* „gelmės, pirmykščiai vandenys, tvanas“; *ámbhas* „pirmykščiai vandenys, ūkana“ (?); *arṇavá* „bangavimas, banguma“. Ribos tarp skirtingų vandenis reiškiančių žodžių tokios pat neryškios, kaip ir tarp lietuvių *jū́ra*, *jū́rė, jūria* ir *mãrios*, *marià, mãrė*, taip pat *ežeras* ir dainų *dunõjus*, kurie visi tradicinėje sampratoje gali reikšti neapibrėžtus vandens telkinius ir būti vienas kitam prilyginami (pavyzdžiui: *Priėjau ežerėlį, gilų dunojėlį*; *Sėsk, mergele, čalnelin – plauksim jūras mareles* ir kt.)[7].

Verta pažymėti, kad vandenynas, jūra vedose, kaip ir lietuvių tradicinėje kultūroje, suprantamas esąs kažkur pakraštyje, o ne gyvenimo sūkuryje. Nėra jūrinėms tautoms būdingo nuožmaus, audringo vandenyno paveikslo, jūra nesiejama su vėju, kaip būdinga pajūrio kultūroms (tarp jų lietuvninkams, kurių mitologijoje iškyla ir vėjų dievas Vėjopatis, ir vėjas Bangpūtys). Priešingai nei senovės skandinavų ar semitų, indoarijų vandenyne neslypi jokia pabaisa. Vidinėse „Rigvedos“ mandalose (*maṇḍala*, šiuo atveju, „‘Rigvedos‘ dalis“), datuojamose nuo II iki VI a. ir laikomose seniausiomis, vandenynas beveik neminimas, o dauguma jo paminėjimų pasiskirsto po vėlesnes – I, IX ir X. Užtat pabrėžiamas vandenyno didumas, gilumas, platybė. Antai I.116.5 giesmėje [8] apie Ašvinus sakoma: *anārambhaṇe tad avīrayethām anāsthāne agrabhaṇe samudre* „Tai vyrávota neapčiuopiamose, nepastoviose, nesugriebiamose mariose“; VII.33.8 giesmėje vandenyno gelmei

1 Elizarenkova 1996–1997; Witzel 2002.

2 Pavyzdžiui, Frawley 1991: 45–67; Kazanas 2004.

3 Pokorny 1959: 78–81.

4 Monier-Williams 1899: 1166.

5 Grassman 1873: 1483.

6 Lietuvių kalbos žodynas pateikia abi lytis: ir su trumpąja *u*, ir su ilgąja *ū*. Pastarąją lytį pasirinkau, kad kuo mažiau painiotųsi su tikriniu Dunojaus upės vardu.

7 LKŽe

8 Visi senovės indų tekstai cituojami iš tinklalapio *GRETIL (žr. šaltinių sąraše).*

prilyginami Vasišthų giminės protėviai: *sūryasyeva vakṣatho jyotir eṣāṃ samudrasyeva mahimā gabhīraḥ* „it saulės augantis jų švytėjimas, it vandenyno gelmė – didybė“; VIII.3.4 giesmėje vandenyno platybei prilyginamas pats Indra: *ayaṃ sahasram ṛṣibhiḥ sahaskṛtaḥ samudra iva paprathe* „jis, tūkstančio rišių padedamas, it vandenynas išplito“; IX.109.4 giesmėje didžiuoju vandenynu pavadinamas Soma: *pavasva soma mahān samudraḥ pitā devānāṃ viśvābhi dhāma* „koškis, Soma, didysis vandenyne, dievų tėve, visuose namuose“.

DANGAUS VANDENYNAS

Pasaulio tautų mitologijose gerai žinomas dangiškojo vandenyno vaizdinys: štai senovės egiptiečiai įsivaizdavo dangų esant dangiškuoju Nilu, kuriuo per dieną saulė (dievas Ra savo valtyje) apiplaukia apie žemę, o naktį nusileidžia ir plaukia požeminiu Nilu; senovės akadai įsivaizdavo, kad žvaigždės ir kiti šviesuliai arba pritvirtinti prie dangaus, arba plūduriuoja dangaus vandenyne; graikų mitologijoje Okeanas (*Ὠκεανός*) vaizduotas kaip visą žemę juosianti jūra ar upė, o drauge ir mitinė dangiškoji Ėridano (*Ἠριδᾰνός*) upė, jų dangaus dievo Urano (*Οὐρανός*) vardas irgi susijęs su vandeniu, drėgme (iš veiksmažodžio šaknies ide. **u̯érs-* „lyti, drėkti“). Dangaus platybės ir vandenų platybės sąsaja, galima sakyti, yra archetipinė, net jei ir nebūtų išreikšta ryškiomis mitologemomis. Kad ir lietuvių mįslėse: *Vidury marių virkščių saujelė* (Sietynas)[9]; *Balta tarielkaitė ant marių plūko* (saulė)[10]; *Gale lauko du tilvikai plauko* (saulė ir mėnuo)[11]; *Vienoj pusėj marių kumeliukas žvinga, kitoj pusėj marių kumeliukas žiba* (griausmas ir žaibas)[12]; gyvojoje kalboje: *Saulė plaũka mūrais, apsitraukęs dangus yr*; *Saulelė plaukia kaip per vandenį*; *Per dangų plaukė pilnas mėnuo*[13] ir pan., nė nekalbant apie būdingą debesų *plaukimą*; taip pat poezijoje, kaip štai Vytauto Mačernio eilutėse: *Nuklydo ji tolyn, kur tolimam danguj du debesėliai / Balti balti, lyg jūroj du maži laiveliai supos...*[14]

Vedose vandenynas (tiek *samudrá*, tiek *síndhu*) irgi nesyk atsiranda danguje, o „riba tarp žemiškųjų ir dangiškųjų vandenų – pasak vedų vertėjos Tatjanos Jelizarenkovos – neretai būna labai plona“[15]. Apie Agnį (šventąją ugnį arba ją įasmeninantį dievą) III.22.3 giesmėje pasakyta: *agne divo arṇam acchā jigāsy acchā devāṃ ūciṣe dhiṣṇyā yei* „Agni, dangaus srautan keliauji pas dievus, kurie gėrisi [tavo] aukurais“. O pasaulio atsiradimą apmąstančioje I.164.25 giesmėje apie vedų dainius sakoma: *jagatā sindhuṃ divy astabhāyad* „Džagat eilėmis dūnojų danguje įtvirtino“. Dangaus vandenynas tyvuliuoja ar dangiškoji upė teka tarp dangaus skliauto viršuje ir žemės apačioje, *antárikṣa* vadinamoje padangėje (X.149.1): *savitā yantraiḥ pṛthivīm aramṇād askambhane savitā dyām adṛṃhat | aśvam ivādhukṣad dhunim antarikṣam atūrte baddhaṃ savitā samudram* „Savitaras santvarais žemę nurimdė, nesvarume Savitaras dangų sutvirtino; / lyg žirgą pamelžė gaudžiančią padangę Savitaras – tame, kas nepranokstama, įskliaustą vandenyną“. Net kelios „Rigvedos“ giesmės (kaip antai I.112.25) baigiasi eilute: *tan no mitro varuṇo māmahantām aditiḥ sindhuḥ pṛthivī uta dyauḥ* „tai mums Mitra, Varuna tegul pagausins, begalinė upė, žemė ir dangus“ – joje išvardijami trys pasaulio lygmenys: dangus, žemė ir padangė, kurią atstoja „begalinė upė“ (*aditiḥ sindhuḥ*)[16]. Vandenis dangun tekėti paleidęs Indra (II.15.6): *sodañcaṃ sindhum ariṇān mahitvā* „Jis aukštyn upę prarausė savo galybe“. O nakčia į vandenis nusileidžia Varuna (VII.87.6): *ava sindhuṃ varuṇo dyaur iva sthād drapso na śveto mṛgas tuviṣmān* „dūnojun Varuna lyg dangus nusileidžia, tarsi lašas skaidrus – elnias galingas“. Šį dangiškosios upės vaizdinį dar atitinka pasaulį juosianti upė Rasa (*rasā́*), tiesa, vedose tepaminėta probėgšmais. Vėliau, „Mahabharatoje“, ji tapatinama su tamsiaisiais požemių vandenimis – gali būti, kad jos įvaizdis išsirutuliojo iš naktinio dangaus „upės“: manoma, kad indoarijai įsivaizdavo naktį dangaus skliautą apsiverčiant,

9 LTR 2996(96).

10 LMD I 879(70).

11 LTR 1003(305).

12 LTR 1135(58).

13 LKŽe.

14 Mačernis 1947: 28.

15 Елизаренкова 1999: 151.

16 Kiti šią eilutę verčia „Aditė, upė, žemė ir dangus“, tačiau paprastai tokiose ištarmėse išvardijami trys pasaulio lygmenys (pavyzdžiui, III.8.8: *ādityā rudrā vasavaḥ sunīthā dyāvākṣāmā pṛthivī antarikṣam* „Aditjai, Rudrai, Vasūs – vedliai šaunieji! Dangau, Žeme plačioji, Padange!“). Tad žodis *áditi*, kuris gramatiškai gali būti suprantamas ir kaip daiktavardis „begalybė, beribiškumas“ arba tikrinis vardas Aditė, ir kaip būdvardis „begalinis, neribotas“, čia veikiausiai būtent taip ir pavartotas. Beje, deivė Aditė savaime irgi siejama su padange (antai „Atharvavedos“ VII.7.2 ištarmėje, skirtoje Aditei, sakoma: *yasyā upastha urv antarikṣaṃ sā naḥ śarma trivarūthaṃ ni yachāt* „Kurios glėbyje – plati padangė, ta mums prieglobstį trigubą tegul suteiks!“).

ir į viršų pakylant požemių vandenis[17]. Tikėtina, kad „skaidraus vandenyno“ ir „tamsios Rasos“ priešprieša išreikšta vadinamojoje „Auksinio gemalo giesmėje“ (X.121.4), kur apie nežinomą pasaulio sutvėrėją sakoma: *yasyeme himavanto mahitvā yasya samudraṃ ra̲sayā sahāhuḥ* „Kurio didybė – šitie snieguotieji kalnai, kurio – ir vandenynas, ir Rasa“[18]. Nakties dangų buvus įsivaizduotą kaip vandenis leidžia spėti ir tai, kad „Rigvedos“ giesmėje X.127 naktis (*rā́tri*) pavadinama „vilningąja“ (*ū́rmyā*, nuo *ū́rmi* „vilnis“).

Dangiškojo vandenyno paveikslas vėlesnėje indų filosofinėje mintyje išsirutulioja į „akašos“ (*ākāśá*) sampratą – eterį primenančios terpės, kuri vedantos filosofijoje suvokiama kaip visatą persmelkiantis skystis, garso ir gyvybės laidininkas, ir pagal kontekstą įgyja erdvės, oro ar tiesiog dangaus reikšmę.

LAIVAS VANDENYNE

Kitas, nuolat atsikartojantis aidas vedose – laivas, kertantis vandenyną ar dūnojų arba plaukiantis vidur vandenų. Plaukimo priemonę (laivą, valtį, eldiją) reiškiantis žodis *naú* (graikiškojo *ναῦς*, lotyniškojo *navis* atitikmuo) gausiai sutinkamas vedų tekstuose, tačiau panašu, kad daugeliu atvejų jo prasmė tėra simbolinė. Antai kalbama apie saulėškos dievybės Pūšano laivus, bet pasirodo, kad iš tikrųjų jie plaukioja padangės vandenyne (VI.58.3): *yās te pūṣan nāvo antaḥ samudre hiraṇyayīr antarikṣe caranti* „kurios tavo, Pūšanai, eldijos vidur vandenyno auksinės padange plaukia“[19]. Galima numanyti, kad šioje vietoje Pūšano vardu pavadintas Varuna, mat jis ne tik yra tiesiogiai susijęs su vandenimis apskritai ir būtent nakties dangaus vandenimis, bet ir turi savo laivą ar laivę – štai rišis Vasištha Varunos prašo (VII.88.3): *ā yad ruhāva varuṇaś ca nāvam pra yat samudram īrayāva madhyam* „kad įliptuva su Varuna laivėn, kad prasiirtuva vandenyno viduriu!“ O giesmėje į Somą (IX.70.10) prašoma perkelti per dūnojų: *nāvā na sindhum ati parṣi vidvāñ* „nelyg laive per dūnojų perkelki, vydūne!“).

Visgi žymiausias siužetas, minintis laivus ir vandenyną, yra vadinamasis Bhudžjaus išgelbėjimas. Dievai dvyniai Ašvinai liaupsinami už atliktus žygdarbius, kurie kiekvienoje jiedviem skirtoje giesmėje trumpai paminimi. Vienas tokių žygdarbių – kaip tik Bhudžjaus (*bhujyú*)[20], Tugros sūnaus, išgelbėjimas laivu iš vandenų (I.116.3): *tugro ha bhujyum aśvinodameghe rayiṃ na kaś cin mamṛvāṃ avāhāḥ | tam ūhathur naubhir ātmanvatībhir antarikṣaprudbhir apodakābhiḥ* „Tugra gi Bhudžjų, – Ašvinai! – vandens ūke kaip kokį turtą kažkoks numirėlis paliko; / jį esata išgabenę laivėmis dvasiškomis, padangiaplaukėmis – ne vandeninėmis!“ Ir nors paskui Ašvinų laivas dar pavadinamas šimtairkliu (*śatāritra*), daug kur jis vienareikšmiškai prilyginamas paukščiui (I.116.4): *tisraḥ kṣapas trir ahātivrajadbhir nāsatyā bhujyum ūhathuḥ pataṅgaiḥ | samudrasya dhanvann ārdrasya pāre tribhī rathaiḥ śatapadbhiḥ ṣaḷaśvaiḥ* „tris dienas, tris naktis lekiančiais, Nasatjai, Bhudžjų esata išgabenę skrajūnais / į aną netvaraus vandenyno krantą trejais ratais šimtapėdžiais šešiaašviais“. Dar ryškiau šis Ašvinų atliktas Tugros sūnaus, taigi Tugraičio, išgelbėjimas atskleistas šiose eilutėse (I.82.5–6): *yuvam etaṃ cakrathuḥ sindhuṣu plavam ātmanvantam pakṣiṇaṃ taugryāya kam | yena devatrā manasā nirūhathuḥ supaptanī petathuḥ kṣodaso mahaḥ* „judu šį sukūrėta dūnojuos plūduriuojantį dvasiškąjį paukštį Tugraičiui štai, / ta dieviškąja mintimi išgabenota, grakščiai suplasnoję pakilote iš srauto bangaus“; ir toliau dar patikslinama: *avaviddhaṃ taugryam apsv antar anārambhaṇe tamasi praviddham* „nublokštą Tugraitį vidur vandenų, nesučiuopiamon tamson parblokštą“. Čia vanduo, vandenynas turi neigiamą prasmę, jis pabrėžtinai nusakomas kaip gelmė, tamsa, bangus srautas, nesučiuopiama tilžė. Panašiomis aplinkybėmis prašoma ateiti Agnį su Marutais (I.19.7): *ya ṝṅkhayanti parvatān tiraḥ samudram arṇavam | marudbhir agna ā gahi* „kurie sūpuoja kalnus, per vandenyną bañgų / su (tais) Marutais, Agni, ateik!“

Todėl galima tarti, kad vandenynas, audringi ir tamsūs vandenys čia reiškia gyvenimo gaivalus. Nes gyvenimas simboliškai išties nuolat prilyginamas vandenynui, kurį reikia perplaukti[21].

17 Кёйпер 1986: 158–159.

18 Tamsa ir jūra gražiai suvedamos Salomėjos Nėries eilėse: *Tada, kai sutemų jūra užlieja žemę, aš laukiu, laukiu čia jos*; arba: *Sutemų jūra supa mane* (LKŽe). Tas pats atgarsis suskamba ir naujųjų laikų Indijos poetės Mahadevi Varmos eilėraštyje „Žioruojančiai nakčiai“ (*O vibhāvarī*): *behne de timire bhār / bujhne de yah aṅgār* „Paleisk tekėti tumulus tamsos, / Žarijos te šviesos nustoja vakaruos“ (Verma 1934).

19 Beje, ir šiuolaikiniai judėjimo dangumi vaizdiniai remiasi plaukimu: čia ir ang. *space-ship* „erdvė-laivis“, ir tarptautinis žodis *pilotas* iš it. *piloto* < gr. *πηδώης* „vairininkas“ < gr. *πηδόν* „irklas“), hindų *havāī jahāz* „lėktuvas“, pažodžiui – „oro laivas“, mūsų *or-laivis* ir kt.

20 Matyt, nuo *bhuj-/bhujati* „linkti, krypti“, „būti palenktam, užvaldytam“ arba nuo *bhuj-/bhunakti*, neveikiamosios nuosakos *bhuyjate* „būti išnaudojamam“ ar „vartojamam, valgomam“.

21 CC: žr. *Океан*.

Pavyzdžiui, X.190.1–2: *tato rātry ajāyata tataḥ samudro arṇavaḥ || samudrād arṇavād adhi saṃvatsaro ajāyata* „tada naktis gimė, tada vandenynas bangus, / iš vandenyno bangaus ištisi metai gimė“. Taigi pirmiausia randasi „naktis“ (dvasios tamsa, neišmanymas), tada – „bangus vandenynas“ (nerami dvasios būsena), o iš jo – „ištisi metai“ (gyvenimas pasaulyje). Šitaip alegoriškai žiūrint, neramaus vandenyno įvaizdis susyja su vėliau Indijoje išplėtota mintimi apie gyvenimą kaip apie sansarą (*saṃsāra*, iš priešdėlio *saṃ-* ir veiksmažodžio šaknies *sṛ-* „srūti, sravėti, sroventi“, tad pažodžiui maždaug „sąsruva“) – gyvenimo sūkurį, verpetą, iš kurio ištraukti gali tik nušvitusi mintis. Vedose tokį išgelbstintį nušvitimą kaip tik ir įvaizdija Ašvinų sielos laivas, kuris tuo pat metu yra dangaus paukštis, nešantis žmogaus sielą laimėn. Pavyzdžiui, „Atharvavedoje“ (VII.7.1), kreipiantis į Aditę: *daivīṃ nāvaṃ svaritrām anāgaso asravantīm ā ruhemā svastaye* „dangaus laivėn puikiairklėn, nekalti (būdami), nepasrovingon lipkime – laimei!“[22]. Budizme laivas simbolizuoja mokymą (dharmą), kuris įgalina įveikti pasaulietiško gyvenimo bei pergimimų vandenyną ir pasiekti kitą krantą[23]. „Odisėją“ neoplatonikai irgi laikė simboliniu pasakojimu apie amžinąjį sugrįžimą (*νόστος*) prie gimtojo židinio (*Εστία*), apie sielos kelionę po prieštarų vandenyną, siekiant grįžti į savo giluminę esmę, suvokiamą tik intelektu (*νούς*)[24]. Manoma, kad ir šis Ašvinų žygdarbis gali būti panašiai alegoriškas: parplukdyti sielą (*ātmán*) į jos gimtuosius namus (*ástam*)[25].

ŠIRDIES VANDENYNAS IR JO TURTAI

Vandenynas (būtent *samudrá*) vedose aiškiai ir ne sykį sugretinamas su širdimi, pavyzdžiui, RV X.5.1: *ekaḥ samudro dharuṇo rayīṇām asmad dhṛdo bhūrijanmā vi caṣṭe* „vienasis vandenynas, nešantis priteklius, iš mūsų širdies, daugel pagimdantis, apsireiškia“; IX.108.16: *indrasya hārdi somadhānam ā viśa samudram iva sindhavaḥ* „Indros širdin – somos talpyklon – įsiliek, lyg vandenynan upės“. Janu Gonda remdamasis Dainius Razauskas pabrėžia, kad „‘širdis’ sanskritiškoje indų tradicijoje, pradedant vedomis, išvis retai kada žymi širdį kaip žmogaus kūno organą ir iš esmės reiškia psichikos funkcijas ir ypatybes“, t. y. „visa tai, ką mes kaip tik įvardijame sąvoka ‘siela’“, todėl „širdies vandenyną galima suprasti kaip sielos vandenyną“[26]. O jei taip, tai vandenynas čia suprastinas kaip siela, kuri įvairiose kalbose savaime siejama su vandenimis, jūra, ežeru. Antai germanų sielą reiškęs žodis **saiwalō* (iš jo vokiečių *Seele*, anglų *soul* ir kt.) yra kilęs iš vandens telkinio pavadinimo **saiwaz* (iš jo ang. *sea*, vok. *die See* „jūra“)[27]; su vandeniu, tikėtina, susijusi ir lietuvių *síela*[28].

Sutikus su šia prielaida, kad (širdies) vandenynas gali būti sielos metafora, galima bandyti atsekti tolesnę jos sklaidą. Štai ką sako vienos Agniui skirtos giesmės posmas (I.146.4.): *dhīrāsaḥ padaṃ kavayo nayanti nānā hṛdā rakṣamāṇā ajuryam | siṣāsantaḥ pary apaśyanta sindhum āvir ebhyo abhavat sūryo nṝn* „nuovokieji dainiai [Agnio] pėdsakais veda, kiekvienas savo širdyje prižiūrėdami neblėstantįjį, / stengdamiesi įvaldyti [jį], apžvelgė dūnojų visapus – ir atsivėrė saulė narsuoliams!“. Agnis, ugnis simbolizuoja transformaciją, atsinaujinimą, apsivalymą, jėgą, galią ir būtent intelektą, kūrybinę galią, praregėjimą[29], kai jis kūrenamas širdyje (t. y. sieloje). Šią sielos upę, sielos dūnojų žvalgydami dainiai ir randa Agnį, atradimo akimirką sušvintantį kaip saulė – „aukščiausios kosminės galios, teofanijos, kosmoso šerdies, aukščiausiojo intelekto“ simbolį[30]. Apie Agnį vedose nuolatos sakoma, kad jis gyvenąs vandenyse, gimęs iš vandenų, yra netgi atskira jo apraiška, vardu *ápaṃ nápāt* „(tekančių) vandenų ainis, palikuonis“ (pašakniui lietuviškai būtų *upių nepuotis*). Ne vienoje vietoje teigiama Agnį gimus iš vandenyno (I.95.3): *trīṇi jānā pari bhūṣanty asya samudra ekaṃ divy ekam apsu* „tris gimimus pagerbia jo: vieną iš vandenyno, vieną iš dangaus, vieną iš upių“. Ten valios pastangomis jį

22 Žodis *asravantī* paprastai suprantamas kaip „ne(pra)tekanti“, t. y. „neprakiurusi“. Bet galima suprasti ir kitaip – kaip „nenunešama srovės“, nepasiduodanti nešama pasroviui“, taigi „nepasrovinga“.

23 CC: žr. *Корабль*.

24 Pinchard 2013: 1.

25 Pinchard 2013: 2–3. Ašvinai kitaip dar vadinami Nasatjais, nā́satya. Žodis kildinamas iš ide. **nes-* „susivienyti, išsigelbėti“ (Pokorny: 766) arba „grąžinti į šviesą, gyvenimą“ (Frame 2009: Nr. 1.34) kaip ir *ástam* „tėviškė, gimtieji namai“, ir gr. *νόστος* „grįžimas namo“, vardas Nestoras, *Νέστωρ* „grįžtantysis“, gotų *ga-nists* „sveikimas, atsigavimas“, *nasjan* „gydyti“, sen. vokiečių aukštaičių *nerian*, *nerren*, anglosaksų *nerian* „gydyti, gelbėti, rūpintis“ ir kt. (Pokorny: 766–767).

26 Razauskas 2003: 106.

27 Žr. ten pat su nuorodomis.

28 Razauskas 2005: 10–11.

29 CC: *Огонь*.

30 CC: *Солнце*.

galima įžiebti (X.45.3): *samudre tvā nṛmaṇā apsv antar nṛcakṣā īdhe divo agna ūdhan* „vandenyne tave narsiamãniai, vidur upių narsiaregiaĩ įžiebia, – dangaus, Ugnie, tešmeny“[31]. Agnis „Rigvedoje“ aukštinamas kaip patikimiausias, dosniausias turtų teikėjas. Įdomu, kad tuos turtus jis ima iš vandenyno (VII.6.7): *ā devo dade budhnyā vasūni vaiśvānara uditā sūryasya | samudrād avarād ā parasmād āgnir dade diva ā pṛthivyāḥ* „dievas pasiėmė (iš) dugno gėrybes, Vaišvanara, saulei tekant / iš vandenyno, šiapusinio anapusinio, – Agnis pasiėmė iš dangaus, iš žemės“.

Prie dviejų vandenynų sampratos netrukus grįšime, o dabar verta pažiūrėti, kokius dar turtus slepia vandenyno gelmė (IV.58.1): *samudrād ūrmir madhumāṃ ud ārad upāṃśunā sam amṛtatvam ānaṭ* „iš vandenyno vilnis meduota atsirito – su pluoštu nemirtingumą (ji) drauge įgijo“. Pažodžiui *aṃśú* reiškia „pluoštą, skaidulą“ (plg. *aṃśúmat* „skaidulingas, sudarytas iš skaidulų“), paprastai manoma žodį žymint somą – augalą, iš kurio sunkiamas svaigusis somos gėrimas, miešiamas su medumi, nors čia būtų galima įžvelgti ir „šviesos pluoštą“. Meduota, medaus vilnis – vedose įprastas tropas, medus apskritai simbolizuoja kalbos „saldumą“, išdailintą poetinį žodį (plg. lie. *saldžialiežuvis*), kuriuo aukojant minta dievai[32]. Medus šioje giesmėje dar palyginamas su lydytu sviestu (*ghṛtá*), kuris suprastinas kaip išgrynintos minties metafora[33]. Taigi, kuris įžvalgus, tam vandenyne atsiveria neregėti lobiai. Toje pačioje giesmėje (IV.58.5) apie lydytą sviestą toliau sakoma: *etā arṣanti hṛdyāt samudrāc chatavrajā ripuṇā nāvacakṣe | ghṛtasya dhārā abhi cākaśīmi hiraṇyayo vetaso madhya āsām* „jos plūsta iš širdies vandenyno, šimtagardės, apgaulingai nematomos; / lajaus sroves įdėmiai stebiu – aukso vytis vidur jų“. Kas geba nuskaistinti savo širdies vandenyno (sielos) sroves (dabar pasakytume – sąmonės srautą), tas gali išvysti aukso vytį. O aukso šaka (*vetasá* gali reikšti ir rotango palmę) tiek senovės graikų, senovės airių, tiek žydų ir kitose kultūrose – tai „raktas į dangiškąjį pasaulį, įšventinimą“[34]. Be aukso šakos ar švintančios saulės, gali būti pasitelktos ir įvairios kitos metaforos, bet esmė nesikeičia (X.177.1): *pataṅgam aktam asurasya māyayā hṛdā paśyanti manasā vipaścitaḥ | samudre antaḥ kavayo vi cakṣate marīcīnām padam icchanti vedhasaḥ* „skrajūną, išmargintą asuros apžavais, širdimi regi protu įžvalgūs, / vandenyno gelmę dainiai stebi – spindulių tako ieško uolieji“. Arba (X.114.4): *ekaḥ suparṇaḥ sa samudram ā viveśa sa idaṃ viśvam bhuvanaṃ vi caṣṭe* „vienas sparnuotis – jis vandenynan nutūpė, jis šitą visą buveinę nušviečia“. Kitąsyk dangiškojo paukščio vietoje pasirodo vadžra (*vájra*) – Indros ginklas, deimantinis žaibo vėzdas (lietuvių jį atitinka Perkūno kirvelis, Perkūno kulka ir kt.), įvaizdijantis nušvitusią mintį, žybtelėjusią jungtį tarp dangaus ir žemės (VIII.100.9): *samudre antaḥ śayata udnā vajro abhīvṛtaḥ* „vidur vandenyno guli vėzdas, vandeniu užlietas“. Arba (IX.72.7): *nābhā pṛthivyā dharuṇo maho divo ‚pām ūrmau sindhuṣv antar ukṣitaḥ | indrasya vajro vṛṣabho vibhūvasuḥ somo hṛde pavate cāru matsaraḥ* „žemės bamboje ramstis aukšto dangaus – upių vilny vidur dūnojaus išaugęs / Indros vėzdas; veršis tauriausiasis – Soma širdyje košiamas pagarbiai, svaigusis!“ „Atharvavedos“ užkalbėjime nuo žaibo (I.13.3) irgi pasakyta: *vidma te dhāma paramaṃ guhā yat samudre antar nihitāsi nābhiḥ* „žinome tavo buveinę, tolimiausią slėptuvę, vidur vandenyno pastatytą, – esi bamba“ (t. y. vidurys, branduolys, esmė).

Beje, ir *hradá* „ežeras“, juolab atsižvelgiant į sąskambį su *hṛ́d*, *hṛdaya*, *hā́rd* „širdis“, tos pačios vandenų simbolikos teisėmis sykiais, panašu, pavartojamas artima „širdies vandenynui“ prasme. Štai apie poetų kūrybinius gebėjimus sakoma (RV X.71.7): *ādaghnāsa upakakṣāsa u tve hradā iva snātvā u tve dadṛśre* „(vos) siekią burną, ligi pažastų kai kurie ežerai, kiti lyg maudymuisi tinkami atrodė“. T. y. vienų poetų širdys seklios, kitų – gilesnės. Beje, dėl sąskambio su „širdimi“ – tolesnis posmas (X.71.8) kaip tik prasideda: *hṛdā taṣṭeṣu manaso javeṣu...* „širdim nutašę / nudildę proto akstinus...“ Kitur (I.52.7) lyg vilnys ežerą Indrą pripildo šventos žosmės: *hradaṃ na hi tvā nyṛṣanty ūrmayo brahmāṇīndra tava yāni vardhanā* „lyg ežerą tave pripildo vilnys – žosmės, kurios tave augina“. Čia *hradа* „ežeras“ ir sąskambiu mena širdį (*hṛdaya*), ir pagal prasmę visai atitinka širdies vandenyną.

31 RV VIII.102.4 Agnis pavadinamas *samudravāsas*, pažodžiui – „vandenynavilkys“, t. y. „vandenyną vilkintis“, „vandenyną turintis sau už drabužį“.

32 CC: *Með.*

33 Aurobindo 1985: 98. Tokią sampratą pagrindžia tos pačios (IV.58) giesmės 6-tas posmas, kur apie lydytą sviestą sakoma: *samyak sravanti sarito na dhenā antar hṛdā manasā pūyamānāḥ* „ten pat srava lyg srovės – daĩnos, viduje širdimi, mintimi košiamos“.

34 CC: *Ветвь.*

DAINŲ IR DIEVŲ VANDENYNAS

Per visą „Rigvedą“ atsikartoja vandenynan sutekančių upių paveikslas, kaip antai (VI.19.5): *saṃ jagmire pathyā rāyo asmin samudre na sindhavo yādamānāḥ* „subėgo priteklių keliai pas jį [Indrą] lyg vandenynan upės skubančios“. Vandenynan savo vandenis neša ir upė deivė Sarasvatė (VII.95.2): *ekācetat sarasvatī nadīnāṃ śucir yatī giribhya ā samudrāt* „viena sumojo Sarasvatė iš upių – skaidri bėga nuo kalnų vandenynan“. Kad visos upės baigiasi jūroje, senovės arijams nebuvo jokia paslaptis – ne tik indams, bet ir iranėnams, kurių „Avestoje“ (jasnas 65.3) apie upę deivę Ardvisurą Anahitą sakoma: *ýā amavaiti fratačaiti hukairyāṯ hača barəzaŋhaṯ aoi zrayō v́ouru-kašəm* „kuri, veržlioji, teka žemyn nuo Hukairjos kalno į platųjį (vandenyną) Vurukašą“.

Tačiau vedose tyrosios upės (*ā́pas*), o ypač Sarasvatė, žymi ne tik žemiškus vandenis, bet ir vidines tėkmes – pasiliejusią dainą, giesmę, maldą, minčių srautą[35]. Todėl vandenynan sutekančios upės prilygsta dangun ar šlovinaman dievan subėgantiems gyriams, dainoms, maldoms (RV VI.36.3): *samudraṃ na sindhava ukthaśuṣmā uruvyacasaṃ gira ā viśanti* „kaip vandenynan upės, iškalba šniokščiančios, platybėsna gyriai sueina“; arba (V.11.5): *tvāṃ giraḥ sindhum ivāvanīr mahīr ā pṛṇanti śavasā vardhayanti ca* „tave gyriai, tarsi dūnojų didžios versmės, pripildo galios ir augina“. Neretai vandenynan sutekančios upės gretinamos su kitais analogiškais įvaizdžiais, pavyzdžiui, bandon subėgančių karvių (I.32.2): *vāśrā iva dhenavaḥ syandamānā añjaḥ samudram ava jagmur āpaḥ* „lyg mūkiančios karvės pieningos tekėdamos sliuogte vandenynan nuskubėjo upės“. Karvės vedose pasižymi ryškia ir įvairiaprasme simbolika, tačiau karvių ir upių paralelizmas ypač būdingas (septynios upės – septynios karvės; vandenynan tekančios upės – ganyklon arba paskui veršį bėgančios karvės; Indra nudobia Vritrą ir paleidžia tekėti upes – Indra suskaldo uolą ir paleidžia laisvėn karves ir t. t.). Tad jeigu jau tekanti upė gali būti pasiliejusios dainos įvaizdis, tai kalbą, maldą, dainą gali reikšti ir karvė (antai vedų *dhenā* „pieninga, melžiama karvė“ savaime gali reikšti ir upę, ir balsą, žosmę, dainą ir, negana to, yra tikėtinas lietuvių žodžio *daina* atitikmuo).

Kita būdinga poetinės kalbos, eiliavimo metafora – audimas, todėl (I.159.4): *navyaṃ-navyaṃ tantum ā tanvate divi samudre antaḥ kavayaḥ sudītayaḥ* „vis naują ir naują audeklą audžia danguj – vidur vandenyno dainiai skaisčiai spindintys“[36].

Su kalba, žosme – per Somą – susyja ir vandenyno įvaizdis (IX.101.6): *sahasradhāraḥ pavate samudro vācamīṅkhayaḥ | somaḥ patī rayīṇāṃ sakhendrasya dive-dive* „tūkstančiasrautis košias vandenynas, kalbą sūpuodamas, – / Soma, priteklių viešpatis, Indros draugas diena dienon“. Apie Somą pasakoma (IX.107.21): *mṛjyamānaḥ suhastya samudre vācam invasi* „prausdamasis, mikliaranki, vandenyne kalbą gaivini“. Arba į Somą kreipiamasi (IX.29.3): *vardhā samudram ukthyam* „auginki vandenyną iškalbų...“[37] O pati deivė Kalba (*vā́c*) jai skirtoje giesmėje sako (X.125.7): *ahaṃ suve pitaram asya mūrdhan mama yonir apsv antaḥ samudre* „aš gimdau tėvą jo galvoje, mano įsčios vidur upių, vandenyne“. Žinomas ir kalbų ar sakmių jūros įvaizdis. Štai Vladimiras Toporovas primena, kad Somadevos veikalo *Kathasaritsagara* (sanskrito literatūros klasika) pavadinimas pažodžiui reiškia „pasakojimų srautų vandenynas“ ar „sakmių upokšnių vandenynas“[38].

Tiesa, čia galima įžvelgti šiokį tokį nenuoseklumą: jeigu kalba gimsta vandenyne, tai kaip ji gali būti dainų galutinis tikslas? Jei siela yra kalbos versmė, tai kas tada tas vandenynas, į kurį suplaukia visos dainos? Apie tylintį išminčių (*múni*) pasakyta (X.136.5): *ubhau samudrāv ā kṣeti yaś ca pūrva utāparaḥ* „abiejuose vandenynuose gyvena – ir [tame] kuris pirmas, ir [tame, kuris] paskutinis“. Dviejų vandenynų įvaizdis, žinomas jau „Rigvedoje“, rutuliojamas ir paskesnėje vedinėje tradicijoje. Štai „Brihadaranjaka upanišadoje“ (I.1.2) apie aukojamą žirgą sakoma: *ahar vā aśvaṃ purastān mahimānvajāyata | tasya pūrve samudre yoniḥ | rātrir enaṃ paścān mahimānvajāyata | tasyāpare samudre yonir* „Išties diena – priešais žirgą didybė gimus. / Jo įsčios – pirmajame vandenyne. / Naktis – jam iš paskos didybė gimus. / Jo

35 Žr. Šimkus 2016. Iš gausybės lietuviškų pavyzdžių plg. kad ir Vlado Mozūriūno: *Skambėk, daina, plačiai tu išsilieki, banguok laukais, netylanti daina* (LKŽe).

36 Apie audimo ir poezijos ryšį žr. West 2007: 36–38. Kalbos kaip audimo metafora remiasi lietuvių kalbos žodžiai *raštas*, *posmas*, lotynų *textus* „tekstas“, pirmine reikšme „audinys“, ir kt.

37 Lietuvoje čia prisimintinas Vytautas Mačernis: *Ir žody, tobulajam rutuly, nušvito naujas nemiršt̨as pasaulis, / Ir ošė vandenynai, ir žvalgėsi aplink kalnų viršūnės išdidžiai* (Mačernis 1947: 38).

38 Топоров 2008: 52. Puranų tradicijoje teigiama, kad sukalbėtos maldos neišsisklaido, o kaupiasi „dausose“ (*svarga*). Lietuvoje štai Salomėjos Nėries posmas („Beržai“): *Ir pravirko beržų lapai / Rudenio gaida – / Ir į tamsią tolią jūrą / Plaukė jų rauda* (Nėris 1979: 377).

įsčios – galutiniame vandenyne.“ Profaniškąja, geografine prasme pirmasis ir galutinis vandenynai gali būti aiškinami kaip Rytų jūra (t. y. Bengalijos įlanka) ir Vakarų jūra (t. y. Arabijos jūra)[39], nes *pū́rva*, be pirminės reikšmės „pirmas, pirminis, pirmykštis, pradinis, ankstesnis“, gali reikšti ir „rytinis“ (diena prasideda rytuose), o *ápara* „tolimiausias, galutinis, paskutinis“ – ir „vakarinis“. Tačiau ištarmė, kaip matėme, žinoma jau „Rigvedoje“, o ar vedų laikų arijai buvo pasiekę bent vieną iš šių konkrečių jūrų – nežinia, nė nekalbant apie abejas. Tad čia galima įžvelgti ne geografinius, bet kosmologinius vandenynus – žemės (pirmąjį, apatinį) ir dangaus (galutinį, aukštutinį).

Be to, kartais „Rigvedoje“ kalbama ne apie du tuo pačiu žodžiu įvardytus vandenynus, bet apie *samudrá* ir *salilá*. Pastarojo žodžio ir reikšmė, ir kilmė miglotos. Paprastai žodis verčiamas kaip „bangavimas, tvinimas, siūbavimas“ arba „jūra, tvanas“ ir kildinamas arba iš vedų kalbos šaknies *sṛ-* „srūti, tekėti“, arba iš ide. prokalbės šaknies **sal-* „sūrus, druska“[40]. Tiesa, esama dar vienos, homonimiškos ide. šaknies **sal-* „purvinas pilkas“ (iš jos, pavyzdžiui, yra kilę lot. *salīva* „seilės“, sen. airių *sal, sa(i)le*, vid. vok. *sal* „drumstas, murzinas“, praslavų **solvъ* „purvas“, ang. *sallow* „blankus, pageltęs“ ir kt.)[41], kuri juolab geriau tiktų pirmykščiams chtoniškiesiems vandenims. Nors vedose žodis tepavartotas penketą kartų, tačiau turi ryškią pasaulėkūrinę prasmę, yra susijęs su gelmėmis ir suvoktinas kaip pirmapradžiai, „nėšti“ vandenys ar net pirmapradės miglos. Indologė Vendi Doniger juos verčia *a thick cloud of mist* „tirštas miglos debesis“ ir aiškina kaip sykiu vandenį ir orą – kažką tarpinio tarp materijos ir dvasios[42]. Vadinamojoje Pasaulėkūros giesmėje (X.129.3) *salilá* yra pirminis pasaulio pradas : *tama āsīt tamasā gūḷham agre 'praketaṃ salilaṃ sarvam ā idam* „tamsa buvo apsupus tamsą pradžioje, vien neišreikštas vandenynas visa tai“[43]. Tačiau dar svarbesnė yra upėms (*ā́pas*) skirtõs ir apie jas kalbančios giesmės eilutė (VII.49.1): *samudrajyeṣṭhāḥ salilasya madhyāt punānā yanty aniviśamānāḥ* „vandenyno vedamos, iš pačių gelmių košdamosi eina nepailstančios“[44]. Čia itin ryški dviejų vandenynų simbolika: vienas jų – pirmykštis, neišreikštas, neturintis pavidalų, kitas – galutinis, skaidrus. Atsižvelgiant į aptartą upių metaforą, poetinių žosmių srautai veržiasi iš kalbos versmės tamsioje sielos gelmėje ir, nešdami su savimi dievus, išsilieja į begalinę platybę. O štai „Atharvavedoje“ (XI.5.6) apie vedų mokinį (*brahmacārín*), pasitelkiant žodžių sąskambį, sakoma: *sa sadya eti pūrvasmād uttaraṃ samudraṃ lokānt saṃgṛbhya muhur ācarikrat* „jis visad eina iš pirmykščio į aukščiausiąjį vandenyną, suvoktuosius pasaulius nuolatos permainydamas“.

Kadangi maldos skirtos dievams, jos kaip upės į vandenyną neša savo vandenis pas dievus, kurie, beje, įsivaizduojami ne tik esą danguje, bet ir vandenyne. Antai sakoma, kad vieni Ašvinų namai yra vandenyne (RV VIII.10.1), nuo vandenyno šaukiamas Indra (VIII.34.13), vandenyne būna Varuna (I.161.14; IX.73.7), vandenynas, kaip jau minėta, yra Agnio namai, o sykį vandenynas pavadinamas net visdieviu (I.110.1): *ayaṃ samudra iha viśvadevyaḥ svāhākṛtasya sam u tṛpṇuta ṛbhavaḥ* „čia vandenynas šis visdievis – tariamu *svaha* pasidžiaukite, Ribhūs!“ O kai kurie dievai tiesiog prilyginami vandenynui, pavyzdžiui, Soma (IX.86.29): *tvaṃ samudro asi viśvavit kave* „tu vandenynas esi, visažini dainiau“; Varuna, apie kurį pasakyta (V.85.6): *ekaṃ yad udnā na pṛṇanty enīr āsiñcantīr avanayaḥ samudram* „kai vieną lyg vandeniu pripildo šie tvinstantys šaltiniai vandenyną“[45].

AMŽINASIS BRAHMANO VANDENYNAS

Vandenynas, simbolizuojantis pavidalų nebuvimą, kartu „yra visokios gyvybės šaltinis, jame glūdi visos potencijos, tai išreikštas galimybių visumos pavidalas, *anima mundi*, Didžioji Motina“[46]. O kaip teigia Mirčia Eliadė, vandens simbolika „yra vienintelė „sistema“, galinti suderinti

39 Upanišados 2006: 201.

40 Pokorny 1959: 878–879; Mayrhofer 1996: 712–713.

41 Žr. Pokorny 1959: 879, Фасмер ir kt.

42 Doniger 1981: 39; nuoroda pagal: Елизаренкова 1999: 168.

43 Pasaulėkūra iš pirmykščių vandenų – visame pasaulyje paplitęs motyvas. Įdomu, kad vienoje lietuvių sakmėje (LTR 952/53/) ką tik sukurta žemė prilyginama kisieliui; kitoje žemė sukuriama iš dumblo (LTR 2991/38/) arba seilių (LTR 2795/154/), taigi – iš tam tikro glitaus, klampaus, pavidalo neturinčio vandens ir žemės mišinio. Gal panašiai galima suprasti ir vedų salilą?

44 Nes toliau upės vadinamos *samudrārthās* „vandenyno siekiančios, vandenynatikslės“.

45 Dalelytę *na* čia kažkodėl linkstama suprasti kaip neigimą ir versti „nepripildo“, nors „Rigvedoje“ jai būdinga reikšti ir „kaip, lyg, tarsi“ (plg. lie. *lyg* ir *nelyg*).

46 CC: *Океан*.

visas pavienes nesuskaičiuojamų hierofanijų apraiškas“[47]. Kitaip tariant, vandenynas savo didybe, savo begalybe, savo takumu yra bene vienintelė simbolinė priemonė, kuri geba išreikšti visumą vienyje ir vienį visumoje. Jis įkūnija vienį kaip daugio siekinį, o tuo pat metu – daugį kaip vienio pasekmę. Vandenynas aprėpia gimimą ir mirtį sykiu, o gyvenimas jo atžvilgiu teka kaip šį ratą jungianti, visą pasaulį juosianti upė.

Vandenynas yra pradžia ir „Rigvedoje“. Giesmėje Somai (IX.97.40) sakoma: *akrān samudraḥ prathame vidharmañ janayan prajā bhuvanasya rājā* „sušniokštė vandenynas pirmaprade apimtimi, gimdydamas ainius – pasaulio karalius“[48]. Drauge jis yra ir galutinis tikslas, į kurį srūva visos upės, į kurį veda net Agnis (X.142.8): *apām idaṃ nyayanaṃ samudrasya niveśanam | anyaṃ kṛṇuṣvetaḥ panthāṃ tena yāhi vaśāṃ anu || āyane te parāyaṇe dūrvā rohantu puṣpiṇīḥ | hradāś ca puṇḍarīkāṇi samudrasya gṛhā ime* „upių štai žiotys – vandenyno įžanga. / Nuo čia kitą susikurki kelią, juo eiki, sekdamas valia. // Ateinant tau, išeinant, – dūrva (žolė lot. *Panicum Dactylon*) lai nuraūs žiedais / ir ežerai, pilni lelijų, – vandenyno namai šitie“.

Naujosios vedantos mokytojas Šri Aurobindas teigia, kad vedose minimi žemutinis ir aukštutinis vandenynai yra „tamsusis, neišreikštasis pasąmonės vandenynas ir švytintis, amžinai raiškus antsąmoninis vandenynas, esantis aukščiau žmogaus proto“[49]. Islamiškoje sufizmo tradicijoje „vandenynas reiškia bekraštę dieviškąją išmintį“, kurioje sūri (apatinė) jūra žymi egzoterinį pažinimą, o gėla dangiškoji jūra – ezoterinį[50]. Ir vedose vandenynas siejamas su ezoterika, paslaptimi, štai „Rigvedos“ giesmėje Varunai (VIII.41.8) sakoma: *sa samudro apīcyas turo dyām iva rohati ni yad āsu yajur dadhe* „jis – vandenynas slaptas, apstus – tarsi dangun pakyla, aukojimo šūksnį į jas įdėjęs“. Varunos, vandenų ir paslapties sąsaja neatsitiktinė: Vladimiras Toporovas, slavų Velesą-Volosą sugretinęs su vedų Varuna, pažymėjo, kad ši chtoniška būtybė susijusi ne tik su vandenimis (jūra) bei vaisingumu, bet ir su „poetine funkcija“, ir žodį *ūrmí* „vilnis“ susiejo su šaknimi *vṛ-* „(at- / už-)verti, (ati- / už-)dengti, slėpti“, bangavimą palygindamas su „kažko pilno ar nepilno atvėrimu“[51]. Pravartu pridurti, kad ir pats Varunos vardas greičiausiai kilęs iš tos pačios šaknies *vṛ-* (ide. **u̯er- / vṛ-*)[52], tad šį dievą galima suprasti kaip vilnijančią jūrą, naktį viską paslepiančią, o dieną atskleidžiančią. Ar ne todėl ir aukščiausiasis dievas prilyginamas vandenynui kaip visokio daugio susiliejimui. Štai kaip apie jį kalba „Švetašvatara upanišada“ (4.4.): *nīlaḥ pataṅgo harito lohitākṣas taḍidgarbha ṛtavaḥ samudrāḥ / anādimāṃs tvaṃ vibhutvena vartase yato jātāni bhuvanāni viśvā* „mėlynas paukštis, auksinis raudonakis žaibo įsčiomis, metų laikai, vandenynai – / bepradis Tu, visbūtimi esantis, iš tavęs gimę pasauliai visi“. Žymus advaita vedantos mąstytojas Adi Šankara, kalbėdamas apie santykį tarp Aukščiausiojo (*párabrahman*) ir žmogaus sielos (*ātmán*), jį irgi palygina su vandenynu ir bangomis (*Viṣṇuṣaṭpadī*, 3): *sāmudro hi taraṅgaḥ kvacana samudro na taraṅgaḥ* „jūros gi bangos, bet ne jūra – bangų“[53].

Purušą (čia atstojantį Brahmaną), kaip galutinį tikslą, jūrai prilygina ir „Prašna upanišada“ (6.5): „Kaip upės, tekančios į jūrą, kai ją pasiekia – išnyksta, prarasdamos vardą-pavidalą ir jūra virsdamos, taip šito reginčio šešiolika dalių, Purušos siekiančių, kai pasiekia – jame išnyksta, prarasdamos vardą-pavidalą, Puruša virsdamos. Jis – vienas ir nedalomas, ir nemirtingas“[54]. Jūros įvaizdis plačiai pasaulyje pasitelkiamas žmogaus sielos galutiniam tikslui, išganymui nusakyti. Pavyzdžiui, Bernardo Brazdžionio eilėraštyje „Į jūrą“: *Į ją, į jūrą, vieną, begalinę, / į ją, į jūrą grįžt ir susiliet, / iš ištrėmimo į visų tėvynę, / į buitį iš mirties ir nebuities*[55]. Arba suomių rašytojo A. Jernefelto alegorijoje „Gyvenimo jūra“: „Aš gyvenu! Aš vėl esu tas pats aš, vėl esu vienas.

47 Eliade 1997: 92.

48 Tiesa, įprasta manyti, jog kalbant apie Somą *samudrá* tereiškia indą, į kurį sunkiamas būsimas svaigusis gėrimas. Tačiau net ir sutinkant su šia profaniška reikšme, būtina atsižvelgti ir į sakraliąją: Soma gali reikšti ir „dieviškąją galią, dieviškąjį pažinimą, įkvėpimą, kuriuo gyvos visos esybės“ (CC: *Сома*), ir „svaiginantį dvasinės palaimos vyną“ (Aurobindo 1985: 343–344). Be to, apie Somą (Haomą), saugomą vandenyno gelmėje (be jokių užuominų į apeiginį sunkimą), kalbama iranėnų tradicijoje. Antai sakoma („Menog i Chrad“ 62.28), kad nežemiškoji baltoji haoma Gaokerena auga vandenyno dugne, ir ją ten, be kitų, saugo didžiulė žuvis, vardu Kara (SBE: 111).

49 Aurobindo 1985: 97.

50 CC: *Океан*.

51 Топоров 2008: 57, 61–62.

52 Pokorny 1959: 1160–1162.

53 BSR: 46

54 Upanišados 2006: 81.

55 Brazdžionis 1989: 242.

[...] Mano vardas vandenynas. Didžiulės ir laisvos mano bangos.“[56]

Bet amžinojo ir begalinio Brahmano vandenynas plyti ne tik anapusybėje – pasak „Atharvavedos“, jis yra žmogaus sieloje (XVI.3.5–6): *bṛhaspatir ma ātmā nṛmaṇā nāma hṛdyaḥ || asaṃtāpaṃ me hṛdayam urvī gavyūtiḥ samudro asmi vidharmaṇā* „Brihaspatis – mano siela, vardu „narsa“, širdujė. / Neapimta gaisro mano širdis – plati ganykla, vandenynas esmi [visa savo] apimtimi“[57]. Brihaspatis vedose yra „iškalbos, žosmės viešpatis“ („žosmėpatis“), dešimtojoje „Rigvedos“ mandaloje aukštinamas kaip vienatinis Dievas, pasaulio Kūrėjas. Pirmasis šio dievavardžio dėmuo yra tos pačios šaknies kaip vedų *brahmán* „šventa žosmė, malda, iškalba“ ir upanišadų *brahman* „Brahmanas, aukščiausioji dievybė“. Vadinasi, kaip dainų upės suteka į dainų vandenyną, taip sielų upės suteka į sielų vandenyną. „Čhandogja upanišadoje“ (9.10.1–2) sakoma: *imāḥ somya nadyaḥ purastāt prācyaḥ syandante paścāt pratīcyaḥ | tāḥ samudrāt samudram evāpiyanti | sa samudra eva bhavati | tā yathā tatra na vidur iyam aham asmīyam aham asmīti || evam eva khalu somyemāḥ sarvāḥ prajāḥ sata āgamya na viduḥ sata āgacchāmaha iti* „Šios upės, mielasis, rytinės į vakarus teka, vakarinės – į rytus. / Jos iš vandenyno vandenynan vis bėga. / Jos, įdėm, vandenynu tampa. / Ir kaip jos ten [savęs] neatpažįsta: ‚Aš esu ta, aš esu ana‘, // lygiai taip pat, mielasis, visos būtybės, iš Esančio atėjusios, nežino to: ‚Iš Esančiojo mes atėjusios‘.“ Tą pačią mintį išsako, pavyzdžiui, libaniečių poetas Kahlilis Džibranas: „Slaptas jūsų sielos šaltinis turi išsilieti ir gurgėdamas nutekėti jūron. Ir jūsų beribių gelmių lobis atsivers jūsų akims. Bet nesistenkit pasverti savo nežinomo lobio. Ir neieškokit savęs pažinimo gelmių su kuoka ar svambalu. Nes jūsų Aš – tai beribė ir neišmatuojama jūra.“[58]

APIBENDRINIMAS

Vandenyno simbolika vedose ryški ir daugiaprasmė. Banguojantis, nepastovus, ypač audringas vandenynas gali reikšti gyvenimo negandas, neramią gyvenimo jūrą, kuriai perplaukti reikia laivo arba perskristi – paukščio, o šis stebuklingas dangiškasis laivas ar paukštis – tai nušvitusi mintis. Kita vertus, su jūra ar plačia upe gali būti palyginta pati dangaus žydrynė arba juodas, neužmatomas, bedugnis nakties dangus. Vandenynui gali būti prilyginama ir žmogaus širdis – toji bedugnė versmė, iš kurios trykšta neišsemiamos mintys, giesmės. Būdamas bekraštis ir amžinas (o gal ir dėl sąsajos su dangumi bei siela), vandenynas laikomas dievų namais arba net prilyginamas pačiai Dievybei. Užtat jis yra ne tik iš širdies pasiliejusių giesmių šaltinis, bet ir jų galutinis tikslas, į kurį suplūsta visos upės. Lygiai taip ir žmogaus gyvenimo aukščiausias galutinis tikslas yra Dievas – tas dvasinis vandenynas, kuris sulieja į savo Vienį visokį daugį. Todėl nenuostabu, kad vėlesnėje vedinėje tradicijoje su vandenynu palyginamas Brahmanas. Tačiau Brahmanas ir Atmanas (visuotinė ir atskiro asmens siela) iš tiesų yra víena, todėl ir abu gali būti prilyginti vandenynams: tam, iš kurio upės išteka, ir tam, į kurį jos suteka. Upės tad sudaro jungtį tarp jų. Pasak Šri Aurobindo, „upės ar plūstančios srovės įvaizdis pasitelktas išreikšti sąmoningos būties srautui“, o ši esanti „tarp dviejų kitų plotmių: apačioje – tamsus pasąmoningas miegas, viršuje – švytintis antsąmonės slėpinys“[59].

LITERATŪRA:

Aurobindo 1985 = Sri Aurobindo. *The Secret of the Veda*. Pondicherry: Sri Aurobindo Ashram, 1985.

Brazdžionis 1944 = Bernardas Brazdžionis. *Per pasaulį keliauja žmogus*. Kaunas: Sakalas, 1944.

BSR = *Bṛhatstotraratnākara*. Published by Tukaram Javaji. Bombay: N Press, 1912.

Doniger 1981 = Wendy Doniger O‘Flaherty. *The Rig Veda. An Anthology*. London: Penguin Books, 1981.

Eliade 1997 = Mircea Eliade. *Šventybė ir pasaulietiškumas*. Vertė Petras Račius. Vilnius: Mintis, 1997.

Elizarenkova 1996–1997 = T. Y. Elizarenkova. The concept of Water and the names for it in the Ṛgveda. Iš: *Orientalia Suecana*, XLV–XLVI. Uppsala: Uppsala universitet, 1996–1997.

Frame 2009 = Douglas Frame. *Hippota Nestor*. Washington, DC: Center of Hellenic Studies, 2009.

56 Jernefeltas 1985: 14–15.

57 Žodį *ātmán* versti „siela“ nėra visai tikslu, tačiau tai bene taikliausias įprastas žmogaus vidinės dvasinės esmės apibūdinimas (galėtų būti „Pats“, „patybė“, „savastis“). Beje, ir bene žymiausias „Atharvavedos“ vertėjas D. Vitnis šią eilutę verčia *Brihaspati my soul* (Whitney 1905: 797).

58 Gibran 2015: 64.

59 Aurobindo 1985: 102–103.

Frawley 1991 = David Frawley. *Gods, Sages, and Kings: Vedic Secrets of Ancient Civilization*. Twin Lakes, Wisconsin: Lotus Press, 1991.

Gibran 2015 = Kahlil Gibran. *Pranašas*. *Pranašo sodas*. Iš anglų kalbos vertė Zigmantas Ardickas. Kaunas: Trigrama, 2015.

Grassmann 1873 = Hermann G. Grassmann. *Wörterbuch zum Rigveda*. Wiesbaden: O. Harrassowitz, 1873.

GRETIL = Göttingen Register of Electronic Texts in Indian Languages. Göttingen: Georg-August-Universität. *Prieiga: <http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gret_utf.htm>*.

Džibranas 1991 = Kahlilis Džibranas. *Pranašas*. Vilnius: Taura, 1991.

Yasna = *Avesta. The Sacred Books of the Parsis. Edited by* Karl F. Geldner. Stuttgart: W. Kohlhammer, 1896.

Jernefeltas 1985 = Arvidas Jernefeltas. *Gyvenimo jūra*. Iš: *Suomių novelės*. Sudarė ir iš suomių ir švedų kalbų vertė Danutė Sirijos Giraitė ir Eugenija Stravinskienė. Vilnius: Vaga, 1985.

Kazanas 2004 = Nicholas Kazanas. Samudra and Sarasvati in the Ṛgveda. Iš: *Omilos Meleton*, Athens, 2004, October. Prieiga: <http://www.omilosmeleton.gr/pdf/en/indology/SSR.pdf>.

LKŽe = *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I–XX, 1941–2002. I elektroninis leidimas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Prieiga: Prieiga: <www.lkz.lt>.

LTR = *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas*. Prieiga: <http://lkiis.lki.lt/misliu-kartoteka>.

Mačernis 1947 = Vytautas Mačernis. *Vizijos*. Sudarė Vytautas Saulius. Roma: Centrinis lietuvių komitetas Italijoje, 1947.

Mayrhofer 1996 = Manfred Mayrhofer. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*, II. Heidelberg: Carl Winter Verlag, 1996.

Monier-Williams 1899 = Monier Monier-Williams. *A Sanskrit-English Dictionary, Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Cognate Indo-European languages*. Oxford: Clarendon Press, 1899.

Nėris 1979 = Salomėja Nėris. *Poezija: rinktinė*. Vilnius: Vaga, 1979.

Pinchard 2013 = Alexis Pinchard. *The Neoplatonic Odyssey of the Soul and its Indian Cognates*. Prieiga: <http://www.academia.edu/3535852/The_Neoplatonic_Odyssey_of_the_Soul_and_its_Indian_Cognates_second_revised_edition_>.

Pokorny 1959 = Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. Bern-München: Francke Verlag, 1959.

Razauskas 2003 = Dainius Razauskas. Vedų „širdies vandenynas“: įvaizdžio sąsajos. Iš: *Acta Orientalia Vilnensia*, IV. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003.

Razauskas 2005 = Dainius Razauskas. Sielos lygmenys: įžanginės pastabos didelei temai. *Iš: Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje: konferencijos medžiaga*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2005.

SBE = Sacred Books of the East, XXIV. Translated by E. W. West. Oxford: Oxford University Press, 1885.

ShS = *Shatpadi Stotram: A hymn to Maha Vishnu*. Edited by Chandrasekharendra Saraswati. New Delhi: Sri Vishnu Sahasranama Satsangam, 1996.

Šimkus 2016 = Šarūnas Šimkus. *Vedų Sarasvatė kaip kūrybinės ir dvasinės pilnatvės simbolis*. Bakalaurinis darbas. Vilniaus universitetas, 2016. Prieiga: <https://raskrita.wordpress.com/2016/06/14/vedu-sarasvate-kaip-kurybines-ir-dvasines-pilnatves-simbolis/>.

Upanišados 2006 = *Upanišados*. Sudarė ir iš sanskrito vertė Audrius Beinorius. Vilnius: Vaga, 2006.

West 2007 = Martin Lichfield West. *Indo-European Poetry and Myth*. Oxford: Oxford University Press, 2007.

Witzel 2002 = Michael Witzel. A Maritime Rigveda? How not to read ancient texts. Iš: *The Hindu*, 2002, June, 25. Prieiga: <http://www.thehindu.com/thehindu/op/2002/06/25/stories/2002062500030200.htm>.

Whitney 1905 = William Dwight Whitney. *Atharva-Veda Saṁhitā*, II. Edited by Charles Rockwell Lanman. Cambridge, Masachusetts: Harvard University Press, 1905.

Елизаренкова 1999 = Татьяна Яковлевна Елизаренкова. *Слова и вещи в Ригведе*. Москва: Восточная Литература, 1999.

Кёйпер 1986 = Ф. Б. Я. Кёйпер. *Труды по ведийской мифологии*. Москва, 1986.

СС = Надя Жюльен. *Словарь символов: Иллюстрированный справочник*. Перевод с французского. 2-е издание. Челябинск: Урал LTD, 2000.

Топоров 2008 = Владимир Николаевич Топоров. Сарасвати – река, речь, красноречие. Iš: *Indologica: T. Ya. Elizarenkova Memorial Volume*. Москва: Издательство РГГУ, 2008.

SYMBOLISM OF THE OCEAN IN THE VEDAS

Šarūnas ŠIMKUS

Ocean or sea (*samudra*) is a common word in the ancient Indo-Aryan texts of the Rigveda and the Atharvaveda, and generally signifies any vast confluence of the waters. While the exact equivalents in the material world remain unknown, it is usually considered that the Vedic Indo-Aryans were ignorant about the sea (in the modern geographical sense), yet the word *samudra* unfolds through rich metaphorical and symbolical meanings. One of the most common images of *samudra* is the celestial ocean or the celestial river (called *sindhu*), which hovers in the midspace, called *antarikṣa*. Also, it is a space crossed by the ship of various gods, especially *Aśvins* who save *Bhujyu* from being drowned in the unsteady waters of *samudra*. While in this sense the Vedic ocean may mean instability of the passage of life, generally it signifies the vast vessel of songs and luminous thoughts and may be placed in the midst of the heart. The ocean (as *salila* or 'lower' ocean) may be the source of all the sacred chants, thoughts and vitality (all these are imagined as flowing rivers) and in the same time (as 'upper' ocean) it can be their destination. As water mythologically is considered as being an all-compassing entity, so the ocean, as the endless vastness of water, is universally used as a metaphor of the single God. Vedic texts indicate that the ocean is the abode of various gods or god (*Varuṇa*, *Soma*) and is the final destination of human life. This statement is supported by the Upanishads, where the ocean is equated to the supreme divinity, called *brahman*.

VILNIAUS UNIVERSITETO TAUTOSAKOS BŪRELIO ISTORIJA (1953–1961 M.)

Justė ŽILIONYTĖ

Sovietmečiu Vilniaus universitete veikę pirmieji lituanistiniai būreliai iki šiol nebuvo išsamiau tyrinėti, ir tai paskatino pamėginti atkurti jų istoriją. Šiame darbe susitelkta į šeštojo dešimtmečio įvykius, postalininį politinio atšilimo laikotarpį, teikusį visuomeninio atsinaujinimo vilčių ir galėjusį turėti įtakos Lietuvių literatūros katedros kuruotų lituanistinių būrelių steigimui ir veiklai.

Kaip taikliai pastebėjo literatūrologė Solveiga Daugirdaitė, sovietmečio archyviniai dokumentai neretai yra įdomesni už to laiko grožinės literatūros tekstus (Daugirdaitė 2015: 80). Šio tyrimo medžiaga – būtent archyviniai dokumentai: Lietuvių literatūros katedroje saugota archyvinė medžiaga (katedros susirinkimų protokolai, nutarimai, būrelių posėdžių protokolai, darbo planai, veiklos ataskaitos ir kt.), VU LKP pirminės organizacijos byla (Istorijos-filologijos fakulteto partinio biuro posėdžių protokolai, nutarimai, ataskaitos ir kt.), Lietuvos TSR rašytojų sąjungos dokumentai (susirinkimų protokolai). Aplankyti ir penki Vilniaus archyvai. Deja, rūpimo laikotarpio dokumentai labai fragmentiški. Svarbus to meto šaltinis – universiteto laikraštis „Tarybinis studentas“, o ypač vertingas radinys – Donato Saukos, tais laikais Tautosakos būreliui vadovavusio jauno dėstytojo, asmeninė korespondencija su tautosakos pateikėjais, būrelio nariais, ekspedicijų dalyviais, leidusi patirti neoficialiosios komunikacijos kitoniškumą. Remtasi ir atsiminimais, paskelbtais knygose „Lituanistai. 1957–1962 m. m.: Vilniaus universiteto studentų lituanistų atsiminimai“ (sudarytojas V. Visockas) ir „Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra“ (sudarytojas G. Viliūnas) bei įvairiuose kituose leidiniuose. Pakalbinti keli tuometinių būrelių nariai (Kęstutis Nastopka, Romas Sadauskas, Vaclovas Mikailionis, Irena Bliuvaitė-Kerienė).

ATŠILIMAS VILNIAUS UNIVERSITETE IR LIETUVIŲ LITERATŪROS KATEDROS BYLA

Praėjusio amžiaus šeštasis dešimtmetis neretai įvardijamas kaip visuomeninio gyvenimo atlydžio metas. 1956 m. komunistų partijai viešai pasmerkus Stalino kultą ir gerokai atleidus totalitarinio režimo varžtus, daugelis tikėjosi esminių kultūrinio gyvenimo permainų. Į valdžią atėjus Nikitai Chruščiovui Lietuvoje „ėmė įsitvirtinti naujas politinis kursas“ (Puzinavičius 1996: 116). Atslūgus represijų baimei, akademinėje aplinkoje prasidėjo permainos.

1956 m. Vilniaus universiteto rektoriumi paskirtas Juozas Bulavas ėmėsi universiteto „atlietuvinimo“ reformų – atleido nekompetentingus dėstytojus, katedrų vedėjus, dekanus, o į jų vietą priėmė autoritetingus aukštos kvalifikacijos specialistus, grįžusius iš tremties ar ignoruotus dėl politinės laikysenos, tautinių įsitikinimų (Pšibilskis 1994: 290–291). Permainos stiprino dalykinį studentų paruošimą, skatino savarankišką mokslinį darbą, ugdė kultūrinį ir tautinį sąmoningumą (Sakalas 1989: 45). Irena Kostkevičiūtė, dar gerokai prieš atlydžio metą iš Kauno universiteto persikėlusi mokytis į Vilnių, teigia buvusi nustebinta palyginti liberalios atmosferos: „Po Mirono diktatūros Kaune mus nustebino, sužavėjo E. Meškausko [tuometinio Istorijos-filologijos fakulteto dekano – aut. past.] fakulteto laisvė“ (Kostkevičiūtė 1989: 275).

Meilė Lukšienė, šeštajame dešimtmetyje vadovavusi Lietuvių literatūros katedrai, prisimena, kad joje „būta ‚valenrodiško‘ susigūžimo, bet kartu ir nuostatos opoziciškai veikti“ (Lukšienė 2002: 21). Tokią laikyseną stiprino netipiška sovietmečiui katedros narių draugystė: šiame kolektyve, rodos, nebuvo tuometiniam viešajam gyvenimui būdingo, jame vyravusio tarpusavio nepasitikėjimo, įtarumo, priešingai – dalį jos narių siejo glaudūs asmeniniai ryšiai, įsitikinimai, vertybinės nuostatos. Tokią netipišką sovietmečiui Lietuvių literatūros katedros atmosferą prisimena D. Sauka:

> Kūrybinio polėkio užkrečiantis optimizmas, solidarumas ir karštai palankus pedagoginis dėmesys augančiai pamainai glaudžiai telkė anuometinį kolektyvą. Retai kada tarybinėje sistemoje įmanoma tokia draugiška santarvė, nes įtarinėjimas, įskundimų baimė, karjeristinės užmačios dažniausiai visiškai pagraužia būtiną tarpusavio pasitikėjimą. O anų laikų katedros moterų santarvės šviesa buvo išskirtinė <...> (Sauka 1990: 92).

I. Kostkevičiūtės teigimu, bičiulystės atmosferą kūrė, „toną davė vyresnieji žmonės“, t. y. M. Lukšienė, Jurgis Lebedys, Vincas Mykolaitis-Putinas (Kostkevičiūtė 1989: 275). Jie priklausė tarpukario literatūrinei mokyklai ir buvo rimta atsvara diegiamai prievartinei socialistinio realizmo mokyklai, marksistinei literatūros sampratai. Jaunesnieji katedros nariai (Vanda Zaborskaitė, I. Kostkevičiūtė, Aurelija Rabačiauskaitė, Donatas Sauka, Stasė Litvinaitė, Adolfas Sprindis, Juozas Stonys), jausdami vyresniųjų globą ir priimdami jų moralinį autoritetą, perėmė panašią laikyseną.

Katedros narių tarpusavio pasitikėjimą tvirtino ir neoficialus bendravimas. Svarbu paminėti J. Lebedžio organizuotas savaitgalio išvykas į gamtą, kuriose dalyvaudavo nemažas būrys lituanistų: D. Sauka, J. Stonys, Zigmas Zinkevičius, Vytautas Kubilius, Vincas Urbutis, Jonas Palionis, Ričardas Pakalniškis, Juozas Girdzijauskas, Vladas Žukas ir daugelis kitų. Žygiuose dalyvaudavo ir studentai, ir mokslininkai. Amžininkai liudija, kad būriu keliaudavo į atokesnes vietas už Vilniaus ir ten leisdavosi į žygį, slidinėdavo ar meškeriodavo, o vakarais rinkdavosi prie laužo, kur nevaržomai kalbėdavosi rūpimais literatūros mokslo ir kritikos, kultūros, meno, visuomeninio gyvenimo ir pan. klausimais. V. Žukas yra pavadinęs šias išvykas „keliaujančiu lituanistų klubu“, kuriame buvo dalijamasi universiteto ir Lietuvių kalbos ir literatūros instituto naujienomis, aptariami nauji sumanymai, skaitytos knygos, disertacijos, straipsniai (Žukas 1983, 146). Neformalūs susitikimai telkdavo lituanistus, leisdavo pasikliauti vienas kitu ir darbinėje aplinkoje, formavo santvarkai nepalankų užnugarį.

Naudodamiesi sušvelnėjusia priežiūra ir tam tikra suirute aukščiausiosios valdžios aparate, pajutę sovietinio režimo silpnėjimą ir naujojo rektorius paramą, Literatūros katedros darbuotojai suskubo gintis disertacijas (dar 1954 m. disertaciją apsigynė J. Lebedys, 1955 m. – M. Lukšienė, I. Kostkevičiūtė, A. Sprindis, 1957 m. – D. Sauka, V. Zaborskaitė), kurios, pasak D. Saukos, literatūros vertinimo „estetiniu šviežumu <...> smarkiai pralenkia anuometinę kritiką“ (Sauka 1990: 93). Tam tikra prasme šiomis disertacijomis buvo išreikšta pozicija, kad literatūros vertinimo kriterijai nepriklauso nuo politinės konjunktūros. Tai patvirtina M. Lukšienės teiginys, kad katedra bandė „ginti lietuvių literatūros mokslą nuo vulgaraus sociologizavimo ir nacionalinių momentų deformuoto interpretavimo“ (Lukšienė, Sakalas 1989: 46). Kitaip tariant, nepakluso literatūros mokslo ideologizavimui ir kiek įmanydama stengėsi priešintis istorinės tiesos klastojimui.

Iš tuometinio konteksto išsiskiria ne tik katedros moksliniai darbai, bet ir neįprasta pedagoginio darbo kryptis. Nuolatinė paskaitų kontrolė (stebėjimai, svarstymai) ribojo bent kiek laisvesnę mintį, tačiau vidinė katedros darbuotojų nepriklausomybė ir nesitapatinimas su totalitarine sistema leido užmegzti ryšį su studentais, palaikė jų sąmonėje „neiškreiptą teisybės nuojautą, padorumo jausmą“ (Sauka 1990: 121). Ilgainiui įsitvirtino alegorinis kalbėjimo būdas, savotiška ženklų kalba, kuria buvo įmanoma puse lūpų užsiminti apie sistemoje „neegzistuojančius“ dalykus. M. Lukšienė liudija apie metaforinį paskaitų kodą: „Greta mokslinės informacijos visada nešiesi šį tą užšifruotą metaforomis, intonacijomis – nori susikalbėti, nori rasti atgarsį“ (Lukšienė 2002: 21). Tai buvo stebima ir pastebima. Ne veltui viename iš katedros posėdžių partinei linijai atstovavusi kolegė Liudvika Lisenkaitė piktinosi:

> Mokomajame-auklėjamajame darbe tiek dėstytojo žodžiai, tiek sakinio tonas, tiek nutylėjimas – viskas turi reikšmę. Dėst. M. Lukšienė nepasisakydama išsamiai, neišdėstydama aiškiai savo marksistinio požiūrio į nacionalinį klausimą, duoda progos studentams intuityviai daug ką kitaip aiškintis.[1]

Suvokdami cenzūruotos mokslinės informacijos ribotumą, dėstytojai neprarado vilties perteikti studentams nacionalinės kultūros tęstinumo jausmą: „Eini į auditoriją ir kalbi daugiau ar mažiau apie mokslą, tačiau mūsų visų troškimas, vidinis jutimas – kad pirmiausia tarnaujame tautai, kad ji ištvertų ir joje formuotųsi laisvas žmogus“ (Lukšienė 2002: 21). Totalitarinio absurdo metais svarbiausia atrodė išlaikyti vidinę laisvę, subtiliai sužadinti jaunuomenei gilesnes kultūrines aspiracijas. Tomas Venclova, prisimindamas lituanistikos studijas universitete (1954–1959 m.), teigia, kad moksline prasme universitetas davė mažai naudos, tačiau išmokė, kad „kultūra ir laisvės skonis praktiškai negali būti sunaikinti“ (Venclova 1991: 69). D. Sauką studijų metais (1948–1953), kai visuotinai buvo ignoruojama savaiminė literatūros vertė, žavėjo M. Lukšienės ir kitų literatūros dėstytojų pastangos sudominti auditoriją emocionaliai atgaivinant, suaktualinant istorinius faktus, suteikiant jiems „psichologiškai artimesnį turinį“[2].

1 R856 16 185, 70 p.

2 D. Saukos atsiminimų rankraštis [Stodamas į aukštąją mokyklą...]. Iš asmeninio D. Saukos archyvo.

Jo žodžiais, M. Lukšienės paskaitose („akademiškai nesudrausmintose gyvose improvizacijose“) jautėsi atviras santykis su dėstomu dalyku, pastanga lygiomis partnerio teisėmis įtraukti studentus į „intelektualinį nuotykį“[3]. Prisimenamas ir aukšto lygio literatūrinis ir kultūrinis dėstytojų pasirengimas, kurio negalėjo sumenkinti konjunktūriniai reikalavimai. D. Sauka liudija, kad nepaisant beveik kiekvienoje paskaitoje nei šiaip, nei taip „styrančios“ Stalino citatos, studentai susižavėję klausydavosi literatūros istorijos paskaitų (Sauka 1990:121).

Apie M. Lukšienės, I. Kostkevičiūtės, V. Zaborskaitės, D. Saukos, J. Lebedžio dėstymo ypatumus likę nemažai buvusių studentų liudijimų. 1957-ųjų kartos lituanistai, kuriems paskutiniams teko patirti senosios katedros literatūrinę mokyklą, liudija jos išskirtinumą to meto studijų kontekste. 1957 m. universiteto laikraštyje „Tarybinis studentas“ galėjo būti išspausdinta jautri V. Zaborskaitės studentės padėka dėstytojai:

> Taip, mes labai mylėjome savo dėstytoją V. Zaborskaitę <...>. O dabar, ėmus pasakoti apie ją, trūksta žodžių. Tik norisi pasakyti, kad Istorijos-filologijos fakultete, šalia kitų, yra tokia dėstytoja, gera, nuoširdi, labai mylima studentų, galinti papasakoti daug ir įdomių dalykų. Pasiklausykite kada nors jos paskaitų ir patys tuo įsitikinsite (Povilaitytė 1957).

Cenzūruotas kalbėjimas leidžia tik užsiminti apie tikrąją literatūros paskaitų vertę. Sudėtinga nusakyti, kuo jos ypatingos, tačiau liudijama nelygstama jų emocinė vertė, susikalbėjimo momentas. Tai iliustruoja ir Teresės Buivytės-Švėgždienės liudijimas apie M. Lukšienės asmenybės žavesį ir visapusišką jos paskaitų vertę:

> Universitete greitai suartėjom su dėstytoja Meile Lukšiene. Jos nuoširdumas, vidinė šiluma, spindinčios akys, sugebėjimas kiekvieną išklausyti ištirpdydavo bet kokį nepasitikėjimą. Paskaitose tvyrojo ideali tyla, gaudydavom kiekvieną pasakytą žodį. Jos paskaitos netilpo į tuometinio dėstymo rėmus, veikdavo ne tik protą, bet ir jausmus. (Buivytė-Švėgždienė 2014: 49)

Jos bendrakursis Aldonas Pupkis prisimena, kad literatūros studijose jam imponavo dėstytojų pastangos ugdyti studentų dvasią:

> O vienoje paskaitoje [M. Lukšienė] labai ryškiai pabrėžė, kad gyvenimą į priekį stumianti daugiausia jaunoji karta: „Revoliucijas daro jaunimas, ne seniai, ne gyvenimu nusivylę žmonės.“ Rodos, gyviausiu žodžiu mus skatino imtis iniciatyvos, laužyti sustabarėjusią tikrovę, vaduotis iš dvasinės prievartos. Tai buvo tikrai revoliucinės mintys, skatinusios naują požiūrį į tikrovę ir dariusios perversmą mūsų mąstysenoje bei elgsenoje (Pupkis 2014:143).

Panašiais įspūdžiais dalinasi ir vėlesnės kartos studentai. Kęstučio Nastopkos teigimu, literatūros paskaitos plėtė akiratį ir keitė ideologizuotą požiūrį į poeziją[4]. Romas Sadauskas, studijavęs žurnalistiką, tvirtina savanoriškai su filologais ėjęs klausyti kai kurių kalbos ir literatūros paskaitų, nes jos buvo mažiau ideologizuotos – traukė netarybiškas dėstymas, netipiškas dėstytojų mentalitetas[5].

Nikitos Chruščiovo pradėta vykdyti „nacionalinė“ politika veikė akademinį jaunimą. Dar iki J. Bulavo pradėtų reformų 1954 m. Istorijos-filologijos fakulteto partinis biuras praneša, kad „pagyvėjo studentų antirusiškos, antisovietinės nuotaikos“ (Kašauskienė 1997: 111). 1955 m. studentai parašo peticiją dėl Gedimino paminklo Vilniuje statybos, kuri neliko nepastebėta kontrolės institucijų. O 1956 m. fakulteto partinio biuro posėdyje komjaunimo komiteto sekretorius Jonas Bielinis kritikuoja katedros auklėjamąjį darbą:

> Bet, reikia pasakyti, kad dažnai ir tie pavyzdingieji studentai skleidžia nihilistines nuotaikas [...]. II k. lituanistas Vaitkus šaipėsi atėjęs į biurą, kad, esą, girdi, tėvelio Stalino laikai jau praėjo ir nieko blogo, kad anksčiau engta liaudis laisviau atsiduso.[6]

1957 m. fakulteto partinio biuro protokolai atskleidžia, kad studentai per Vėlines rinkdavosi Rasų kapinėse, kur lankydavo Jono Basanavičiaus kapą, giedodavo tautines giesmes. Partinio biuro dėmesio centre – išskirtinai studentai lituanistai, demonstratyviai reiškiantys nepasitenkinimą sovietiniu režimu. Partijos sekretorius Irenijus Zaksas piktinasi: „Praeitais [1956 m.] metais klausimą dėl Gedimino paminklo kėlė – lituanistai, demonstracijoje Vėlinių metu dalyvavo – lituanistai.“[7] Jam pritaria V. Kuzmickis: „Yra

3 Ten pat.

4 Pokalbis su literatūrologu prof. habil. dr. Kęstučiu Nastopka, 2013, 4 p. <*http://www.llti.lt/failai/Interviu_su_prof__Nastopka.pdf* > [Žiūrėta 2017-04-25]

5 Pokalbis su R. Sadausku, 2017. Iš autorės asmeninio archyvo.

6 F 7017 2 51, 93 p.

7 R 856 16 154, 57 p.

objektyvūs rodikliai, kurie rodo, kad lituanistai studentai parodo netgi viešai priešišką nusistatymą mūsų santvarkos atžvilgiu. <...> Kodėl, pavyzdžiui, nesveikų reiškinių nepasitaiko studentų medikų ir kit. specialybių tarpe?[8]“ Partinė organizacija netrukus pradeda ieškoti kaltų: Lietuvių literatūros katedra perspėjama, kad yra atsakinga už tarybinį savo studentų auklėjimą, tačiau nesiima reikiamų priemonių.

SUSIDOROJIMAS SU LIETUVIŲ LITERATŪROS KATEDRA

Atlydžio metas tęsėsi neilgai. 1956 m. pabaigoje numalšinus Vengrijos įvykius ir N. Chruščiovui įsitvirtinus valdžioje pradedama kampanija prieš nacionalizmą (Pšibilskis 1994: 293). Įsivyravusi politinė konjunktūra sužlugdė bet kokias galimo atsinaujinimo viltis. LKP CK viršūnės, bijodamos partijos valymų ir siekdamos įrodyti lojalumą Maskvai, ėmėsi susidorojimo su Vilniaus universitetu.

Pirmuoju taikiniu pasirinktas naujasis rektorius J. Bulavas. Universiteto partinio biuro jis buvo kaltinamas nusiteikimu prieš rusų tautybės žmones, nacionalistinių pažiūrų skatinimu, taikstymusi su žalingomis Lietuvių literatūros katedros tendencijomis, priešiškumu partinei organizacijai. LKP sekretoriaus Vlado Niunkos pranešime įvardijama, kad J. Bulavas „nedavė griežto politinio atkirčio“ 1956 m. studentų vykdytiems „nacionalistinio pobūdžio išpuoliams“ ir gynė studentus, kuriuos partinė ir komjaunimo organizacijos reikalavo pašalinti iš universiteto (Kašauskienė 1997: 113.). 1958 m. birželį J. Bulavas atleidžiamas.

Lietuvių literatūros katedrai netekus pagrindinio savo užtarėjo, partinė vadovybė nedelsiant ėmėsi jos „demaskavimo“. 1958 m. net LKP X suvažiavime Lietuvių literatūros katedra kaltinta klerikalinės literatūros idealizavimu, nukrypimu į praeitį, nepakankamu dėmesiu tarybinei literatūrai, formalizmu, pareikšta, kad literatūros paskaitos nesiejamos su dabartimi ir neprisideda prie komunizmo statybos, o auklėjamasis katedros darbas – nepatenkinamas. Puolamos neseniai apgintos disertacijos, kuriose vyrauja „buržuazinės koncepcijos“ (LKP X suvažiavimas 1958). Universiteto partiniame susirinkime V. Niunka priekaištauja V. Zaborskaitei, jog ji „mėgino įrodinėti neva Vaižgantas 1905 m. revoliucijoje vaidinęs teigiamą vaidmenį, kai tuo tarpu įžymus kritikas V. Kapsukas ignoruojamas“ (Kašauskienė 1997: 115). Aurelija Rabačiauskaitė kaltinta mėginusi „ginčyti bet kurias dekadentizmo apraiškas“ B. Sruogos kūryboje (Rabačiauskaitė 1989: 280), apgailestaujama, kad daug gabių studentų „pateko į Lukšienės rankas“ ir todėl nebuvo tinkamai ideologiškai paruošti (Kašauskienė 1997: 115), užsipulta ir D. Saukos disertacija apie Salomėją Nėrį. Lietuvių literatūros katedros posėdyje I. Zaksas piktinasi katedros auklėjamuoju darbu, „luošinančiu“ studentus: „Pvz., tokia gabi mergaitė kaip Vaičiūnaitė gali išaugti antroji Salomėja Nėris, bet reikia ją tinkamai ideologiškai auklėti. Ar katedra tai darė?“[9] Posėdyje demaskuojamas katedros auklėtinių polinkis į estetizmą, nacionaliniai išsišokimai, išskirtinis domėjimasis specialiaisiais fondais[10]. Reikalaujama, kad katedra prisiimtų atsakomybę už ideologinę žalą jaunuomenei. M. Lukšienė nušalinama nuo katedros vedėjos pareigų.

Dar viena iš dingsčių pulti Lietuvių literatūros katedrą buvo studentų kūrybos almanachas „Kūryba“ (rengtas 1956–1958 m.). Iki tol universiteto jaunųjų literatų kūryba kartais pasirodydavo periodinėje spaudoje (paprastai universiteto laikraštyje „Tarybinis studentas“), tad savarankiškas ir iš dalies nepriklausomas leidinys turėjo išsiskirti iš tuometinio literatūrinio konteksto. Deja, almanacho leidyba buvo sustabdyta, o fakulteto partinio biuro ataskaitoje pareikšta:

> [Almanache] vyrauja aiškiai beidėjiški, apolitiški, dažnai ir meniškai neišbaigti rašiniai, ypač poezijos srityje, persunkti individualizmo, užsiskleidimo siaurame miesčioniškame pasaulyje dvasia. Eilėraščiuose nuskamba vienatvės, ilgesio, dekadanso nuotaikos, o kai kur iškraipoma tarybinė tikrovė. Almanache tilpo idėjiškai žalingas T. Venclovos straipsnis „Liaudies koncepcija Žemaitės ir V. Krėvės apsakymuose“, kuris parašytas iš antimarksistinių, revizionistinių pozicijų.[11]

Nutarus, kad almanachas „Kūryba“ – tai Lietuvių literatūros katedros klaidų atspindys, 1959 m. vasarį buvo surengtas universiteto partinio biuro išplėstinis posėdis, kuriame be partinio biuro narių ir katedros darbuotojų, dalyvavo Rašytojų sąjungos, Mokslų akademijos atstovai, studentai lituanistai. Vyko viešas

8 R 856 16 154, 55 p.

9 R 856 16 185, 1959, 73 p.

10 R 856 16 185, 1959, 78 p.

11 F 7017 2 93, 1959, 53 p.

spektaklis, kuriame „atskleista, kad almanacho parengimo trūkumai yra ne atsitiktinis reiškinys, o žymia dalimi jau anksčiau partinės organizacijos iškeltų kai kurių Lietuvių literatūros katedros dėstytojų ideologinių klaidų tąsa“ (Už marksistinį-leninininį literatūros dėstymą 1959). Almanacho rengimą inicijavo Lietuvių literatūros katedros kuruotas Literatų būrelis, čia spausdinosi nemažai būrelio narių.

Lietuvių literatūros katedros puolimas baigėsi dviem valymais. 1959 m. fakulteto partiniame biure buvo nutarta M. Lukšienės ir A. Rabačiauskaitės neperrinkti pedagoginiam darbui, nes jų darbe „reiškėsi revizionistinės tendencijos ir kitos idėjinio pobūdžio klaidos“[12]. D. Sauka, prieš katedroje vyravusias tendencijas neparodęs „reikiamo principingumo ir savikritikos“[13], paliekamas dirbti „bandomajam“ vienerių metų laikotarpiui. Atleistąsias dėstytojas pakeitė partijos statytiniai, o iš likusių katedros narių buvo tikimasi „persiauklėjimo“ – jie privalėjo nuolat viešai įrodinėti lojalumą tarybinei santvarkai:

> Pageidautina, kad kiekvienas dėstytojas pareikštų savo nuomonę ginčytinais klausimais, duoti atkirtį priešiškiems išsišokimams (tai taikoma dėst. Zaborskaitei – *aut. past.*). Pageidaujama iš dėstytojų pasisakyti principiškai.[14]

Partinių institucijų požiūris į katedrą nesikeitė ir vėliau. Fakulteto partinio biuro 1959–1960 m. m. ataskaitoje konstatuojama, kad lituanistikos katedros stengėsi taisyti klaidas, bet politiniame auklėjamajame darbe dar yra „rimtų trūkumų“[15]. Kolektyvo darbas, net pašalinus „priešiškus elementus“, ir toliau stebimas ir kritikuojamas. Išdraskytoje katedroje pradėjus dirbti „doriems“ komunistams, nebelieka pasitikėjimo vienas kitu, sekama kiekvienas žingsnis.

Vyko nuožmi paskaitų, seminarų, pratybų kontrolė. Sudaryta speciali komisija (A. Trakymas, G. Adomaitis, J. Misevičius, V. Areška, L. Lisenkaitė ir kt.) stebėjo I. Kostkevičiūtės, D. Saukos, V. Zaborskaitės paskaitas, kurių stenogramos ir komisijos paruoštos ataskaitos pasiekdavo partinį biurą. Negana to, komisija nagrinėjo bei vertino „nepatikimų“ dėstytojų studentų rašinius bei pasisakymus paskaitose. Viename susirinkime I. Kostkevičiūtė, stebėdamasi aršia „kolegės“ L. Lisenkaitės kritika, teigia, kad katedroje įsivyravo nenormali darbo atmosfera, kad įvyko „skilimas“[16].

V. Zaborskaitė liudija, kad tuo metu taikiklyje atsidūrė ir D. Sauka – vyko nuolatiniai tikrinimai, svarstymai. Buvo taikomasi ir į D. Saukos vadovaujamą Tautosakos būrelį. Partinis biuras nuolatos „šukuoja“ būrelio veiklą, rengia nutarimus, stebi, ar jie vykdomi. Spaudoje pilasi kritikos straipsniai. 1960 m. „Tarybiniame studente“ išspausdintame straipsnyje „Ryžtingai taisyti padėtį“ (Andrijauskas 1960), piktinamasi, kad Tautosakos būrelis partinio biuro nurodymus vykdo formaliai, nesilaiko nurodytos idėjinės krypties. Buvo manoma, kad D. Saukai teks atsisveikinti su universitetu. V. Zaborskaitės liudijimu, partinio biuro D. Sauka buvo kaltinamas nacionalizmu ir kad „per tautosaką stengiasi atitraukti studentus nuo aktualių reikalų“ (Zaborskaitė 2012: 289.) D. Sauka buvo priverstas viešai „išpažinti“ savo klaidas:

> Sauka kritiškai atsiliepia apie lietuvių literatūros katedros darbą ir prisipažįsta, kad praeityje jos darbe tikrai buvę daug ne tik trūkumų, bet ir klaidų. [...] Aš taip pat nesudarau išimties, sako drg. Sauka. Ir mano knygoje apie Salomėją Nerį yra elementų, nesutinkančių su šių dienų uždaviniais.[17]

Ir 1961 m. balandį vykusiame atvirame partinės organizacijos susirinkime literatūros paskaitas stebėję kadrai vieningai tvirtino, kad Lietuvių literatūros katedros padėtis nepagerėjo. Komisijos vertinimui pritarė J. Bielinis:

> <...> Partinė organizacija pasitikėjo kritikuotais draugais ir tikėjosi, kad jie nuoširdžiai pergalvos partinės organizacijos kritiką ir stos į teisingą komunistinio jaunimo auklėjimo kelią. Tačiau, kaip parodė patikrinimo komisijos pateikta medžiaga ir komunistų pasisakymai, dėstytojos Kostkevičiūtė ir Zaborskaitė nepadarė rimtų išvadų iš partinės organizacijos kritikos. Jos ir vėl kartojo beveik tas pačias klaidas.[18]

A. Lisenkaitė karštai įrodinėjo, kad I. Kostkevičiūtės paskaitose „kvepia ‚vieningos srovės‘ teorija“[19], kaltino V. Zaborskaitę, kad semina-

12 F 7017 2 92, 1959.

13 F 7017 2 92, 1959.

14 F 7017 02 107, 1960, 92 p.

15 F 7017 02 107 1960, 106 p.

16 F 7017, 2, 121, 1961, 21 p.

17 F 7017, 2, 93, 55 p.

18 F 7017, 2, 121, 1961, 23 p.

19 F 7017, 2, 121, 1961, 17 p.

ruose studentai „kūrybą nagrinėja formalistiškai, atitrauktai nuo jos idėjinių pagrindimų“[20]. Jonas Repšys, stebėjęs V. Zaborskaitės paskaitą, kurioje buvo nagrinėjamas Jono Ragausko romanas „Ite missa est“, piktinasi, kad šitaip Zaborskaitė galėtų dėstyti bet kuriame buržuaziniame universitete[21]. Komisijos ypač kritikuotos I. Kostkevičiūtės paskaitos apie socrealizmą. Iškeliama mintis, kad dėstytoja nesugeba įsisavinti socialinio-klasinio požiūrio į literatūros reiškinius ir neparodo aiškios savo pozicijos šiuo klausimu.

Susirinkimo nutarime teigiama, kad dėstytojai, ne kartą kritikuoti už idėjinio pobūdžio klaidas, žadėjo pasitaisyti, bet I. Kostkevičiūtė ir V. Zaborskaitė (ir iš dalies D. Sauka ir A. Sprindis) „dar nepadarė rimtų išvadų iš partinės kritikos“[22]. Nutariama, kad I. Kostkevičiūtei, iš principo nesilaikančiai marksistinių pažiūrų ir netinkamai auklėjančiai studentus, reikia surengti neeilinį konkursą, kitaip tariant, nieko nelaukiant atleisti iš darbo. Partinė organizacija suteikė „malonę“ D. Saukai, A. Sprindžiui ir laikinai (iki mokslo metų pabaigos) V. Zaborskaitei. 1962 m. rugsėjį vienos geriausių literatūros dėstytojų į universitetą nesugrįžo.

Po katedros valymo studentai lituanistai netrukus pajuto esminius pokyčius. Partijos statytiniai negalėjo prilygti buvusioms dėstytojoms nei dalykiniu išmanymu, nei asmeninėmis savybėmis. Sovietmečio viešajame gyvenime, anot Česlovo Milošo, vyko „kompromisų ir išorinių lojalumo pareiškimų“ žaidimas (Milošas 1995: 10). Viešai išsakyti asmeninę poziciją, neatitinkančią sovietinės nomenklatūros, galėjo tik dvasiškai laisvi žmonės. Lietuvių literatūros katedros kolektyvas, neįsitraukdamas į žeminantį ideologinės ištikimybės įrodinėjimo žaidimą, parodė principinę „nepaklusniųjų“ laikyseną, apie kurią liudija V. Zaborskaitė:

> Išėjo kalbėti Meilė [Lukšienė], iš kurios tikėtasi rimtos savikritikos, bet ji pasakė, kad didžiuojasi draugišku katedros sugyvenimu, kur nesą nei pavydo, nei apkalbų, nei tarpusavio kivirčų, o visi stengiasi vienas kitam padėti. Komisija tik skėstelėjo rankomis. Gelbėjimo akcija aiškiai nepavyko, kai ginamieji pasirodė nė nenorį ar nemoką gelbėtis (Zaborskaitė 2012: 163).

Asmeniniais ryšiais susaistyta M. Lukšienės katedra kurį laiką turėjo galimybę priešintis brutaliai literatūros mokslo vulgarizacijai, o pirmaisiais politinio atlydžio metais savo veikla net gana atvirai deklaruoti tautinius idealus. Tai formavo studentų lituanistų pasaulėžiūrą, skatino nesitapatinti su okupantais. Tokioje aplinkoje ir kūrėsi lituanistiniai būreliai.

MOKSLINIAI BŪRELIAI UNIVERSITETE

Vilniaus universitete ankstyvaisiais sovietmečio metais intensyviai kūrėsi Studentų mokslinės draugijos (SMD) kuruojami moksliniai būreliai. Tai buvo neatsiejama komunistinio auklėjimo dalis, tad pirmuoju sovietmečio dešimtmečiu (1945–1955 m.) universitete jau veikė apie 117 mokslinių būrelių, kuriems priklausė daugiau nei 800 studentų (Vladimirovas 1956: 99). Ne visi būreliai sulaukdavo studentų susidomėjimo. Pavyzdžiui, Ateizmo Lietuvoje istorijos būreliui 1957 m. priklausė 5 nariai, o Lietuvių kalbos būrelį, kuriam vadovavo Jonas Kazlauskas, lankė 96 studentai. Be to, I. Bliuvaitė (1957 m. kartos lituanistė) prisimena, kad į Ateizmo būrelį, vadovaujamą I. Zakso, pateko už tai, kad lankė bažnyčią:

> Į ateizmo būrelį pakliuvau, nes [į bažnyčią] bėgiodavom iš seno papratimo saugodami tradicijas šeimos. <...> Žinai, mus toks istorikas Navaitis <...> pasekė ir paskundė. Tardė visus, baudė. <...> Mane stipriai svarstė, nes aš tokia aktyvi buvau, su spaliukais dirbau ir su žydukais dirbau – kur tiktai nori. Zaksas čiupt už karšėnios – eini čia <...>[23]

Sprendžiant iš negausių periodinėje spaudoje pasirodžiusių įrašų, Lietuvių literatūros katedros posėdžių protokolų ir išlikusių fragmentiškų būrelių dokumentų, jau pirmaisiais sovietmečio metais prie Lietuvių literatūros katedros veikė mokslinis Lietuvių literatūros būrelis ir kūrybinis Literatūros ir kritikos būrelis. Šiuos būrelius galima laikyti vėliau suformuotų Tautosakos ir Literatų būrelių pirmtakais.

Šį kartą pagrindinį dėmesį skirsime Tautosakos būrelio istorijai.

20 F 7017, 2, 121, 1961, 16 p.

21 F 7017, 2, 121, 1961, 19 p.

22 F 7017 2 121, 1961, 104 p.

23 Iš pokalbio su I. Bliuvaite-Keriene, 2017. Autorės asm. archyvas.

M. Žukauskienė dar dainą prisiminė. Vėžionių k. Eišiškių r. Nuotraukos ir jų parašai – iš studentų sukurto 1957 m. vasaros tautosakos ekspedicijos foto albumo.

TAUTOSAKOS BŪRELIO ĮKŪRIMAS, TIKSLAI

Šeštojo dešimtmečio pradžioje kilęs nacionalinis sujudimas skatino susidomėjimą etnine kultūra, istoriniu paveldu. Kaip jau minėta, veikiami Lietuvių literatūros katedros vertybinių nuostatų, tautiniu sąmoningumu išskirtinai pasižymėjo studentai lituanistai. Po Stalino mirties apie iki tol nomenklatūros neproteguotą tautosakinę veiklą universitete prabilta viešai. 1953 m. „Tarybiniame studente“ net du kartus pranešama apie Lietuvių literatūros būrelio organizuotą tautosakos rinkimo ekspediciją po Rytų Lietuvą. Nesulaukus priešiškos reakcijos imtasi tą veiklą įteisinti.

Tad 1953 m. spalio 19 d. prie Lietuvių literatūros katedros buvo įkurtas Tautosakos būrelis. Steigiamajam susirinkimui pirmininkavęs Justinas Marcinkevičius teigė, kad kuriamas „tautosakos būrelis yra pirmasis tautosakininkų būrelis tiek universitete, tiek respublikoje“[24]. (Plg., Kraštotyros būrelis, vėliau išaugęs į kraštotyrininkų Ramuvos judėjimą, buvo įsteigtas tik 1957 m.) Nors tautosaka buvo domimasi ir anksčiau įsteigtame Lietuvių literatūros būrelyje, naujo būrelio įkūrimu deklaruota, kad etninė kultūra reikalauja išskirtinio dėmesio, yra verta mokslinio žvilgsnio: „Tautosakos tyrinėjimas turi pagilinti I–mo kurso praeinamą tautosakos medžiagą, turi padėti studentams giliau susipažinti su liaudies kūryba ir jos panaudojimu literatūroje.“[25] Pirmajame susirinkime iškeliamas tikslas – „tyrinėti surinktą tautosakinę medžiagą, rinkti naująją, populiarinti tautosakos rinkimą ir tyrinėjimą respublikoje“[26]. Būreliui ėmėsi vadovauti M. Lukšienė ir aspirantė Stasė Litvinaitė, steigiamajame susirinkime išrinkta būrelio valdyba (pirmininkė – Liuda Paštukaitė). Tautosaka, iki tol universitete dėstyta kaip periferinis literatūros tyrimo laukas, įgijo pagrindinio tyrimo objekto statusą. Tautosakos mokslo sureikšminimas susijęs su *savo*s tautos kultūros prestižo klausimu, todėl tautosakos būrelio įkūrimas buvo savotiškas atkirtis totalitariniam režimui, naikinusiam nacionalinės kultūros tradicijas. Kita vertus, galbūt ši iniciatyva susijusi ir su 1953 m. Lietuvių kalbos ir literatūros institute įkurtu Tautosakos sektoriumi, kurio darbuotojams reikėjo talkininkų.

24 VVU Istorijos-filologijos fak. Tautosakos būrelio steigiamojo susirinkimo, įvykusio 1953. X. 19, protokolas.

25 Ten pat.

26 Ten pat.

BŪRELIO VEIKLA 1953–1957 M.

Iš šio laikotarpio dokumentų išlikę mažai. Tai gali reikšti, kad po įkūrimo būrelis, vengdamas kontrolės, veiklos nedokumentavo, kad šie dokumentai neišliko arba būrelis nevykdė intensyvesnės veiklos. Išlikę susirinkimų protokolai leistų teigti, kad rimčiau būrelis pradėjo veikti tik po metų. Pirmojo dokumentuoto susirinkimo data – 1954 m. lapkričio 9 d. Šiame susirinkime sudaromas 1954–1955 m. m. rudens semestro darbo planas. Numatoma aplankyti Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Tautosakos sektorių ir susipažinti su tautosakos rinkimo darbu ir archyvu, aptarti Genovaitės Sakalauskaitės dainų rinkinį, išklausyti S. Litvinaitės pranešimą apie tautosakos rinkimą[27], t. y., siekta paruošti studentus tinkamai užrašyti tautosaką. 1955 m. buvo planuojama parengti ir pavyzdinius tautosakos rinkimo lapus, nes: 1) birželio mėnesį suplanuota tautosakos ekspedicija, 2) kiekvienas būrelio narys vasaros atostogų metu įpareigotas užrašyti nemažiau kaip 10 vienetų įvairų žanrų tautosakos[28]. Kita būrelio veiklos kryptis buvo savarankiški studentų tiriamieji darbai. Susirinkus 1955 m. kovą jau svarstomi pirmieji studentų parengti referatai: Aldonos Baltrūnaitės „A. Juškos ‚Lietuviškos dainos' I t." ir Vytauto Martišiaus „Tautosakos panaudojimas S. Nėries poemoje ‚Eglė žalčių karalienė'". Išklausius pranešimus vyko diskusija, referentams išsakyta kritikos ir pagyrimų. M. Lukšienė kalbėjusi apie A. Juškos dainų rinkinio estetiką ir pabrėžusi, kad šis veikalas turėjo didelės reikšmės lietuvių tautai[29]. M. Lukšienės pastaba, veikiausiai sąmoningai protokole neišplėtota, leidžia manyti, kad tautosakos būrelis jau buvo šiokia tokia „tautinė mokykla" – kamerinėje aplinkoje (susirinkime dalyvavo 14 studentų) laisvesnei minčiai plėtotis buvo palankesnės sąlygos nei auditorijose. Iš parengtų referatų temų ir diskusijos matyti, kad svarstymai nebuvo ideologizuoti, o į 1955 m. darbo planą įtrauktos referato temos „Klasinės revoliucinės kovos atspindžiai: a) darbo dainose, b) buitinėse pasakose" nepasirinko nė vienas būrelio narys.

Tuometinė būrelio pirmininkė G. Sakalauskaitė nedatuotoje darbo ataskaitoje pažymi, kad konkretesnė būrelio veikla prasidėjo nuo 1954 m. gruodžio 29 d. Nurodoma, kad įvyko keletas būrelio susirinkimų, buvo organizuota spektaklio „Kupriukas muzikantas" peržiūra ir aptarimas kartu su pjesės autore Aldona Liobyte ir režisiere Stefa Nosevičiūte (yra išlikęs šio aptarimo protokolas). Ataskaitoje pažymima, kad būrelyje susipažįstama su liaudies kūryba, renkama tautosaka, tačiau apgailestaujama, kad kol kas neužsiimama moksliniu tiriamuoju darbu, nes dauguma būrelio narių – I–II kurso studentai.

1955 m. pavasarį padaugėja studentų prašymų priimti į šio būrelio narius. O 1956 m. Lietuvių literatūros katedros darbo ataskaitoje pažymima, kad Lietuvių literatūros istorijos būrelis veikė labai silpnai, o Tautosakos būrelis – neblogai[30]. Rudenį susirinkime svarstyta, kad būrelio užsiėmimai galėtų vykti dažniau – kas dvi savaites.

1956 m. rugsėjo 27 d. Lietuvių literatūros katedros susirinkime buvo išsamiai aptarta Tautosakos būrelio organizuota vasaros tautosakos rinkimo ekspedicija. Posėdyje dalyvavo ir įspūdžiais dalijosi jos dalyviai studentai B. Kurkulis, A. Lyberytė, E. Raščius. Ekspedicija vyko Pabradės ir Druskininkų rajonuose, joje dalyvavo ne daugiau kaip 20 žmonių, vadovavo S. Litvinaitė. B. Kurkulis iškėlė klausimą, ar ekspedicijose reikia užrašinėti dekadentines dainas. Katedros atsakymas veikiausiai sąmoningai nedokumentuotas. Posėdžio nutarime jaučiamas būrelio veiklos palaikymas, tik iškeliami didesni reikalavimai, kalbama apie profesionalesnio pasirengimo būtinybę:

> Reikia ekspedicijos medžiagą perrašyti ir vieną egzempliorių perduoti Tautosakos sektoriui literatūros institute. Reikia pridėti platesnius aprašus, duoti daug etnografinės medžiagos prie pačių dainų, išplėsti dainininkų charakteristikas. Reikėtų įsigyti magnetofoną ir fotoaparatus. Kitą metą reikia organizuoti didelę – 100 žmonių tautosakos ekspediciją.[31]

Ir kitame Lietuvių literatūros katedros posėdyje M. Lukšienė džiaugiasi intensyviu būrelio darbu. Jos tvirtinimu, Tautosakos būrelio nariai „katalogizuoja ir tvarko surinktą tautosaką, sistematizuoja LTSR MA Lietuvių k[albos] ir lit[eratūros] institute esančią tautosakos medžiagą"[32]. Tad galima teigti, kad per metus Tautosakos būrelis įsitvirtino kaip motyvuota grupė. Lietuvių literatūros katedros 1955–1956 m. m. darbo

27 Lietuvių tautosakos būrelio 1954/55 m. m. kalendorinis veikimo planas.

28 VVU tautosakos būrelio darbo planas 1955 m.

29 VVU Tautosakos būrelio narių susirinkimo protokolas Nr. 3.

30 R856 16 116, 1956, 13 p.

31 R856 16 154, 1956, 10 p.

32 R856 16 154, 1956, 16 p.

Kojelės numazgotos. 1957 m.

ataskaitoje pažymima: „Tautosakos būrelis nuo pavasario semestro įėjo į normalias darbo vėžias, darė gana reguliariai susirinkimus ir pradėjo sistemingai ruoštis tautosakos tyrinėjimui.“[33] Tautosakininkams papildomų inspiracijų galėjo teikti ir 1956 m. įvykiai, kita vertus, netrukus prasidėjus antinacionalistinei kampanijai, tautosakininkų veikla fakulteto partinio biuro neliko nepastebėta.

1956 m. lapkritį Lietuvių literatūros katedros posėdyje svarstytas katedros auklėjamojo darbo klausimas, jame I. Zaksas piktinosi studentų elgesiu: „Bloga tai, kad lituanistų tarpe pasireiškia internacionalinio ir nacionalinio klausimų priešpastatymas. Tokios nuostatos pasireiškė jau pernai / stud. Martišius/.“[34] Kritikuojamas V. Martišius priklausė Tautosakos būreliui ir rengė referatą apie S. Nėries poemą „Eglė žalčių karalienė“. Kritikuojamas ir II k. lituanistų elgesys: „II–me kurse dainuojamos tik lietuviškos dainos, o tarybinės ir rusų dainos pamirštamos“[35]. L. Lisenkaitės kritika skiriama uoliausiems Tautosakos būrelio nariams trečiakursiams: „III k. lituanistų almanache „Atžalynas“ yra neteisingų tendencijų, kalbant apie kultūros paminklų apsaugą, apie kalbos grynumą“[36]. Galbūt kaip atsakas 1957 m. balandį „Tarybiniame studente“ išspausdinamas straipsnis „Tautosakininkų darbai“, kuriame teigiama:

> Šiemetiniai diplomantai-tautosakininkai Kurkulis, Albavičiūtė, Gudžiūnaitė šiuo atžvilgiu kone pionieriai: jie bene pirmieji ėmė tautosakos satyros, poetikos klausimus, kurie ne tik kad diplominiuose darbuose, bet ir mokslinėje literatūroje seniai buvo kelti (Tautosakininkų darbai, 1957).

Iki 1957 m. rugsėjo tautosakos būreliui vadovavo M. Lukšienė. Iš jos būrelį perėmė pavasarį disertaciją apsigynęs D. Sauka. M. Lukšienė „įpėdinį“ pasirinko apgalvotai – pasitikėjimas jaunuoju kolega buvo pagrįstas ir asmenine pažintimi. D. Saukos liudijimu, jau studijų metais tarp jų užsimezgė itin bičiuliški santykiai:

> Iš studentiškos vyrijos, kuri visa buvo neabejinga Močiutei, kaip ją vadino J. Marcinkevičiaus ir V. Mikuličiaus kursas, aš neabejotinai galėjau pasididžiuoti didesniu nei kam kitam rodomu palankumu. <...> O kadangi <...> emocinio bendravimo poreikis su dvasiškai

33 VUB. F. 856 Ap. 16. B. 6. L. 10–15

34 R856 16 154, 1956, 34 p.

35 Ten pat.

36 R856 16 154, 1956, 36 p.

> artimais žmonėm buvo beribis, tad barjeras tarp Dėstytojos ir studento, aišku, greitai turėjo sutirpti. Nejučiom atsirado įprotis prisitaikyti po atskaitytos paskaitos ir susirasti bendros kalbos visam ilgam keliui iki Žvėryno. <...> Bet pradėsiu lankytis pas Lukšas dar negreitai, jau tik į studijų pabaigą ir ypač vėliau, aspirantūros metais.[37]

Patvirtinus D. Sauką Tautosakos būrelio vadovu buvo užtikrintas būrelio idėjos tęstinumas.

TAUTOSAKOS BŪRELIS 1957–1964 M. DONATO SAUKOS VEIKLA

D. Saukos pastangomis universiteto tautosakininkų judėjimas įgavo platesnį mastą ir apie savo veiklą pradėjo skelbti viešai. Nuo 1957 m. „Tarybiniame studente“ periodiškai pasirodydavo pranešimai, straipsneliai ar skelbimai, susiję su universiteto tautosakininkų veikla, tad iš šio šaltinio galima susidaryti konkretesnį būrelio veiklos vaizdą. Kai kurie būrelio istorijos rekonstrukcijai reikšmingi straipsniai, laiškai, dokumentai buvo išsaugoti ir D. Saukos asmeniniame archyve. Atrodo, kad tuo metu Tautosakos būrelis išgyveno aukso amžių. Tai lėmė ir palankiai susiklosčiusios aplinkybės: tuo metu, kaip minėta, totalitarinė politika buvo kiek sušvelnėjusi, naujasis universiteto rektorius J. Bulavas dar vykdė reformas, be to, 1957 m. Vilniaus universitete lituanistikos studijas pradėjo ypatingas kursas, netrukus sudaręs Tautosakos būrelio narių daugumą.

D. Saukos būrelis tęsė M. Lukšienės tradicijas, tačiau įvedė ir naujų dalykų. Pavyzdžiui, universitete pradėti rengti vieši tautosakos ekspedicijų įspūdžių ir liaudies dainos vakarai – iki tol nepraktikuotas dalykas. D. Saukos ranka rašytame 1957–1958 m. m. darbo plane numatyta surengti liaudies dainininkės Onos Sorokienės dainų vakarą, vėliau patikslinta – *viešą* dainų vakarą. O jau 1957 m. gruodį „Tarybiniame studente“ publikuojamas V. Varveklio pranešimas apie universitete apsilankiusius liaudies dainininkus O. Sorokienę ir Jurčikonį iš Dzūkijos, kur „šią vasarą mūsų universiteto liaudies meno mėgėjai rinko tautosaką, užrašė apie 3 500 dainų, pasakų ir kt.“ (Varveklis 1957) D. Sauka planavo ir muzikinį lektoriumą – ketinta gabesnius studentus viešose paskaitose išmokyti užrašyti liaudies dainų melodijas. Taip pat planuota su būreliu lankyti muziejus, organizuoti ekskursijas, susitikimus su Konservatorijos, Dailės instituto studentais. Vyko ir uždari būrelio susirinkimai, darbas archyvuose.

D. Saukos „viešumo politika“ išpopuliarino būrelį, pritraukė daug naujų narių. Tai galėjo būti sąmoningas ėjimas. Jei tyliai veikęs M. Lukšienės būrelis turėjo pogrindinės veiklos bruožų (kamerinė patikimų žmonių aplinka, nedidelės ekspedicijos) ir greitai galėjo sulaukti partinės linijos priekaištų, naujasis vadovas kūrė atviresnį būrelį, įnešė jaunatviško gaivališkumo. Vis dėlto vėlesni įvykiai į šią tautosakinę veiklą leidžia žvelgti kaip į „savitą tyliąją rezistenciją“ (Sauka, Stundžienė. 2004: 134–140), nors viešumo nebuvo atsisakyta, bet oficiali būrelio „pozicija“ neretai skyrėsi nuo tikrųjų jo veiklos tikslų.

D. Saukai tapus būrelio vadovu pradėtos rengti didelės tautosakos rinkimo ekspedicijos. Iš jų sąrašo matyti, kad nuosekliai kasmet į ekspedicijas buvo vykstama nuo 1957 m. vasaros. Tais metais lankytasi pietrytinėje Lietuvos dalyje: Varėnos, Šalčininkų, Eišiškių, Butrimonių, Alytaus, Veisiejų apylinkėse ir surinkta apytikriai 6 kartus daugiau tautosakos nei per 1953–1956 m. laikotarpį. 1957 m. vasaros ekspedicijai vadovavusio D. Saukos asmeniniame archyve išlikę organizaciniai dokumentai, iš kurių matyti, kad viso ekspedicijoje būta 80 dalyvių, iš jų – 75 studentai. Tais metais oficialiai tautosakos rinkimo ekspedicija jau įvardijama kaip gamybinės praktikos, kuri pirmakursiams lituanistams buvo privaloma, dalis. Tačiau iš ekspedicijos dalyvių sąrašo matyti, kad tautosakos rinkti važiavo ir savanoriai, tarp jų – nemažai Tautosakos būrelio narių. Iš asmeninės D. Saukos korespondencijos galima spręsti, kad aktyvesni Tautosakos būrelio nariai tautosakos ekspedicijose dalyvaudavo ir baigę universitetą. D. Sauka nenutraukdavo ryšių su buvusiais studentais, mokėjo paskatinti gabesniuosius. Tai liudija Broniaus Kurkulio atsakymas į D. Saukos kvietimą:

> Gerbiamas Dėstytojau,
>
> Nors iš principo nesutinku, kad Baublys yra bloga priedanga nuo vasaros karščių, bet Jūsų pasiūlymu prisidėti prie tautosakininkų labai džiaugiuosi. Tikrai norėčiau pavaikščioti po Žąsino kaimą (matyt, labai dainingas!) <...> Jei kada ir kalbėjau su buvusiais kurso draugais apie aspirantūrą, tai juk niekuomet netrūko tinkamiausių kandidatų.[38]

37 D. Saukos atsiminimų rankraštis: [Stodamas į aukštąją mokyklą...]. Iš D. Saukos asm. archyvo.

38 [Gerbiamas Dėstytojau...] Cituojamas laiškas. Asmeninis D. Saukos archyvas

Iš pradžių kalba nelabai mezgėsi. Dieveniškių r. 1957 m.

D. Sauka buvo telkianti asmenybė, galbūt todėl nei Tautosakos būrelyje, nei ekspedicijose dalyvių netrūko. Suvokdamas šio darbo svarbą ir įnašą į tautosakos mokslo aruodą, jis stengėsi registruoti, kiek Lietuvių literatūros katedros organizuotose ekspedicijose surinkta tautosakos, o skaičiai – įspūdingi:

> Vien šiemet būrelio nariai užrašė 3–4 tūkstančius tautosakos kūrinių, o iš viso per pastaruosius trejus metus užrašyta apie 13 tūkstančių vienetų (daugiausia dainų). Jeigu prie šio skaičiaus dar pridėsime atskirų aktyviausių būrelio narių (Vėliaus, Ulio ir kt.) individualiai užrašytą medžiagą, tai per trejus metus susidaro virš 17 000 vienetų, t. y. 1/5 viso, kas per visus pokario metus buvo padaryta apskritai mūsų respublikoje.[39]

Sovietmečiu ekspedicijos buvo savotiška patriotiškumo ugdymo mokykla. A. Pupkis liudija, kad ekspedicijos turėjo ne tik mokslinių tikslų, bet ir dvasiškai auklėjo. Jis tvirtina, kad ekspedicijų organizatoriai sąmoningai suvesdavo studentus su buvusiais tremtiniais, politiniais kaliniais ar kitaip režimo persekiotais žmonėmis, savo gyvenimą paskyrusiais lietuvybės puoselėjimui. A. Pupkio teigimu, susitikimai su tokiais šviesuoliais turėjo akademiniam jaunimui „įteigti pačius tauriausius jausmus ir ugdyti mūsų pažiūras bei dorovines nuostatas“ (Pupkis 2014: 148). Ekspedicijos vadovai rasdavo būdų diegti savo auklėtiniams pačių išpažįstamas tautines vertybes.

Ekspedicijos dažnai būdavo organizuojamos į tokias vietas, kuriose lietuviškumo klausimas buvo itin opus – Šalčininkų r., Baltarusijos lietuviškas „salas“. D. Saukos asmeniniame archyve yra išlikę antrakursės lituanistės Danutės Dielininkaitytės (Linčiuvienės) užrašyti įspūdžiai iš Šalčininkų r. 1957 m. vykdytos ekspedicijos:

> Skeivonių kaime tėra tik 3 šeimos, kurias galima laikyti lietuviškomis. Tačiau ir jos paveiktos supančios aplinkos. Galima manyti, jog jų laukia nutautėjimas, nes vaikai jau nebemoka ir nesupranta lietuviškai, o senosios kartos žmonės apatiškai žiūri į patriotinius reikalus. <...>
>
> Pupiškių kaime lietuviškas šeimas tenka skaičiuoti ant pirštų. <...> Iš viso, Pupiškių kai-

39 [„Tarybinio studento“ redakcijai...] Cituojama iš rankraščio. Asmeninis D. Saukos archyvas.

Tų drobelių plonumėlis, tų raštelių margumėlis. Dainininkė ir audėja Kuskulionienė. Vėžionių k. Eišiškių r. 1957 m.

mas palieka slogų įspūdį. Iš senesnių žmonių daugelis nebemoka lietuviškai.[40]

Realus susidūrimas su lietuvių nutautėjimu veikė emociškai ir žadino atsakomybės jausmą, o ekspedicijos ugdė bendraminčius, padėjo pažinti savosios kultūros savitumą ir suvokti, kad esama politinė santvarka tai naikina. Tad dalyvavimas ekspedicijose ir Tautosakos būrelyje turėjo rezistencinės veiklos pobūdį ir nemažai dalyvių tai suprato:

> Gal nuo antro kurso nemaža mūsiškių įsitraukėme į tautosakininkų ir kraštotyrininkų veiklą. Užrašinėdavome liaudies dainas, važiuodavome į kraštotyros ekspedicijas, į ekskursijas po istorines vietas. Kai dabar prisimeni, kiek būdavo entuziazmo! Nakvodavome kur nors daržinėje ant šieno, net per šalčius. Kratydavomės sunkvežimiuose su lentiniais suolais kėbule. Ir nieko. Visai nepavargdavome. Balsingesnieji net traukdavo dainą. Ypač buvo mėgstamas priedainis „Viens su puse, du su puse, graži Lietuva be rusų.“ Ir nevadinkit to nacionalizmu. Tiesiog žmogiškas požiūris į okupantus (Dobilaitė-Šulmanienė 2014: 76).

Jaunatviškas entuziazmas buvo svarbi būrelio gyvavimo sąlyga. Tai lėmė ir asmeninės vadovo D. Saukos savybės. Būrelio vadovas studentus traukdavo savo jaunatvišku polėkiu, energija, pozityvumu: „Skriete įskriedavo į auditoriją tautosakos dėstytojas Donatas Sauka. Visada energingas, visada geros nuotaikos“ (Buivytė-Švėgždienė 2014: 51). Kęstutis Nastopka liudija, kad D. Sauka žavėjo savo charizma: „Tautosaka nuo pirmo kurso sudomino Donatas Sauka. Traukė ne tik jo dėstomos mintys, bet ir kalbėjimo būdas, šokanti asmenybė“ (Nastopka 2014: 127). Paklaustas, kaip D. Saukai pavykdavo sutelkti į ekspedicijas tiek daug žmonių, K. Nastopka samprotavo, kad veikiausiai tam turėjo įtakos jo gebėjimas užmegzti asmeninius ryšius, nekonvencionalus bendravimas su studentais:

> Ekspedicijose jisai man darė įspūdį. Iš viso, jisai kaip asmenybė, kaip žmogus – su juo smagu buvo bendraut. Su Sauka, vėliau su savo kursu, jau be būrelio, į ekskursijas, į Trakus kažkada važiavę... Jisai bendraudavo gana gyvai su mumis.[41]

40 [Skeivonių kaime tėra tik trys šeimos...] Cituojama iš rankraščio. Asmeninis D. Saukos archyvas.

41 Iš pokalbio su K. Nastopka, 2017. Autorės asm. archyvas.

Slaunus pulkas jaunimėlio susirinko. Ekspedicijos dalyviai su Žiūrų k. jaunimu. 1957 m.

Panašu, kad D. Sauką ir jo auklėtinius siejo stiprus emocinis ryšys, garantavęs tarpusavio supratimu ir pasitikėjimu grįstus santykius. Būrelio vadovas sulaukdavo grįžtamojo ryšio. Tai gerai iliustruoja po 1959 m. ekspedicijos gautas studentės raštelis:

> Nežinau, Dėstytojau, nė kaip Jums atsidėkoti visų vardu už viską. Traukiny mes nebespėjom nė ačiū pasakyti, visi buvom taip sujaudinti... Bet ką čia ir kalbėti apie tai, ko jokiais žodžiais neišsakysi.
>
> Mes visi negalime atsidžiaugti ekspedicija ir paskutiniu momentu traukiny. O kada mums visiems labai gera, tai, žinau, gera ir Jums.[42]

Apie bičiuliškai atvirą D. Saukos santykį su Tautosakos būrelio nariais liudija 1958 m. Adutiškio apylinkėse vykusios tautosakos ekspedicijos dalyvių rašytas dienoraštis. Pasak K. Nastopkos, dienoraščio bendraautoriaus, jis buvo skirtas ne būrelio archyvui, o asmeniškai D. Saukai. Šis dienoraštis – autentiškas dokumentas, liudijantis ne tik artimą D. Saukos ir jaunųjų tautosakos rinkėjų draugystę, bet ir nemažai ekspedicijos organizavimo detalių. Dienoraštyje aprašoma tautosakos rinkėjų kasdienybė, pateikiama nemažai detalių, kaip buvo ieškoma tautosakos pateikėjų, kokiais būdais užrašoma tautosaka:

> To ir tereikėjo – talkininkai tuoj prie šalies: viens ima plunksną į ranką, kitas šokasi senutės pavaduoti. Ir kol Aldona Juodvalkytė ravi apžėlusias bulvių lysves, Kęstutis Nastopka spėja užrašyti iš Izabelės Steponienės ir sūpuoklinių, ir užgavėnių, ir jurginių dainų. Vis tai retas tautosakos turtas: sūpuoklinių dainų iki šiol iš viso tik keletas tebuvo atspausdinta <...>. Naujai užrašytos adutiškiečių dainos ne tik originalios, savitos, bet ir iš viso vienos gražiausių kalendorinėje, apeiginėje poezijoje.[43]

Tad akivaizdu, kad D. Saukos tautosakos ekspedicijos buvo reikšmingos bendraminčių telkimuisi. Atlydžio laikais į universitetą įstojo labai skirtingos patirties žmonių, vyravo

42 [Nežinau, Dėstytojau, nė kaip Jums atsidėkoti...] Cituojamas laiškas. Asmeninis D. Saukos archyvas.

43 Cituojama iš D. Saukos rankraščio [Antri metai Vilniaus Valstybinio Kapsuko vardo...]. Asmeninis D. Saukos archyvas.

nepasitikėjimas vienas kitu, vengta atvirauti net su gerais draugais („Buvome pažįstami ir... nepažįstami“ (Račkaitis 2014: 63)), o bendros išvykos sudarė sąlygas atviresniam bendravimui, neoficialioje aplinkoje megzdavosi asmeninės pažintys, formavosi vieninga bendruomenė:

> Susigyvenom visa grupė ir atrodo, kad mes seniai, labai seniai jau buvom artimiausi draugai. Linksmoj ir draugiškoj aplinkoj užrašinėjome, perrašinėjome ir dainavome vakarais taip tapusias artimomis liaudies dainas. O kiek mes jų dabar išmokom mintinai.[44]

Liaudies daina tapo būrelio narius telkiančiu veiksniu, santarvės pagrindu. Ekspedicijos buvo ir gyva praeities tradicijų mokykla. Buvimas šalia žemdirbiškosios kultūros vertybes puoselėjančių žmonių veikė akademinį jaunimą: „Iš šitų žmonių galima pasimokyti, kaip reikia mylėt savo kalbą, papročius, tradicijas, tėvų žemę, kaip reikia saugot visa, kas brangiausia, kas eina nuo amžių.“[45]

D. Saukos vadovavimo metais, kaip minėta, Tautosakos būrelis pradėjo organizuoti tautosakos ekspedicijų įspūdžių vakarus, kurie sulaukdavo didelio susidomėjimo. Tautosakos būrelio narė Irena Bliuvaitė liudija, kad tautosakos vakarams netrūko auditorijos: „Tautosakos vakarų garsas ėjo ne tik Vilniuje, bet kaip ne keista atvažiuodavo Kauno medicinos instituto studentai vyrai.“[46] Vakaruose lankydavosi liaudies dainininkės, būdavo dalinamasi ekspedicijų įspūdžiais, žaidžiami liaudies žaidimai, einami rateliai, šokama, dainuojama, vaidinama. To meto kontekste tai buvo gana neįprasto formato ir gana laisvo pobūdžio susiėjimai. Apie kasmet tautosakininkų organizuotus susitikimus su liaudies dainininkėmis buvo pranešama spaudoje, radijo laidose.

D. Saukos pradėta viešinti tautosakininkų veikla sulaukė atgarsio. Tautosakos būrelį pasiekdavo liaudies dainininkų ir kitų suinteresuotų asmenų kvietimai atvykti rinkti tautosakos. 1958 m. tautosakos būreliui adresuotame kunigo Vaclovo Aliulio laiške rašoma:

> Gerbiamas tautosakininke,
>
> Ką tik išklausiau Jūsų paruoštą, tokią poetišką, šiltą laidą „Takeliais vaikšto daina“. Gal užsuks kada Jūsų ekspedicijos ir į Strūnaičio parapiją? Ji – Baltarusijos pašonėje <...>. Girdėjau, kad šiek tiek yra tautosakos rinkta dar prieš šį karą, bet nemanau, kad būtų išrinkta. Žinau ir vieną kitą „dainų karalienę“[47].

Sovietų valdžios persekioto V. Aliulio ryšiai su Tautosakos būrelio vadovu liudija ir Tautosakos būrelio pelnytą pasitikėjimą, ir paprastų liaudies žmonių prielankumą. Gauta ir mažaraščių pateikėjų laiškų, kvietimų atvykti ir užrašyti senovines dainas:

> Sako kad daina nemiršta taip tegul daina nemiršta Mieli tautosakos mylėtojai Prašay atvažiuoti rinkti dainas pas mus tai Yra į Šakių rajoną Novos Kol. Murinų kaimą Čia gyvena Daug dzūkų ira senų moterių jos moka daug senoviškų dainų Taigi prašyčiau greit atvažiuoti dar prieš žiemą taip kad neliktų nei vienos senoviškos dainos nes jos Primena praeiti Taigi prašau Ko greičiausia atvažiuoti Viso gero mieli draugai.[48]

Nemažai Tautosakos būrelio narių tautosaką užrašinėjo individualiai. Aktyviausieji imdavosi šio darbo savo gimtuose kraštuose. Aldona Vasiliauskaitė-Kačerauskienė pasakoja, kad paskatinta D. Saukos, nemažai tautosakos užrašydavo vasaromis dirbdama kolūkyje, o rudeniop iš gimtųjų vietų į universitetą atsiveždavo „po du tris aplankus užrašytos tautosakos“ (Vasiliauskaitė-Kačerauskienė 2001: 58). Aktyviai tautosaką rinko Albertas Ulys, iki 1959 m. savarankiškai užrašęs per 2 000 tautosakos vienetų. Sprendžiant iš D. Saukos sudaryto tautosakos rinkinių sąrašo, nemažai tautosakos užrašė E. Skaudvilaitė, R. Skeivys, G. Dimavičiūtė, G. Šmulkštytė, R. Būdaitė, V. Baltrėnas, D. Samaitė, J. Aputis ir kt.

Ryškiausią pėdsaką Tautosakos būrelio veikloje paliko Norbertas Vėlius (1957–1962 m. kartos), tapęs jo pirmininku ir pagrindiniu būrelio veiklos koordinatoriumi, dešiniąja D. Saukos ranka. A. Pupkis liudija, kad N. Vėlius turėjo išskirtinių gabumų, tikrą tautosakininko talentą, kurį išnaudojo kruopščiai dirbdamas:

44 [Ekspedicijos dienoraštis (arba naujovės ir rūpesčiai)] Cituojama iš rankraščio. Asmeninis D. Saukos archyvas.

45 Ten pat.

46 Iš pokalbio su I. Bliuvaite-Keriene, 2017. Autorės asm. archyvas.

47 [Gerbiamas tautosakininke]. Cituojamas Laiškas. Asmeninis D. Saukos archyvas.

48 [Ekspedicijos dienoraštis...].

Dar nė pusės kelelio nenuėjo, ne... Dieveniškių r. Pirmas iš dešinės – Donatas Sauka. 1957 m.

> Kone nuo pirmųjų dienų jis kaip pamišęs visur puldavo užrašinėti tautosaką. Stebėdavomės jo sugebėjimu rašyti itin greitai, kažkokiu ypatingu savo greitraščiu, o vakarais dažnai matydavom jį tuos tekstus šifruojant. Jis ir talkose, ir statybose kažkaip išsprūsdavo pas žmones tautosakos rinkti (Pupkis 2014: 152).

Tautosakos būrelis buvo tinkamiausia vieta realizuotis tautosakininko talentui. Pasak Krescencijaus Stoškaus, N. Vėliaus požiūris į tautosaką priminė gero vaiko santykį su mirti pasirengusiu tėvu, reikalaujančiu ypatingos globos (Stoškus 1999: 96). Gerai suvokdamas šio paveldo vertę, N. Vėlius visą gyvenimą stengėsi sutelkti kuo didesnes pajėgas liaudies turtų gelbėjimui, – tai atskleidžia jo kartu su bendraminčiais pradėtos rengti kompleksinės ekspedicijos jau pabaigus studijas universitete. D. Saukos teigimu, jo „prisirišimas prie tautosakos slėpė labai paprastą ir dorą pasiaukojimo idėją“ (Sauka 1999: 79). Nepriimtas į universitetą dėl politinių motyvų, N. Vėlius gerai suprato ideologinio režimo pinkles, jautė nuoskaudą dėl tautos žeminimo, todėl atkakliai dirbo. Kaip teigia D. Sauka, N. Vėlius režimui „buvo labai neparankus žmogus, nes jo patriotizmas turėjo konkrečią išraišką“ (Sauka 1999: 81).

TAUTOSAKOS BŪRELIO BYLA

Prasidėjus antinacionalistinei kampanijai ir Lietuvių literatūros katedros puolimui, pavojus iškilo ir Tautosakos būreliui. Jaunųjų tautosakininkų veikla tapo dokumentuotu katedros antitarybiškumo įrodymu. Ieškant preteksto apkaltinti D. Sauką Tautosakos būrelio veiklą pradėta atidžiai sekti. 1959 m. „Tarybiniame studente“ pasirodo studentės J. Jočytės straipsnis „O trūko, rodos, nedaug“, kuriame sukritikuotas 1959 m. tautosakos ekspedicijos įspūdžių vakaras, o jaunieji tautosakininkai kaltinami nepagarba „tarybiniam kaimo darbo žmogui“ (Jočytė 1959). Kaltinimo nepagrįstumas verčia manyti, kad straipsnis buvo užsakytas. D. Sauka parašė išsamų atsakomąjį tekstą, kuriame paneigė J. Jočytės kaltinimus, išsamiai papasakojo apie būrelio veiklą ir draugiškus santykius su tautosakos pateikėjais. Būrelio vadovas piktinosi laikraščio redakcijos šališkumu ir stebėjosi, kodėl „Tarybiniame studente“ vengiama išsamiau aptarti tautosakininkų vykdomą veiklą:

> Tačiau, keista, nemažas ir reikalingas būrelyje dirbamas darbas nė kartą laikraštyje nebuvo atskirai paliestas, neminint lakoniškų informacijų ir foto nuotraukų iš įvykusių vakarų. Tuo tarpu laikraštis plačiausiai atvėrė savo skiltis iš

Baltarusijoj lietuviškai besikalbant. Centre – Donatas Sauka. 1957 m.

esmės klaidinančiam, neobjektyviam straipsniui. Taigi belieka slegiantis klausimas redakcijai: ko siekiama šitokiu straipsniu.[49]

Deja, D. Saukos pastangos atskleisti tiesą nuėjo veltui – straipsnis nebuvo išspausdintas. Matyt, iš būrelio vadovo buvo tikimasi ne puolimo, o atgailos. A. Ulio liudijimu, tautosakininkų vakare be būrelio narių dalyvavo komjaunimo ir partiniai kadrai, turėję saugoti „ideologinę nekaltybę“ (Ulys 1999: 54). Tą vakarą auditorijoje buvo eksponuojamas A. Ulio „Uliūniečių dainų“ rinkinys, o netrukus po to fakulteto sienlaikraštyje „Komjaunimo prožektorius“ pasirodė autoriaus darbą pašiepianti karikatūra, vaizduojanti senovinę dūminę kaimo pirkelę fotografuojantį tautosakininką, nematantį už nugaros rūkstančių fabrikų kaminų. Netrukus Lietuvių literatūros katedrai buvo pranešta, kad 1958 m. N. Vėliaus parengtoje ir Literatūros ir kalbos institutui pristatytoje Anelės Čepukienės dainų rinktinėje esama ideologiškai netinkamų tekstų.

Radus konkrečių antitarybinės tautosakininkų veiklos įrodymų, kilo įtampa. Būrelio padėtį dar labiau sunkino tai, kad būrelio pirmininkas N. Vėlius nepriklausė komjaunimo organizacijai. Siekiant „pagerinti“ būrelio reputaciją, jo pirmininku formaliai buvo paskirtas tuometinis kurso komjaunimo organizacijos sekretorius K. Nastopka:

> Tada, man rodos, ir pats Norbertas, galbūt kartu ir Sauka, paprašė, ar aš negalėčiau tapti šydu šito būrelio. Nes aš buvau tada kurso komjaunimo organizacijos sekretorius, vadinasi, lyg ir patikimas valdžios akyse elementas. Aš grynai tokiais taktiniais sumetimais prisiėmiau formaliai pirmininkavimą, bet iš tikrųjų tikrasis vadovas ir toliau buvo Norbertas Vėlius.[50]

Deja, sušvelninti situacijos nepavyko, naujasis būrelio pirmininko statusas neišgelbėjo būrelio nuo nemalonumų. 1959 m. lapkričio 25 d. VU partiniame biure buvo surengtas viešas Tautosakos būrelio svarstymas, kuriame demaskuota neteisinga jo darbo kryptis. Posėdyje buvo iškelta mintis, kad būrelio organizuojami vakarai yra ideologiškai netinkami, pasigendama marksistinio, klasinio požiūrio į tautosaką:

49 Cituojama iš rankraščio. Asmeninis D. Saukos archyvas.

50 Iš pokalbio su K. Nastopka, 2017. Autorės asm. archyvas.

> Paskutinis vakaras – buvo kalbama apie tautosakos bendrumą. <...> Nebuvo teisingo požiūrio, nebuvo nurodytos faktų priežastys, nebuvo apibendrinta. Juk galima buvo marksistiniai įvertinti.[51]

Susirinkime išaiškėja, kad A. Ulys į savo tautosakos rinkinį įtraukė partizaninių dainų, kas kaltintojams prilygo kolaboracijai su valstybės priešais. Jaunieji tautosakininkai buvo apšaukti buržuaziniais nacionalistais. A. Trakymas susirinkime plėtojo mintį, kad A. Ulio veikloje pasireiškia priešiškumas santvarkai:

> Yra objektyvistinių nusiteikimų tendencija. Iš peržiūrėtų 4 rinkinių – atrasta 130 nacionalistinio požiūrio dainų, nukreiptų prieš partijos ir vyriausybės politiką. Tai parodo domėjimosi linkmę. <...> Iš užrašynėtojų komentarų ryškėja nacionalistinės tendencijos. Drg. Ulio rinkinys – jame kyšo sena autoriaus tendencija iš jo paties komentarų. Pav., dainą padainavo senutė, dirbti negali, pensijos negauna, kolūkis daržą atėmė ir kt.[52]

Ginamojoje kalboje A. Ulys bandė teisintis, kad „netinkamų“ dainų rinkinyje pasitaikė iš nežinojimo, nesąmoningumo. Jį teisino ir K. Nastopka, sakydamas, kad A. Ulys nesuprato tautosakos rinkimo specifikos. Tačiau ideologijos sergėtojų tokie argumentai neįtikino:

> Yda yra tai, kad tautosaka nukrypo abstraktaus humanizmo kryptimi. Meilė žmogui – bet kokiam žmogui. Ne, tai negalimi dalykai. <...> Drg. Ulys vargu ar gali teigti, kad šiaip sau klaida. Tai aiškūs, parinkti antitarybiniai pasisakymai, antitarybinis šlamštas, ir toks šlamštas, visiems aiškus, negali būti niekam abėjonės. Bandito rauda užrašyta – ar tai kelia abėjonės, kad galėjo nesuprasti, kad tai antitarybinė tautosaka. <...> Rinkinyje užrašyta „šiaudų nedavė stogui“, ar tai tautosaka, ar tai meilė žmogui, aišku tendencija, antitarybinis pasisakymas.[53]

Nors D. Sauka pripažino kaltinimus, partiniai funkcionieriai nutarė, kad dėl kilusių nemalonumų kalta būrelio vadovybė, kuri iš esmės laikosi objektyvistinių M. Lukšienės katedros tradicijų ir nekovoja su ydingomis ideologinėmis pažiūromis. Pažymima, kad būrelis neatlieka būtino vaidmens politiškai auklėti studentus, kad jame nediegiamas „kovingas klasinis požiūris į tautosaką“[54]. Būrelio veikloje pasigendama pirmenybės revoliucinei tautosakai, aiškinama, kad būrelyje turėtų būti rūpinamasi internacionaliniu auklėjimu. Tad, partinio biuro nutarimu, Tautosakos būrelyje buvo įkurta Revoliucinės tautosakos sekcija. Būrelis stengėsi parodyti, kad šio nutarimo laikosi. Pavyzdžiui, 1960–1961 m. m. darbo plane numatytas susirinkimas, „skirtas revoliucinės poezijos rinkimo klausimams aptarti“[55]. Tame pačiame dokumente pasižadama rinkti revoliucines dainas.

Akivaizdu, kad partinis spaudimas nepadarė reikšmingos įtakos būrelio veiklai, nes 1960 m. „Tarybiniame studente“ vėl buvo piktinamasi dėl tik formalaus partinio biuro nutarimų vykdymo:

> Sakysim, lietuvių tautosakos būrelis ėmėsi revoliucinės tautosakos rinkimo, tačiau šį darbą norima išimtinai pavesti tik atskiriems būrelio nariams. Tuo tarpu renkant liaudies kūrybą, kiekvieno tautosakininko pareiga turėtų būti, esant progai, bent sužinoti revoliucinio judėjimo dalyvių adresus, kaupti šią vertingą medžiagą (Andrijauskas 1960).

Būrelio pirmininkas N. Vėlius reaguodavo į pastabas ir, stengdamasis išvengti nemalonumų, formaliai vykdydavo absurdiškus nutarimus. Pavyzdžiui, pareikalavus, kad būtų rašomi ekspedicijos dienoraščiai, N. Vėlius prižiūrėtojams parengdavo „teisingą“ ekspedicijos dienoraščio ištrauką, kurioje pasakojama apie revoliucinių dainų pateikėją.

Tokiu būdu buvo siekiama apsidrausti nuo partinių funkcionierių kišimosi į būrelio veiklą.

Partiniam biurui buvo rengiamos veiklos ataskaitos, kuriose skambiai deklaruojama, kad būrelis sėkmingai kovoja su „neteisingomis tendencijomis“, bet iš tiesų tautosakos entuziastai neketino keisti savo veiklos krypties. 1960 m. partinio biuro posėdyje D. Sauka praneša, kad ekspedicijoje buvo surinkta 60 vienetų lenkų tautosakos (iš tiesų tai sudarė 4% visų ekspedicijoje užrašytų dainų).

D. Sauka, jau gerai įvaldęs sovietinę retoriką, rašė:

51 F 7017 2 92, 1959 11 25, 146 p.

52 F 7017 2 92, 1959 11 25, 144p.

53 F 7017 2 92, 1959 11 25, 151 p.

54 F 7017 2 92, 1959 11 25, 154 p.

55 Tautosakos mokslinio būrelio darbo planas 1960/1961 m. m.

Žalioj pievelėj,/ Dailioj lankelėj/ Girdėjau daug dainelių... Punia. Alytaus r. 1957 m.

> Todėl šiemet, ruošdamiesi tautosakos rinkimo ekspedicijai, sieksime, kad kiekvienas tautosakininkas būtų kuo jautresnis ir pastabesnis tiems liaudies kūrybos posmams, kur išsilieja liaudies protestas prieš socialinę nelygybę ir skriaudą, prieš buržuazinę diktatūrą, kur aštria satyra plakamas smetoninis–fašistinis režimas (Sauka 1961).

Tautosakos būrelyje buvo laikomasi nuostatos, kad revoliucinės dainos apskritai nelaikytinos tautosaka. Tai iliustruoja tautosakos rinkėjų laiškai D. Saukai. Pavyzdžiui, N. Vėlius laiške pasakoja, kaip bandė nustatyti dainos „Tas buožės kuinas menkas – toli jis nevažiuos“ autorystę. N. Vėlius konstatuoja, kad tai ne liaudies, o autorinė daina. B. Kurkulis laiške D. Saukai ironiškai aptaria autorines dainas, ir klausia, ar verta jas rinkti. Iškalbingas ir A. Vasiliauskaitės liudijimas apie panašią kito – Kraštotyros būrelio – strategiją:

> Išvažiuojant Universiteto kieme kraštotyros būrelio pirmininkas <...> Antanas Stravinskas galingu bosu plyšodavo: „Rinksime tarybinę medžiagą. Tik tarybinę.“ O kai nuvažiuodavome į vietą, sakydavo: „Užrašykit viską, ką žmonės sakys“ (Vasiliauskaitė-Kačerauskienė 2001: 61).

LITUANISTINIŲ BŪRELIŲ LIKIMAS

Po kiek laiko atskiri lituanistiniai būreliai buvo sujungti į vieną darinį. 1965 m. Lietuvių literatūros katedros posėdyje svarstomas D. Saukos vadovaujamo jungtinio Literatų būrelio darbo planas[56]. 1966 m. jauniesiems literatams pradeda vadovauti Nijolė Bukelienė. Kaip nurodo Venantas Mačiekus, septintojo dešimtmečio pabaigoje „atskiri kraštotyrinės pakraipos būreliai ir šiaip etnine kultūra besidomintys studentai ėmė telktis į vieną darinį – Vilniaus universiteto kraštotyrininkų ramuvą“[57].

56 R856 16 342, 37 p.

57 *http://www.llti.lt/failai/16_Maciekaus.pdf*

Pirmoji pažintis su dzūkų kaimiečiais. Jei ne jie, vargu ar būtume į šį kalną įtempę sunkius nešulius. Veisiejai. Lazdijų r. 1957 m.

IŠVADOS

Šeštojo dešimtmečio politinis atšilimas suteikė vilčių išsiveržti iš totalitarinio režimo ideologinių rėmų ir sudarė sąlygas Lietuvių literatūros katedrai vykdyti laisvesnę mokslinę ir pedagoginę veiklą. Principinga katedros laikysena ir išpažįstamos vertybės darė įtaką akademiniam jaunimui.

Po Stalino mirties studentų lituanistų ir M. Lukšienės iniciatyva įkurtas pirmasis Lietuvoje Tautosakos būrelis kėlė tautinės tapatybės klausimus, atkreipė dėmesį į nacionalinės kultūros puoselėjimo svarbą. D. Sauka, 1957 m. perėmęs M. Lukšienės auklėtinius, užtikrino Tautosakos būrelio idėjų tęstinumą. Jo vadovavimo metais tautosakininkai rengė didesnes tautosakos ekspedicijas, liaudies dainininkų vakarus, prisidėjo prie tautosakos mokslo populiarinimo. Svarbus pasiekimas, kad tautosakos ekspedicijos buvo įteisintos kaip privalomos studentų praktikos dalis.

Šeštojo dešimtmečio atšilimas truko neilgai. Lituanistiniai būreliai tapo vienu iš pretekstų susidoroti su Lietuvių literatūros katedra. Literatų būrelis buvo užsipultas dėl studentų almanacho „Kūryba“ (už jį atsakingas buvo Adolfas Sprindis), kuris ideologinės tvarkos prižiūrėtojams pasirodė neatitinkantis socrealistinės kūrybos reikalavimų, cenzoriai kaltino jo rengėjus antitarybine veikla. Tautosakos būrelis susilaukė nemalonumų dėl N. Vėliaus ir A. Ulio surinktos partizanų tautosakos. D. Sauka ir A. Sprindis buvo kaltinami netinkamu studentų idėjiniu auklėjimu. Sistemai neparanki būrelių veikla buvo svarstoma partinių struktūrų. Būrelių vadovai ir atskiri jų nariai buvo bauginami, grasinta susidorojimu, o būrelių veikla pradėta griežtai kontroliuoti. Vis dėlto, Tautosakos būrelis ne tik nekolaboravo su režimu, bet ir savo veikla iš esmės ardė jo pagrindus.

LITERATŪRA

Andrijauskas 1960 = V. Andrijauskas. Ryžtingai taisyti padėtį. Iš: *Tarybinis studentas,* 18.

LKP X suvažiavimas 1958 = LKP X suvažiavimas ir mūsų uždaviniai. Iš: *Tarybinis studentas*, 15 (293).

Tautosakininkų darbai 1957 = Tautosakininkų darbai. Iš: *Tarybinis studentas*, 17 (256).

Už marksistinį-leninį 1959 = Už marksistinį-leninį literatūros dėstymą. Iš: *Tarybinis studentas*, 6 (317).

Buivytė-Švėgždienė 2014 = Teresė Buivytė-Švėgždienė. Studijų prisiminimai. Iš: *Lituanistai 1957–1962 m.m. Vilniaus universiteto studentų lituanistų atsiminimai* (sud. Vytautas Visockas). Vilnius: VU leidykla.

Daugirdaitė 2015 = Solveiga Daugirdaitė. Dvi rašytojos ir viena utopija ankstyvuoju sovietmečiu. Iš: *Tarp estetikos ir politikos. Lietuvių literatūra sovietmečiu* (sud. Dalia Satkauskytė). Vilnius: Lietuvių literatūros institutas.

Dobilaitė-Šulmanienė 2014 = Daiva Dobilaitė-Šulmanienė. Ir nuotykių būta. Iš: *Lituanistai 1957-1962 m.m. Vilniaus universiteto studentų lituanistų atsiminimai* (sud. Vytautas Visockas). Vilnius: VU leidykla.

Jočytė 1959 = J. Jočytė. O trūko, rodos, nedaug. Iš: *Tarybinis studentas*.

Kašauskienė 1997 = Vanda Kašauskienė. Medžiaga apie Vilniaus universiteto dėstytojų ir studentų „nacionalistinę" raišką 1958–1959 metais. Iš: *Lituanistica*, 2 (30).

Kostkevičiūtė 1989 m. = Irena Kostkevičiūtė. Byla – 1959–1961 m. Iš: *Sietynas*, 4.

Lukšienė 2002 = Meilė Lukšienė. Apie Lietuvių literatūros katedrą... Iš: *Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra* (sud. Giedrius Viliūnas). Vilnius: VU leidykla.

Milošas 1995 = Česlovas Milošas. *Pavergtas protas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

Nastopka 2014 = Kęstutis Nastopka. „Gaudeamus igitur..." Iš: *Lituanistai 1957–1962 m.m. Vilniaus universiteto studentų lituanistų atsiminimai* (sud. Vytautas Visockas). Vilnius: VU leidykla.

Povilaitytė 1957 = V. Povilaitytė. Mylima dėstytoja. Iš: *Tarybinis studentas*, 7–8 (246-247).

Pšibilskis 1994 = Pšibilskis. Vilniaus valstybinis Vinco Kapsuko universitetas (1955–1990). Iš: *Vilniaus universiteto istorija 1579–1994*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.

Pupkis 2014 = Aldonas Pupkis. Iš mūsų studijų metų. Iš: *Lituanistai. 1957–1962 m. m. Vilniaus universiteto studentų lituanistų atsiminimai* (sud. V. Visockas). Vilnius: VU leidykla.

Puzinavičius 1996 = Bronius Puzinavičius. Politinė raida Lietuvoje naujomis sovietinio režimo sąlygomis (1953–1965 m.). Iš: *Darbai*, 1.

Rabačiauskaitė 1989 = Aurelija Rabačiauskaitė. Byla – 1959–1961 m. Iš: *Sietynas*, 4.

Račkaitis 2014 = Vygandas Račkaitis. Pažįstami ir... nepažįstami. Iš: *Lituanistai. 1957–1962 m. m. Vilniaus universiteto studentų lituanistų atsiminimai* (sud. V. Visockas), Vilnius: VU leidykla.

Sakalas 1989 = Aloyzas Sakalas. Pirmasis atgimimas universitete. Iš: *Nemunas*, 6.

Sauka 1961 = Donatas Sauka. Tautosakos būrelyje. Iš: *Tarybinis studentas*, 18 (397).

Sauka 1990 = Donatas Sauka. *Noriu suprasti*. Vilnius: Vaga.

Sauka 1999 = Donatas Sauka. Išsipildžiusio likimo žmogus. Iš: *Norbertas Vėlius*. Vilnius: Mintis.

Sauka, Stundžienė 2004 = L. Sauka, B. Stundžienė. Tautosakos mokslas. Iš: *Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų plėtros problemos* (sud. Giedrius Viliūnas). Vilnius.

Stoškus 1999 = Krescencijus Stoškus. Lemtingi susitikimai su žmogumi, kuris padėjo iš naujo pažinti lietuvių dievus. Iš: *Norbertas Vėlius*. Vilnius: Mintis.

Ulys 1999 = Albertas Ulys. Lyg M. K. Čiurlionio „Bičiulystė". Iš: *Norbertas Vėlius*. Vilnius: Mintis.

Varveklis 1957 = V. Varveklis. Liaudies menininkai. Iš: *Tarybinis studentas*, 33 (272). 1957.

Vasiliauskaitė-Kačerauskienė 2001 = Aldona Vasiliauskaitė-Kačerauskienė. *Tiesiu keliu*. Vilnius: Miško kelias.

Venclova 1991 = Tomas Venclova. *Vilties formos: Publicistika, esė*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

Vladimirovas 1956 = L. Vladimirovas. Vilniaus valstybinis Vinco Kapsuko universitetas. Iš: *Vilniaus universitetas* (red. J. Bulavas). Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Zaborskaitė 2012 = Vanda Zaborskaitė. *Autobiografijos bandymas* (sud. Virgilija Stonytė). Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

Žukas 1983 = Vladas Žukas. *Profesorius Jurgis Lebedys* (sud. J. Girdzijauskas). Vilnius: Mokslas.

NEPUBLIKUOTI ŠALTINIAI

Lietuvos ypatingasis archyvas, Lietuvos Komunistų partijos dokumentų skaitykla:

F.7017 – Vilniaus Darbo raudonosios vėliavos ir Tautų draugystės ordinų valstybinio V. Kapsuko universiteto Lietuvos komunistų partijos (LKP) pirminės organizacijos komitetas.

Lietuvos literatūros ir meno archyvas:

F. 34 – Lietuvos TRS rašytojų sąjunga (1943–1990 m.)

Vilniaus universi-teto archyvas:

F. R 856 – Vilniaus universiteto Bendrųjų reikalų direkcijos archyvas.

Lietuvių literatūros katedros archyvas. Tautosakos būrelio dokumentai (35 l.).

Parengta pagal VU Filologijos fakultete, Lietuvių literatūros katedroje apgintą BA darbą „Vilniaus universiteto tautosakos ir literatų būrelių istorija", 2017.

STORY OF THE VILNIUS UNIVERSITY FOLKLORE GROUP (1953–1961)

Justė ŽILIONYTĖ

This article reconstructs, through archival documents and the memories of contemporaries, the story of the Folklore Group at Vilnius University in 1953–1961. The political thaw in the 1950s gave hope for the chance to escape from the ideological frames of the totalitarian regime and created opportunities for the Lithuanian Literature Department to carry out more liberal scientific and pedagogical activities. In 1953, the first Folklore Group in Lithuania was founded (it was headed by Meilė Lukšienė, while in 1957 – taken over by Donatas Sauka), and this Group raised issues of national identity, its members were concerned with fostering national culture. Students took part in folklore expeditions, which later became a compulsory part of student internship, and the University organised folk song evenings, started folklore research. Unfortunately, this didn't last for long. The activities of the group began to be strictly controlled. It became one of the pretexts to deal with the Lithuanian Literature Department, eventually accused of anti-Soviet activities and inappropriate student education.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
KULTŪROS MINISTERIJA

LIETUVOS NACIONALINIS
KULTŪROS CENTRAS

PASAULIO LIETUVIŲ DAINŲ
ŠVENČIŲ FONDAS

Liaudies kultūra. 2017 Nr. 5 (176)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesius

Redakcijos adresas:
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Vyriausioji redaktorė
Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. liaudies.kultura@gmail.com

Skyrių redaktoriai:
Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61,
e. p. liaudies.kultura@lnkc.lt
Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61,
e. p. jsorys9@gmail.com
Lina LEPARSKIENĖ – bendrieji kultūros klausimai, istorija, tel. 261 31 61,
e. p. linute.arch@gmail.com
Dizainas VARIO BURNOS
Santraukas į anglų kalbą verčia
Elena TREČIOKAITĖ
Stilistė-korektorė Asta ŽŪKAITĖ

Redakcinė kolegija:
Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus universiteto Orientalistikos centras, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius
Prof. habil. dr. Kazimieras GARŠVA, Lietuvių kalbos institutas, Antakalnio g. 6, LT-2055 Vilnius
Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius
Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius
Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius
Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius
Irena SELIUKAITĖ, LR Kultūros ministerija, J. Basanavičiaus g. 5, LT-01118 Vilnius
Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius
Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius
Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius
Dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Tilžės g. 13, LT-91251 Klaipėda, e. p. vykintas.vaitkevicius@gmail.com
Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект 32-а, Институт славяноведения, Российская Академия Наук, Москва 117334, Россия, e. p. marija_z@mtu-net.ru

TURINYS:

Viktorija DAUJOTYTĖ.
Šventumas kasdienybės akivaizdoje – | **1**

Moksliniai tyrimai

Šiuolaikinė piligrimystė – Šv. Jokūbo kelias ir Anglijos katedros.
Folkloristės iš Estijos įžvalgos | **6**

Vika VELIČKAITĖ. Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės piligrimystė | **18**

Pažintys

Paminklosaugos profesionalė. Pokalbis su paminklosaugininke Antanina MAČIONIENE | **32**

Rumunija turi ypatingą dvasią. Pokalbis su rumunų fotografu Vladu DUMITRESKU (Vlad Dumitrescu) | **45**

Skaitymai

Džozefas KEMPBELAS. Tat tu esi.
Religinių metaforų virsmai | **57**

Moksliniai tyrimai

Šarūnas ŠIMKUS. Vandenyno simbolika vedose | **66**

Atmintis

Justė ŽILIONYTĖ. Vilniaus universiteto Tautosakos būrelio istorija (1953–1961 m.) | **76**

Nuotrauka viršelyje:
Ožkabalių apylinkės. 2012 m. Arūno BALTĖNO nuotrauka.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Projektą „Tradicinės kultūros tąsa, kaita ir kartotė IV“ remia Spaudos rėmimo fondas.
Skirta 12 000 eurų.

LIETUVOS KULTŪROS TARYBA

Lietuvos kultūros taryba remia projektą „Etninės kultūros paveldas ir gyvoji tradicija: problemos, tyrimai, interpretacijos III“.
Skirta 13 700 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© „Liaudies kultūra“, 2017
Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2017 10 24
Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l.| Tiražas 800 egz.
Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų švenčių fondas.
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | http://**www.lnkc.lt**
Spausdino UAB „Standartų spaustuvė“, Dariaus ir Girėno g. 39, Vilnius